

J.O

Ons Heem

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JG. 46 - Nr. 1 ★ LOUWMAAND 1992

**Drukkerij
VERCRUYSSE**

Typo - Offset

Diksmuideheirweg 36,
8200 St.-Andries-Brugge

Tel. 050/38.95.24

Boeken
Brochures
Familie- en
Handelsdrukwerk
Folders
Tijdschriften

*Heemkunde
en
druk-kunst
zijn
een uiting
van cultuur*

LIMBURGSCHE POST
drukt alles puntgaaf

Heerstraat Noord 69
6099 AW Beegden (NL)
Postbus 5033
6097 ZG Beegden (NL)
Telefoon 00-31-4747-1651
Telefax 00-31-4747-2891

Beter thuisbankieren

Tele foon

Met uw telefoon doet u voortaan uw
bankverrichtingen wanneer het u past.
Dag en nacht.

Vraag meer informatie en meteen ook
uw gratis Tele-KB-Foon-abonnement
bij de Kredietbank.

Beter met de bank van hier.

ONS

HEEM

Tweemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen

Redactie: Groenstraat 56, 3941 Eksel

Jaargang 46, nr. 1

Louwmaand / januari 1992

INHOUD

J. GERITS, Bedevaarders uit de Zuidelijke Nederlanden naar O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch	2-14
J. SPANHOVE, Tamme varkens en wilde zwijnen	15-20
J.L. MEULEMEESTER, G. VAN BULCK en J. WILLIAMS, Nog Sakramentspanelen	21-23
G. VAN BULCK, Knipwerk	23-26
J. GERITS, Het 33ste Meifeest op «Ter Speelbergen» te Beerzel (1991)	26-28
Sprokkelingen	28-34
Molenberichten	34-41
Heemschut	41-47
Van heem tot heem	48-51
Wie weet ?	52
Boekbeoordelingen	58-64
ONZE STAM	
Ter nagedachtenis	53-58

Toelichting bij de kaffillustratie

Elk heemmuseum bezit wel een of andere stroprent. Meestal zijn het grote prenten, gemaakt van opengeplooid halm van haver- of tarwestro. De thema's zijn eenvoudig. Een spreuk, zoals «Geloofd zij Jezus Christus», werd versierd met rankwerk, bladeren, druiventrossen. Deze prenten werden omstreeks de Eerste Wereldoorlog gemaakt in meisjespensionaten en/of kloosters. De heropleving van de oude strokunst begon rond 1850. Aan de basis ervan ligt een veel oudere volkskundige traditie. Het Museum voor Heem- en Oudheidkunde te Kontich bezit enkele stroprenten uit de 16de en 17de eeuw. Die oudere prenten zijn veel kunstzinniger, origineler en persoonlijker dan hun 19de-eeuwse nalopers. De omvang is veel kleiner en vergde dus een vakmanschap, dat bewondering opwekt.

Het prentje, dat we hier afbeelden (invent. nr. HK 71-82) dateert uit de 17de eeuw en is in twee kleuren stro uitgevoerd. De onderdelen werden afzonderlijk geknipt of gesneden en op een donker stramien gekleefd. De prent werd op ware grootte afgebeeld, wat een idee geeft van de fijnheid van uitvoering. Het thema is duidelijk door het onderschrift: «PEYSTER WEL OP». Het gaat hier dus om een *vanitas*prent rond het thema van het kruis. Aan de voet ervan vinden we de schedel van Adam, op een sokkel met kelk en krulmotieven. In het veld, de welbekende *arma Christi*: hamer, tang, gesel, lans, geselkolom enz. De bolletjes met zigzagstaarten zijn wellicht tranen, zoals we die op oude lijkwaden van een rouwkapel soms vinden. Al bij al een prachtig stukje werk en een eresaluut aan een nu verdwenen Vlaamse volkskunst !

— Joris Olyslaegers, Kontich.

Bedevaarders uit de Zuidelijke Nederlanden naar O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch (14de-15de eeuw)

In de geschiedenis van de middeleeuwse Mariaverering bekleedt de Noordbrabantse stad 's-Hertogenbosch een eigen plaats. De jongste tijd werd de uitstraling van die mariale bedevaartplaats grondig bestudeerd aan de hand van de protokollen van 481 wonderverhalen, die tussen 1381 en 1603 werden opgetekend (1). De mariale devotie nam er een aanvang omstreeks 1380. Het eiken Mariabeeld (h. 102 cm.), in de St.-Janskatedraal, werd op grond van een vergelijkende studie van beelden uit het gebied van Maas en Rijn gedateerd tussen 1280 en 1320 (2). Vanaf de zomer van 1381 begonnen de wonderen en nam het aantal bedevaarten toe. Ze bereikten een hoogtepunt in 1383, toen de wonderdadige O.-L.-Vrouw zich het sterkst manifesteerde. Onder de twaalf vroegste wonderbare voorvallen, die nagenoeg alle binnen één jaar, nl. tussen 2 februari en 7 november 1381 geschieden, komt reeds een getuigenis voor van Jan van den Bergh, uit Brussel, die op 7 november 1381 op bedevaart ging, nadat hij door O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch uit gevangenschap in Dendermonde was verlost (3). Voortaan behoorde 's-Hertogenbosch tot de belangrijkste bedevaartplaatsen in de Nederlanden.

Onder de pelgrimages kon men drie categorieën onderscheiden. Vooreerst waren er be-

devaarten op vrijwillige basis, geïnspireerd door persoonlijke vroomheid, zonder dat voor bepaalde gunsten werd gebeden. Daarnaast hield men bedevaarten om een speciale genezing of een andere gunst te bekomen. Tenslotte waren er bedevaarten, die door de kerkelijke of wereldlijke overheid als strafbedevaart werden opgelegd, vanwege een bepaalde overtreding: de zoen- of boetbedevaarten. Dat waren gerechtelijke bedevaarten (4).

In de 15de-16de eeuw was 's-Hertogenbosch een plaats, die vaak als doel van een opgelegde bedevaart werd aangewezen, bijv. 197 keren vanuit Antwerpen, tussen 1414 en 1513, 15 keren vanuit Brussel, tussen 1404 en 1448, en 92 keren vanuit Leuven, tussen 1403 en 1471. In de eerste helft van de 15de eeuw was 's-Hertogenbosch zeer in trek als centrum van zoen- of strafbedevaarten. Daarna bleef de toeloop stabiel, maar na de 16de eeuw stelt men een gevoelige achteruitgang vast (5).

In het mirakelboek van O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch komen alleen bedevaarten op vrijwillige basis voor, met het oog op een genezing of een andere gunst. De reeks protokollen, die ons over de wonderbare feiten inlichten, zijn in de publikatie in kronologische volgorde gerangschikt. Zestig verhalen houden verband met inwoners uit de Zuidelijke Nederlanden. Zij bezitten een grote cultuurhistorische waarde, omdat zij informatie verschaffen over de laatmiddeleeuwse samenleving. Over de sociale achtergronden van de bedevaarders en hun gevolg kan weinig wor-

(1) H. HENS, H. VAN BAVEL, G.C.M. VAN DIJCK en J.H.M. FRANTZEN, *Mirakelen van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch, 1381-1603. (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, XLII)*, Tilburg, 1978.

(2) Drs. J. van Laarhoven maakte een kunsthistorische studie van het Mariabeeld. Vgl. H. HENS e.a., *a.w.*, blz. 34-39.

(3) *Id.*, *a.w.*, blz. 41.

(4) Over de zoen- of strafbedevaarten, leze men: J. VAN HERWAARDEN, *Opgelegde bedevaarten*, Assen-Amsterdam, 1978.

(5) H. HENS e.a., *a.w.*, blz. 42-44.

den gezegd. Naast allerlei ambachtslieden en schippers, vindt men onder hen enkele figuren uit de hoge adel en rijke kooplieden. Opvallend is wel het klein aantal priesters en kloosterlingen van wie men toch zou verwachten dat zij hun toevlucht namen tot O.-L.-Vrouw en andere noodhelpers. Wel treft men onder de getuigen, die in de protokollen vermeld zijn, een groot aantal geestelijken aan.

Enkele keren is sprake van een speciale pelgrimskleding. Jan Mannart, uit Mechelen, volbracht in maart 1383 zijn bedevaart in een kleed van wol en blootsvoets (nr. 5). Ridder Jan van Campen, uit Asse, ging in april 1383 naar O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch, in wol gekleed en blootsvoets (nr. 7). Ook Jan van den Bogarde, uit Antwerpen, trok in augustus 1383, in wol gekleed en blootsvoets, naar 's-Hertogenbosch. Hij had zich met een boetekoord van haar omgord en droeg een bedelnap en een klepper in de hand, zoals melaatsen gewoon waren te dragen, *om de meerre oetmoedicheden te bewisen* (nr. 26). Ook linnen kleding werd beschouwd als een teken van soberheid. Zo deed Pauwel Raffijn, uit Ieper, zijn pelgrimstocht in linnen boetkieren (nr. 18). Om hun sobere levenswijze en boetedoening nog beter tot uiting te brengen, werd door sommige bedevaarders, als voorbereiding op hun tocht, gevast. Priester Arnt Klijnkaert, uit Mulken bij Tongeren, die in september 1382 naar 's-Hertogenbosch ging, vastte zaterdags op water en brood tot aan het moment van zijn bedevaart (nr. 6). Ook de tienjarige scholier Michiel, zoon van Michiel van Melbroec, steenhouwer te Vilvoorde, beloofde tot aan zijn pelgrimstocht alle zaterdagen te vasten en vlees te derven (nr. 3). Hendrik van den Wormmoter, uit Brussel, en Matthijs Dijkstraet, uit Ekeren, beloofden eveneens tot aan hun bedevaart geen vlees te eten (nr. 32 en 33).

Uiteraard maken de wonderverhalen ook melding van ex-voto's. Uit dankbaarheid offerden de pelgrims allerlei kostbare voorwerpen, die duidelijk verband hielden met de

gunst, die op voorspraak van O.-L.-Vrouw werd bekomen. Personen, die van een lichamelijke kwaal werden genezen, brachten doorgaans lichaamsdelen in was of zilver mee. Beatrix van der Rijt, uit Lier, offerde in 1383 een mantel van scharlaken, met bont gevoerd, voor het Mariabeeld (nr. 3) en vrouwe Katharina, echtgenote van ridder Gwijde van Vlaanderen, schonk in 1384 haar kostbaar onderkleed als offergave (nr. 35). Jan Boel, draaiier, afkomstig uit Dendermonde, maar verblijvend te Brielle, offerde in maart 1383 een arm in was (nr. 4). Jan Mannart, uit Mechelen, schonk in dezelfde maand aan O.-L.-Vrouw een kinderfiguur in was (nr. 5). In 1384 offerde Jan, de zoon van Jan Dobbelsemaker, uit St.-Truiden, een beeld en een been van twee pond was (nr. 41). Andere pelgrims bedachten O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch met zilveren ex-voto's. Zo schonk Joris van Campen, uit Mechelen, in juli 1383 twee lood zilver in de vorm van een kind, een wassen beeldje en een kaars (nr. 20). Claas Andriesz., die mee-gestreden had in de veldslag bij Westrozebeke (25 november 1382) en door een Engelse pijl was gekwetst, offerde aan O.-L.-Vrouw een zilveren been (nr. 42). De bovengenoemde scholier Michiel, uit Vilvoorde, beloofde een offerande van een mensentje van een mark zilver (nr. 31). Margriet, de echtgenote van Jan Brixis, uit Nieuwpoort, en Michiel die Beghelere, uit Brussel, schonken uit dankbaarheid voor het genezen van hun blindheid twee ogen van zilver aan O.-L.-Vrouw (nr. 40 en 55). Zelden werd door de pelgrims geld aan Maria geofferd. Jan van den Bogarde getuigde dat hij goud en zilver gaf (nr. 26). Het offeren van was en/of kaarsen was een gebruik, dat ook in 's-Hertogenbosch veel bijval genoot. Ridder Willem van Campen, die in april 1383 naar de Noordbrabantse bedevaartplaats trok, was op zijn tocht vergezeld van zestien personen, die ieder een kaars schonken. Heer Willem en zijn vrouw offerden elk een kaars van een pond (nr. 7). Gielis van Oerbeke, uit Poperinge, maar woonachtig te Diest, die in juli

1383 een bedevaart ondernam, bood aan O.-L.-Vrouw zijn krukken aan (nr. 22).

Bij het lezen van de wonderverhalen wordt men gekonfronteerd met het merkwaardige verschijnsel, dat een pelgrim zijn gewicht of dat van zijn kind aan O.-L.-Vrouw aanbood in bepaalde goederen. Meestal was dat «wijn en weit» (tarwe). Jan Balch en zijn echtgenote Corstijn, uit Herk-de-Stad, offerden uit dank voor een bekomen genezing het gewicht van de vrouw in wijn en tarwe (*met wine ende mit weite*), in goud en zilver (nr. 30). Ook Gysel Meeusz., woonachtig te Retie, offerde het gewicht van Gyselke, zijn zoon, in wijn en weit (nr. 54). Katelijn van Couthem, uit Tienen, had al drie keren haar gewicht in tarwe geofferd, nl. te Kornelimünster, Leuven en Halle, maar telkens tevergeefs. In juli 1383 genas zij van de vallende ziekte, waaraan zij al zeven jaren leed, na een bedevaart naar O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch (nr. 21). Het gebruik van het wegen bestond dus in verschillende bedevaartplaatsen. Als symbool lag daaraan ten grondslag, dat men het lichaam ter genezing of redding aan Gods genade aanbod. In zijn studie over de kerkelijke devotiepraktijken noemt Adolph Franz (1842-1916) het een «geestelijke ruilhandel» (*geistliche Tauschhandel*) (6). Hoewel in de protokollen geen sprake is van begeleidende gebeden en zegeningen, mag men toch aannemen dat dergelijke ceremonies gebeurden (7).

In verband met de wonderbare genezingen maakte K. de Ruiter, chirurg te Vucht (Ned.), een reeks medische aantekeningen. Hij groepeerde de genezingen in verschillende categorieën. Katelina, dochter van Iwijn Pric, uit Brugge, was slachtoffer van een verkeersongeval (nr. 50). De Brugse kleermaker Jan Bouts (nr. 11), Arnt van Vlaanderen, uit Geel (nr.

14) en Claus Andriessen, uit Gent (nr. 42) werden gerangschikt onder de oorlogsslachtoffers. Emond Boyst, uit Luik, die niet meer kon plassen ingevolge een ingeklemde blaassteen, behoort tot de urologische gevallen (nr. 43). Verder noteerde hij twee gevallen van verlamming (nr. 4 en 45). Ide, de dochter van Jan Lathouwers, uit Brussel, leed vermoedelijk aan kinderverlamming (nr. 9).

In de protokollen worden drie gasthuizen uit de Zuidelijke Nederlanden vermeld, nl. die van Brussel, Antwerpen en Herentals (nr. 25).

Met betrekking tot de schippers, die hun toevlucht zochten tot O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch, werd ook een onderzoek ingesteld naar het scheepstype, de bemanning, de lading en de reisroute. Hein van Scerpenborch, uit Antwerpen, voer met een «kogge», beladen met haring en voorzien van een zevenkoppige bemanning, van Sluis naar Antwerpen (nr. 12), terwijl de Bruggeling Jan van den Zande, met een «kraaier» op weg was van Brugge naar Middelburg (nr. 37).

De geschiedenis van de verering van O.-L.-Vrouw van 's-Hertogenbosch verschaft voor heel wat steden en dorpen onvermoede informatie over middeleeuwse bedevaartgebruiken en hun kulturele en sociaal-ekonomische achtergronden (7bis).

Eksel.

J. Gerits.

I. Lijst van de protokollen

1. - 17 januari 1383 — Gerrit van Graes, woonachtig te Brugge, diende in het leger als vaandeldrager, in een veldslag in Vlaanderen. Zijn partij leed zware verliezen, doch hij kwam ongedeerd uit de strijd dank zij Maria. Hij volbracht de bedevaart (8).

(6) A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen des Mittelalters*, II, Freiburg, 1909, blz. 460.

(7) Dergelijke gebeden en zegeningen waren voorzien. Vgl. A. FRANZ, *a.w.*, II, blz. 46; H. HENS e.a., *a.w.*, blz. 70-71.

(7bis) De plaatsnaam Well (Ned.) of Wellen (B.), in de protokollen *Wel* of *Welle* genoemd kon niet nauwkeurig geïdentificeerd worden. Vgl. H. HENS, *a.w.*, blz. 384 (nr. 207), 422-425 (nr. 240) en 565-566 (nr. 346).

(8) H. HENS e.a., *a.w.*, blz. 187, nr. 10.

2. - 26 januari 1383 — Margriet Tavernierdt, woonachtig te Brussel in de Vederstraat, kreeg op 1 oktober 1382 een ontsteking aan haar rechterbeen. De behandeling van een chirurgijn baatte niet. Nadat zij tot Maria van 's-Hertogenbosch had gebeden, was zij binnen vijf dagen genezen. Op de dag van haar bedevaart kon zij voor het eerst weer knielen (9).

3. - 5 februari 1383 — Beatrix van der Rijt, de vrouw van Claas de Verwer, woonachtig te Lier, leed gedurende anderhalf jaar aan een zware, niet nader genoemde, ziekte. Iedere beweging veroorzaakte ernstige pijn. Toen zij in de herfst van 1382 dank zij Maria een stuk beter geworden was, volbracht zij, liggend op een wagen, haar bedevaart naar 's-Hertogenbosch. Nog voor zij op de terugweg te Lier aankwam, was zij geheel genezen. Haar man verrichtte daarna nogmaals met zeven burens de bedevaart en offerde een fraaie mantel van scharlaken, met bont gevoerd, alsmede andere offergaven (10).

4. - 17 maart 1383 — Jan Boel, draaier, geboren te Dendermonde, woonachtig te Brielle, was gedurende een jaar verlamd aan zijn rechterarm. Dank zij Maria genas hij, maar volbracht zijn bedevaart niet. Zestien weken na de genezing werd hij ziek aan zijn arm en aan zijn keel. Vijf weken lag hij ziek en kon zijn biecht niet spreken. Toen herinnerde hij zich zijn belofte en beloofde nogmaals zijn bedevaart. Dank zij Maria genas hij voorspoedig. Hij biechtte, volbracht zijn bedevaart samen met enkele burens, en offerde een arm van was (11).

5. - 20 maart 1383 — Jan Mannart, woonachtig te Mechelen, werd drie maanden geleden ernstig ziek en drie weken geleden diende men hem het laatste sakrament toe. Dank zij Maria genas hij echter. Ook had hij een kind dat al meer dan twintig weken op sterven lag. Hij

bad Maria het kind spoedig te laten sterven of te doen genezen, waarna het kind stierf. Uit dank volbracht hij zijn bedevaart, in wol gekleed en barrevoets, en offerde een kinderfiguur in was (12).

6. - 21 april 1383 — Arnt Klijnkaert, geboren in het land van Valkenburg, priester, woonachtig te Mulken bij Tongeren, was gedurende een jaar blind. Dank zij Maria genas hij omstreeks 8 september 1382. Tot op het moment van zijn bedevaart vastte hij zaterdags op water en brood (13).

7. - 24 april 1383 — Willem van Campen, ridder, woonachtig te Asse bij het H. Kruis, werd in de herfst van 1382 aangetast door een besmettelijke ziekte. Toen iedereen dacht dat hij dood was — alleen zijn vrouw wilde dat niet geloven — verscheen hem Maria, die hem zei, een bedevaart tot 's-Hertogenbosch te beloven om aldus genezing te vinden. Nadat Willem aldus tweeëndertig uur levenloos had gelegen en men zijn graf al had gereed gemaakt, kwam hij dank zij Maria weer tot leven. Met zijn vrouw en familie, in totaal zestien personen, volbracht hij zijn bedevaart, in wol gekleed en barrevoets. Ieder offerde een kaars; heer Willem en zijn vrouw elk een van een pond (14).

8. - 27 april 1383 — Aacht, de dochter van Duerf Petersz, woonachtig te Putte in het land van de heer van Gaasbeek, was een meisje van drie jaar. Tot voor een half jaar had zij kromme beentjes en kon niet lopen. Toen bad haar moeder tot Maria. Een maand later kon het kind goed lopen. De moeder volbracht met haar kind de bedevaart naar 's-Hertogenbosch (15).

9. - 11 mei 1383 — Ide, de dochter van Jan Lathouwers, woonachtig te Brussel, leed gedurende meer dan een half jaar veel pijn aan haar rechterbeen. Nadat zij een bedevaart tot

(9) ID., a.w., blz. 187-189, nr. 11.

(10) ID., a.w., blz. 192, nr. 15.

(11) ID., a.w., blz. 207-208, nr. 29.

(12) ID., a.w., blz. 208-209, nr. 30.

(13) ID., a.w., blz. 217-218, nr. 42.

(14) ID., a.w., blz. 222-223, nr. 47.

(15) ID., a.w., blz. 235-236, nr. 55.

Maria van 's-Hertogenbosch beloofd had, genas zij de volgende ochtend. Met haar bureu volbracht zij de bedevaart (16).

10. - 13 mei 1383 — Margriet, de dochter van Jan van Dielbeec, woonachtig te Dilbeek, leed aan zware hoofdpijn, veroorzaakt door wormen. Dank zij Maria van 's-Hertogenbosch genas zij, nadat haar vader een bedevaart had beloofd. Vader en dochter volbrachten de bedevaart (17).

11. - [1383] (zonder datum) — Jan Bouts, woonachtig te Brugge, kleermaker van beroep, kreeg bij de belegering van Oudenaarde een pijl in zijn hals geschoten. De schacht trok men er uit, maar de punt bleef zitten. Na vijftientig weken bad Jan tot Maria van 's-Hertogenbosch en beloofde een bedevaart. Dank zij haar kwam de punt uit het lichaam langs de mond. Samen met Paulus van der Haghen uit Gorinchem, die meegevochten had en er tevens getuige van was geweest dat de pijlpunt het lichaam verlaten had, volbracht hij de bedevaart (18).

12. - 26 mei 1383 — Hein van Scerpenborch, woonachtig te Antwerpen, voer met zes anderen in een kogschip in de laatste winter van Sluis in Zeeuws-Vlaanderen naar Antwerpen, toen zij op een zandbank stootten. Het schip, voornamelijk beladen met haring, scheurde en zonk dieper in het zand. Dank zij Maria van 's-Hertogenbosch kwam er een hoge vloed en door grote golven kwam het schip weer los en kwam behouden aan. Hein volbracht zijn bedevaart (19).

13. - 28 mei 1383 — Griet van Dunghenen, woonachtig te Geel, was zeven jaar en tien weken lang verlamd, toen zij op 26 april in haar droom beelden en juwelen zag op een erg mooie plaats. Dat deed haar denken aan Maria van 's-Hertogenbosch, waarheen zij zich

liet brengen. Toen zij haar bedevaart deed, werd zij ter plaatse genezen (20).

14. - 2 juni 1383 — Arnt van Vlaenderen, ook wel geheten Arnt die Bye, woonachtig te Geel, werd bijna zevenentwintig jaar geleden met een pijl door het hoofd geschoten. De schacht trok men er uit, maar de punt bleef er in zitten. Dat gebeurde bij de belegering van het kasteel van Tervuren, toen de hertogin van Brabant verdreven werd door de graaf van Vlaenderen. In de adventstijd van 1382 verscheen hem in zijn slaap Maria, eerst omgeven door een stralenkrans, daarna geheel bleek, die hem aanspoorde een bedevaart tot 's-Hertogenbosch te maken. Nadat hij dat beloofd had, kwam de pijlpunt uit zijn hoofd en genas hij geheel. Hij onthield zich van vlees tot aan het moment dat hij de bedevaart volbracht (21).

15. - 11 juni 1383 — Jan, de zoon van Hugo Rovers en van Liesbet, woonachtig te Zwijndrecht in Vlaanderen, viel vijf dagen geleden van een hoge rand en was dood. Zijn moeder beloofde na ruim twee uur een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarop Jan wederop tot leven kwam. De moeder volbracht haar bedevaart samen met haar zoon (22).

16. - 19 juni 1383 — Ida, de weduwe van Jan Robbijs, woonachtig te Brussel, leed aan een open en gezwollen linker onderbeen, totdat zij drie weken geleden een bedevaart beloofde tot Maria van 's-Hertogenbosch. Zij genas terstond en volbracht haar bedevaart (23).

17. - 28 juni 1383 — Aleid, de vrouw van Jan van Zittaert, woonachtig te Tienen, was elf jaar lang verlamd. Een jaar geleden beloofde zij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch. Kort daarop genas zij en zij volbracht haar bedevaart (24).

(16) ID., a.w., blz. 250, nr. 71.

(17) ID., a.w., blz. 258, nr. 81.

(18) ID., a.w., blz. 266-267, nr. 91.

(19) ID., a.w., blz. 277-279, nr. 104.

(20) ID., a.w., blz. 282-283, nr. 107.

(21) ID., a.w., blz. 288-290, nr. 113.

(22) ID., a.w., blz. 310, nr. 133.

(23) ID., a.w., blz. 324, nr. 147.

(24) ID., a.w., blz. 338-339, nr. 164.

18. - 21 juli 1383 — Pauwel Raffijn, woonachtig te Ieper, was op 18 februari op weg naar het klooster van Tongerlo, toen hij verdacht werd van een moord, die meer dan een jaar geleden geschied was. In Herentals werd hij in de gevangenis gezet; men zou hem ter dood brengen. Toen bad hij tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarop twee anderen bekenden de moord gepleegd te hebben. Zij werden onthoofd; Pauwel werd vrijgelaten. Hij volbracht zijn bedevaart in linnen kleren (25).

19. - 21 juli 1383 — Willem van Roede, ridder, woonachtig te Leuven, geraakte met Pinksteren, 10 mei, buiten zinnen. Veertien dagen geleden werd hem in een droom duidelijk gemaakt, dat hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch moest maken. Hij beloofde het en genas. Hij volbracht zijn bedevaart (26).

20. - 23 juli 1383 — Joris van Campen, woonachtig te Mechelen, werd op Pinksteren, 10 mei, vader van een kind dat dood geboren werd. Hij beloofde meer dan twee uur na de geboorte een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarna het kind tot leven kwam. Hij werd gedoopt met de naam Jan en stierf een dag later. De vader volbracht de bedevaart, offerde twee lood zilver in de vorm van een kind, een wassen beeldje en een kaars. Hij maakte de bedevaart vastend op water en brood (27).

21. - 27 juli 1383 — Katelijne van Couthem, woonachtig te Tienen, leed gedurende zeven jaar aan vallende ziekte. Tweemaal had zij een bedevaart gemaakt naar Kornelimünster, waar zij haar gewicht in tarwe had geofferd. Het baatte niet. Daarna beloofde zij een bedevaart tot de H. Quintinus te Leuven en offerde ook daar haar gewicht in tarwe, wederom te vergeefs. Tenslotte volbracht zij een bedevaart naar Maria van Halle, offerde haar gewicht in

tarwe, voor de derde maal te vergeefs. Met Kerstmis 1382 beloofde zij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en genas. Zij volbracht de bedevaart samen met haar neef, Willem Meeus, zoon van haar zuster (28).

22. - 29 juli 1383 — Gielis van Oerbeke, geboren te Poperinge, woonachtig te Diest, werd op 22 november 1382 gevangen gezet te Poperinge door funktionarissen van de graaf van Vlaanderen. Driemaal was hij bijna onthoofd, daarna bond men hem aan een boom, waar hij drie dagen en nachten in de kou doorbracht. Toen men hem vrijliet, kon hij tot 29 maart niet meer lopen van ontbering en reumatiek. Toen werd hij bezocht door een vrouw die hem aanraade, een bedevaart te doen naar Maria van 's-Hertogenbosch. Kort daarna kon hij op krukken lopen en vervolgens geheel zonder deze. Hij volbracht zijn bedevaart en offerde de krukken (29).

23. - 5 augustus 1383 — Metke, de dochter van Goiaart van Vorst en van Aleid, woonachtig in de Beverstraat te Diest, viel op 1 augustus in een diepe put en verdronk. Na meer dan een half uur werd zij dood uit de put gehaald. Haar moeder beloofde een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch te doen en haar kind in geval van redding aan Maria op te dragen. Daarop kwam het kind tot leven. Moeder en dochter volbrachten de bedevaart (30).

24. - 11 augustus 1383 — Jan Pelegrijm, de zoon van Katelina Pelegrijm, woonachtig te Brussel, werd op 16 juli bezeten van angsten, die hij gekregen had tijdens de duivelbezweering van zijn oom. Thuis gekomen werd hij 's nachts door duivels geplaagd en aangezet om zijn oom te kussen. Zijn broer sliep op dezelfde kamer, maar sliep rustig door. Angstig kroop Jan bij zijn broer in bed. Hij riep Maria van 's-Hertogenbosch aan, die hem ver-

(25) ID., *a.w.*, blz. 350-352, nr. 178.

(26) ID., *a.w.*, blz. 352-353, nr. 179.

(27) ID., *a.w.*, blz. 353, nr. 180.

(28) ID., *a.w.*, blz. 356-357, nr. 185.

(29) ID., *a.w.*, blz. 358-359, nr. 185.

(30) ID., *a.w.*, blz. 365-366, nr. 191.

scheen, zoals ze in de kapel te 's-Hertogenbosch staat, met een mantel aan, maar zonder de gouden en zilveren juwelen. Zij schreed met haar mantel door de kamer, waarop de duivels luidruchtig verdwenen. Driemaal verscheen Maria aldus in de kamer, waarna de kamer helder was en vol zoete geur.

Jan had tot dan toe een losbandig leven geleid en had al zes of zeven jaar niet meer gebiecht. Hij bad zijn moeder om vergiffenis en vroeg haar een priester te halen om te biechten. Nadat hij gebiecht had, is hij met zijn moeder naar 's-Hertogenbosch gekomen om Maria te danken (31).

25. - 14 augustus 1383 — Hugo Faysz Saneel, geboren te Avelgem tussen Oudenaarde en Kortrijk, woonachtig te Herentals, leed hevige pijn in zijn linkerzijde en had tevens een zware breuk in zijn rechterzijde. Hij werd vijf jaar lang verpleegd in het gasthuis te Brussel, vervolgens een half jaar te Antwerpen. Daarna bracht men hem weer naar Herentals, waar hij nog even veel pijn had. Toen beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en genas spoedig van beide ziekten. Voordat Hugo zelf naar 's-Hertogenbosch kwam, hadden pelgrims uit Herentals en Brussel het al verteld. Hugo volbracht zijn bedevaart binnen een week na zijn genezing en bleef drie dagen in de stad om te bewijzen, dat hij echt gezond was. Veel pelgrims uit Herentals bevestigden zijn verhaal, onder anderen Constantijn van Rans en zijn vrouw — een zuster van de hertogin van Brabant — die het van de schout van Herentals gehoord hadden (32).

26. - 24 augustus 1383 — Jan van den Bogarde, woonachtig te Antwerpen, sliep op 13 juli in de namiddag, toen hij een ernstige keelaandoening kreeg. Na vijf dagen beloofde hij in zijn hart een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarna hij snel genas. Hij volbracht de bedevaart in wol gekleed, barrevoets

en omgord met een haren boetekoord. Ook droeg hij in de hand een bedelnap en een klepper zoals melaatsen gewoon zijn bij zich te hebben, als teken van ootmoed. Hij offerde goud en zilver (33).

27. - 13 september 1383 — Goiaart Stric, patrijsjager van de heer van Diest, reed op 15 augustus bij Westerlo (?) bij Diest, op zoek naar patrijzen. Die moesten dienen voor een diner, aan te richten voor de bisschop van Luik, die te Diest op bezoek kwam. Toen struikelde zijn paard bij een sloot, viel achterwaarts op zijn rug en drukte Goiaart onder zich. Tien uur lag hij onder zijn paard. Nadat hij een bedevaart beloofd had tot Maria van 's-Hertogenbosch, sprong zijn paard op en kwam Goiaart vrij. Ondertussen wachtte de heer van Diest op de patrijzen en liet, ongerust geworden, Goiaard zoeken. Deze vertelde het gebeuren aan zijn heer en aan de bisschop van Luik, waarop zij allen Maria van 's-Hertogenbosch dankten. Goiaart volbracht zijn bedevaart en offerde een pond was voor zich zelf en vier pond voor zijn paard (34).

28. - 16 september 1383 — Adriaan, de zoon van Claas Hoec, woonachtig te Brugge, speelde als bijna vijfjarig kind drie maanden geleden op straat te Brugge. Nu waren Hanze-kooplieden met een spel bezig, dat hierin bestond, dat men geblinddoekt met een knots een aarden pot moest stuk slaan. De kleine Adriaan werd daarbij zozeer door de knots aan het hoofd getroffen, dat hij een gat in zijn hoofd kreeg zo groot als een ei. De wond werd zwart als inkt en het kind bleef dood liggen. Men beloofde een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarna het kind drie uur later weer tot leven kwam. Vader en zoon en een vrouw Liesbet, ook uit Brugge, volbrachten de bedevaart en men offerde het gewicht van het kind in wijn en weite (35).

29. - 18 september 1383 — Beatrijs van den

(31) ID., a.w., blz. 369-372, nr. 196.

(32) ID., a.w., blz. 376-377, nr. 200.

(33) ID., a.w., blz. 385-386, nr. 208.

(34) ID., a.w., blz. 425-428, nr. 241.

(35) ID., a.w., blz. 429-432, nr. 243.

Berghe, woonachtig te Herk (= Herk-de-Stad) bij Halen, was reeds twee maanden lang verlamd aan haar rechterhand, toen zij haar offerande aan Maria van 's-Hertogenbosch beloofde. Zij genas spoedig en zond veertien dagen geleden iemand in haar naam om de offerande aan te bieden. Zij was te oud en te verzwakt om zelf naar 's-Hertogenbosch te komen (36).

30. - 22 september 1383 — Jan Balch, de zoon van Wouter Balch en man van Corstijn Willemsdr. Scoemakers, woonachtig te Wuusterk (= Herk-de-Stad) bij Halen, kreeg in de vasten van 1383 pijn in zijn gehele lichaam. Toen hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch beloofde, kwamen uit zijn lichaam via zijn keel zwarte stoffen en genas hij. Daarna werd zijn vrouw met Pasen ziek en leed aan geelzucht, zodanig dat zij bediend moest worden. Artsen gaven haar op. Daarop beloofde hij nogmaals een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarop ook zij in korte tijd genas. Beiden volbrachten de bedevaart samen met de burens en zij offerden het gewicht van Corsijn in wijn en weite, in goud en zilver (37).

31. - 28 september 1383 — Michiel, een tienjarige scholier, woonachtig te Vilvoorde, de zoon van Michiel van Melbroec, steenhouwer, en van Katerijn, werd elf weken geleden ziek en stierf op 21 juli. Zijn vader was erg bedroefd, temeer omdat hij afgesproken had, bij de stad Dendermonde voor zeven pond een lijfrente op een van zijn zonen af te sluiten. Toen Michiel drie uur dood was, koos hij samen met zijn vrouw in de kerk de plaats van het graf uit. Snel reed hij daarop naar Dendermonde, maar de akte van lijfrente was helaas definitief opgemaakt en bezegeld, uitgerekend op het leven van Michiel. Op de terugweg naar huis beloofde hij een bedevaart naar Maria van 's-Hertogenbosch en een offerande van een mensenguijrtje van een mark zilver. Te-

vens beloofde hij tot dan alle zaterdagen te vasten en geen vlees te eten. Toen hij thuis kwam, was zijn zoon weer tot leven gekomen, na zeven uur levenloos geweest te zijn. De ouders volbrachten met Michiel en nog een andere zoon en met de burens hun bedevaart (38).

32. - 13 oktober 1383 — Hendrik van den Wormmoter, woonachtig te Brussel, kreeg half augustus pijn aan zijn hart, en dacht te sterven. Volgens de artsen droeg hij die ziekte al zes jaar. Ook leefde hij al dertien jaar in moeilijkheden. Drie weken later beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en hij zou geen vlees meer eten tot aan de bedevaart. Meteen genas hij en raakte zijn spanningen kwijt. Dit vond ongeveer zes weken geleden plaats. Hij volbracht thans zijn bedevaart (39).

33. - 26 oktober 1383 — Mattijs Dijcstraet, woonachtig te Ekeren bij Antwerpen, getrouwd met Liesbet, vermist op 18 oktober vier koeien. Toen beloofden beiden een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch; tot aan de bedevaart zouden zij geen vlees eten. Een half uur later hoorde Mattijs van een buurman, dat een vroegere inwoner van Ekeren te Putte de koeien zou kunnen hebben. Mattijs vond de man in een herberg bij de kerk te Putte, waar hij zat te eten. Maria maakte Mattijs duidelijk dat het de man was die de koeien gestolen had. De man werd aangesproken, schrok, en beloofde negen schilden, gebeurd voor de koeien, terug te geven. Mattijs echter riep er de rechter bij, waarop bleek dat de man ook nog een merrie en een harnas gestolen had. De man werd opgehangen en Mattijs kreeg zijn koeien terug. Het geld werd aan drank uitgegeven. Mattijs en zijn vrouw volbrachten de bedevaart (40).

34. - 24 november 1383 — Wouter van Pul, de zoon van Wouter van Pul, woonachtig te

(36) ID., a.w., blz. 441-442, nr. 251.

(37) ID., a.w., blz. 452-454, nr. 258.

(38) ID., a.w., blz. 459-463, nr. 263.

(39) ID., a.w., blz. 481-482, nr. 274.

(40) ID., a.w., blz. 494-496, nr. 285.

Brussel, was twee jaar blind aan zijn linker-oog. Een maand geleden beloofde zijn vader een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch. Daarop genas zijn zoon en beiden volbrachten de bedevaart (41).

35. - *ca. 1 januari 1384* — Vrouwe Katharina, de vrouw van ridder Gwijde van Vlaendren, woonachtig in Vlaanderen, kreeg op 1 oktober pokken. Zij beloofde een offergave en haar kleed, dat zij op haar lichaam droeg, aan Maria van 's-Hertogenbosch. Daarop genas zij. Zij stuurde de beloofde offergaven (42).

36. - *18 januari 1384* — Pauwel Boyken, woonachtig te Kortenberg, werd op 15 december 1383 gevangengenomen te Leuven. Hij was onschuldig, doch men hoopte aldus geld van hem los te krijgen. Aangezien een van zijn benen ziek was, werd hij slechts met zijn gezonde been gekluisterd. Toen beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en als offerande de ijzeren boei waarin zijn been was gekluisterd. Na tweeëntwintig dagen kwam hij door Gods genade en door Maria vrij. Zo kwam hij — met de boei nog om zijn been — op zondag na Driekoningen naar de Vespers in de kerk der Dominikanen te Leuven. Zij wilden hem van zijn boei bevrijden, maar Pauwel weigerde, omdat Maria van 's-Hertogenbosch dat wel zou doen. Tijdens het zingen van het *Magnificat* viel inderdaad de boei van zijn been. De Dominikanen wilden de boei in hun kerk behouden, als een ex-voto voor hun Mariabeeld, dat immers even machtig was als het beeld te 's-Hertogenbosch. Pauwel was echter overtuigd dat Maria van 's-Hertogenbosch meer wonderen deed dan Maria van Leuven en bracht zijn ijzeren boei naar 's-Hertogenbosch. Hij volbracht zijn bedevaart met veel pelgrims uit Leuven, die evenals enkele Dominikanen uit die stad, bevestigden wat gebeurd was (43).

(41) ID., *a.w.*, blz. 501, nr. 291.

(42) ID., *a.w.*, blz. 507, nr. 297.

(43) ID., *a.w.*, blz. 510-512, nr. 300.

37. - *23 januari 1384* — Jan van den Zande, getrouwd met Katharina en woonachtig te Brugge, was op 24 december 1382 met een kraaiër en vele passagiers onderweg van Vlaanderen naar Middelburg, toen zij daar aangekomen werden gevangengezet, omdat zij mensen overboord zouden hebben gegooid. Zij werden aangezien voor handlangers van de graaf van Vlaanderen. Met negen personen zaten zij gevangen. Na een maand beloofden zij een bedevaart naar Maria van 's-Hertogenbosch en zouden zolang geen vlees eten. Na drie weken werden zij zonder boete of straf vrijgelaten. Jan en zijn vrouw volbrachten de bedevaart. Een van de anderen, Jacob Gauweloos, zat toen in Vlaanderen in gijzeling en kon daarom nog niet komen, maar hij at geen vlees. De zeven anderen hebben in een biecht van de priester ten onrechte verlof gekregen om weer vlees te eten, maar zij moesten wel de bedevaart volbrengen. Vanwege geloftebreuk zijn allen een gruwzame dood gestorven (44).

38. - *1 februari 1384* — Katharina, de vrouw van Jan die Smit, woonachtig te Overmolen in Brussel, waar de wolbewerkers wonen, baarde tien dagen geleden een dochter. Het kind werd gedoopt en kreeg de naam Bate. Katharina nu was in mei 1383 getroffen door de pest. Men paste aderlating op haar toe en men zag aan het bloed, dat zij zwanger was. Zij was zich niet van haar zwangerschap bewust, want zij was pas vijf à zes dagen zwanger. Uit angst voor een miskraam beloofde Jan toen een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, barrevoets en in wol gekleed, en tevens beloofde hij als offerande een beeld van was. De vrucht wijdde hij toe aan Maria. Katharina genas, bleef zwanger en baarde een dochter op 22 januari. Haar kind kwam met 'n open, etterend gezwel ter wereld, zoals de moeder dit had gehad, en ook met een litteken erbij, juist zoals bij de moeder. Allen die het

(44) ID., *a.w.*, blz. 514-516, nr. 303.

kind zagen, meer dan driehonderd mensen, verwonderden zich erover. Na drie dagen stierf Bate, zoals gezegd gedoopt. De vader volbracht daarop de bedevaart (45).

39. - 8 februari 1384 — Rogier van Steenberghe, woonachtig te Brussel, was op de terugweg van een reis naar Rome. Hij had drie dagreizen afgelegd en was nu tussen Perugia en Assisië. Toen kon hij geen brood meer krijgen en had al twee dagen niets meer gegeten. Door oorlog was de streek zeer geteisterd, hij zelf was beroofd en binnen de vier mijl waren er geen huizen. Toen bad hij tot Maria en zag op een blauwe steen een prachtig, vers gebakken tarwebrood liggen. Hij brak het en at er volop van. Later volbracht hij zijn bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch (46).

40. - 23 februari 1384 — Margriet, de vrouw van Jan Brixis, woonachtig te Nieuwpoort in West-Vlaanderen, kwam met haar man voor 6 januari terug van een bedevaart van Sint-Niklaas, toen zij, thuis angekommen, volledig blind werd. Na vijf dagen beloofde zij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en als offerande twee ogen van was. Daarop kon zij alweer iets zien met één oog. Daarop beloofde zij twee ogen van zilver, waarna zij geheel genas. Zij volbracht de bedevaart met haar man (47).

41. - 1 maart 1384 — Jan, de zoon van Jan Dobbelsteensmaker en van Stine, de dochter van Jan Cleyne Jansdr., woonachtig te Sint-Truiden, geraakte op 25 oktober 1383 geheel verlamd. Zijn moeder en hij zelf beloofden een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch. Men bracht Jan naar 's-Hertogenbosch, waar hij een beeld en een been van twee pond was offerde. Dezelfde dag nog genas hij op het middaguur in de Mariakapel. Ook zijn moeder was meegekomen (48).

42. - 19 maart 1384 — Claas Andriesz., geboren te Groot-Lith aan de Maas, woonachtig geweest in Vlaanderen, meester in het gebruik van kanonnen en in het samenstellen van buskruit, streed mee in de slag bij Westrozebeke of «Droghe-Rosebeke» op 25 november 1382. Het was in die slag tegen de Gentenaren, dat Filips van Artevelde dood bleef en met hem meer dan 28.000 anderen. Claas kreeg een Engelse pijl in de linkerdijs boven de knie. Hij viel neer en dacht doodgeslagen te zullen worden. Toen beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en een been van zilver. Hij stond op, liep gezond van het strijdveld en zocht een veilig heenkomen. Daarna voelde hij weer de pijn veroorzaakt door de pijl. Tweemaal werd zijn been opengesneden, maar men kon de pijlpunt niet meer vinden. Op donderdag voor Pinksteren, 7 mei 1383, had hij zo veel pijn, dat hij bad tot Maria van 's-Hertogenbosch en haar een zilveren been met de eventueel te vinden pijlpunt beloofde. Voor de derde maal sneed men zijn been open en vond men de pijl beneden zijn knie. Daarna genas hij. Hij volbracht zijn bedevaart (49).

43. - (zonder datum) — Emond Boyst, geboren te 's-Hertogenbosch en woonachtig te Luik, waar hij meester in de rechten en officiaal was, leed vanaf 1 juli 1383 aan een zodanige ziekte, dat hij niet meer kon plassen door een ingeklemde blaassteen. De artsen konden hem niet helpen. Van pijn beukte Emond met zijn hoofd tegen de muur. Na drie dagen beloofde hij zijn bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, waarna drie blaasstenen zijn lichaam verlieten. Een steen was zo groot als het lid van een vinger. Hij volbracht zijn bedevaart (50).

44. - 12 april 1384 — Cornelius, de zoon van Jan Stochem, veehouder van de hertog te Sint-Truiden, negen jaar oud, was vanaf zijn geboorte stom, maar had een goed verstand.

(45) ID., a.w., blz. 517-519, nr. 305.

(46) ID., a.w., blz. 523-524, nr. 309.

(47) ID., a.w., blz. 532, nr. 315.

(48) ID., a.w., blz. 534-535, nr. 317.

(49) ID., a.w., blz. 541-543, nr. 323.

(50) ID., a.w., blz. 544-545, nr. 325.

Hij begreep wat men hem duidelijk wilde maken. Nadat Jan en diens broer op 25 december 1383 een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch beloofd hadden, kon Cornelius pas spreken. Samen met zijn vader en de bureu volbracht hij de bedevaart. De bureu bevestigden het verhaal (51).

45. - 16 april 1384 — Katelijne, de vrouw van Floris van Alphen, woonachtig te Damme in Vlaanderen, werd anderhalf jaar geleden ernstig ziek en verlamde in haar gehele lichaam. Men gaf haar het laatste sakrament. Zes weken later beloofde zij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en als offerande een pond was. Langzaam genas zij, liep twintig weken op krukken en genas daarna geheel. Zij volbracht haar bedevaart (52).

46. - 17 april 1384 — Jan Scotelwesscher, woonachtig te Brussel en werkzaam aan het hof van de hertogin van Brabant, werd ten onrechte beschuldigd van moord en gevangengezet. Ook werd hij op oudejaarsavond 1383 verlamd aan zijn rechterhand. Acht dagen later beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch. Zijn hand genas daarop en hij werd zonder boete vrijgesproken. Hij volbracht zijn bedevaart (53).

47. - 23 april 1384 — Jacob, de zoon van heer Wouter van Dicsmuden, priester, en van Beatrijs, woonachtig te Mechelen, was vier jaar lang blind aan zijn linkeroog, hoewel zijn oog schoon en helder was. De artsen konden hem niet helpen. Wouter en Beatrijs kwamen te 's-Hertogenbosch en brachten hun blinde zoon voor het beeld van Maria. Prompt genas hij en velen waren er getuige van (54).

48. - 2 mei 1384 — Liesbet, de vrouw van Gerard, woonachtig te Geel, werd zeven jaar geleden zinneloos. Na zeven jaar beloofde zij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogen-

bosch. Daarna genas zij en volbracht met de bureu de bedevaart (55).

49. - 26 mei 1384 — Jan Verenogerven, afkomstig uit Leuven, studeerde aan de universiteit van Praag in Bohemen, toen hij door stomheid getroffen werd. Toen beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en genas onderweg tijdens de bedevaart vanuit Leuven. Zijn moeder en anderen waren er getuige van (56).

50. - 15 juni 1384 — Katelina, de dochter van Iwijn Pric en van Clara, woonachtig te Brugge in Vlaanderen, werd door een paard geraakt en kreeg daarbij een gekompliceerde beenbreuk. Negen maanden lag zij op bed en de artsen konden haar niet helpen. Amputatie leek de enige oplossing. Toen beloofde Iwijn een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch. De nacht daarna vielen stukken scheenbeen uit haar been en genas Katelina. De ouders volbrachten met hun dochter de bedevaart. Zij offerden gedeelten van het scheenbeen aan Maria (57).

51. - 19 juni 1384 — Jan Ponderneys, wonende te Lummen, was onder in een gemetselde put bezig die put schoon te maken, toen deze instortte. Jan wist zich geen raad, te meer omdat hij slechts zijn mond en twee vingers kon bewegen. Toen bad hij tot Maria van 's-Hertogenbosch en beloofde haar een bedevaart. Terstond voelde hij zich beter. Zo hield hij het uit vanaf het middaguur tot aan het uur van de plechtige Vespers, toen de bureu hem vonden en hem er ongedeerd uit haalden. Hij volbracht zijn bedevaart (58).

52. - begin april 1385 — Raas van Sentruden, een knecht die woonde bij de abt van Sint-Truiden, was in zijn borstbeen gestoken. Geen enkele arts kon de open wond genezen. Toen hij een bedevaart tot Maria van 's-Her-

(51) ID., a.w., blz. 554-555, nr. 333.

(52) ID., a.w., blz. 562-563, nr. 343.

(53) ID., a.w., blz. 563-564, nr. 344.

(54) ID., a.w., blz. 567-568, nr. 348.

(55) ID., a.w., blz. 571-572, nr. 352.

(56) ID., a.w., blz. 577-578, nr. 361.

(57) ID., a.w., blz. 579-580, nr. 363.

(58) ID., a.w., blz. 581-582, nr. 365.

togenbosch beloofde, genas hij binnen vijf dagen. Hij volbracht de bedevaart (59).

53. - 24 april 1385 — Margriet van den Zande, woonachtig te Antwerpen, lag vier uur dood. Zij beloofde haar gewicht aan Maria van 's-Hertogenbosch en genas. Zij volbracht haar bedevaart (60).

54. - 10 mei 1385 — Gyselke, de zoon van Gysel Meeusz., woonachtig te Retie, verdronk. Hij werd uit het water gehaald en lag meer dan twee uur dood op het land. Toen bad men tot Maria van 's-Hertogenbosch en beloofde haar het gewicht van Gyselke in wijn en weit. Gyselke kwam tot leven. De vader volbracht met hem de bedevaart (61).

55. - 18 oktober 1385 — Michiel die Beghele, woonachtig te Brussel, timmerman van beroep, werd plotseling blind. Na zes weken beloofde hij een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch en twee oogappels van zilver. Dezelfde avond nog zag hij. Hij volbracht zijn bedevaart (62).

56. - 1385 — Jan van Wesel, woonachtig te Sint-Truiden, kwam van Loon, toen hij sprakeloos werd. Na negen dagen bracht men hem bij Maria van 's-Hertogenbosch. Voor het beeld gekomen kon hij weer spreken (63).

57. - 21 december 1386 — Jan, de zoon van Margriet Smeeds, woonachtig te Lier, verdronk in de Nethe en lag twee uur levenloos. Toen beloofde zijn moeder, hiertoe aangespoord door een andere vrouw, een bedevaart tot Maria van 's-Hertogenbosch, in wol gekleed en levend op water en brood. Daarop kwam Jan tot leven. De moeder volbracht met haar zoon de bedevaart (64).

58. - 14 januari 1387 — Jan van den Steen, woonachtig te Brussel, kreeg in een ziekenhuis

in Rijsel een splinter in een van zijn vingers. Hij kreeg een ontsteking en later een gezwel in zijn zijde. Men opereerde hem en bond hem vast, omdat hij buiten zinnen raakte. Na zeven maanden vluchtte hij en wilde zich verdrinken. Toen zag hij Maria voor zich staan, waarop hij een bedevaart tot haar te 's-Hertogenbosch beloofde. Daarop genas hij en volbracht de bedevaart (65).

59. - 1408 — Maria van der Moutmolen, woonachtig te Mechelen, zat gevangen op beschuldiging van moord. Vijf uur lang werden drie zware stenen aan haar gehangen, daarna hing men er een vierde steen bij. Het deerde haar niet. Toen legde men haar op de pijnbank, brak haar mond open, waarbij zij twee tanden brak, en probeerde tevergeefs water naar binnen te gieten. Steeds bad zij tot Maria van 's-Hertogenbosch. De onderschout van Mechelen, Hendrik van der Eyken, spotte met haar gebed tot Maria. Op 10 november 1408 geschiedde de moord, op 12 november werd Maria gevangengezet, twee dagen lang gepijnigd; op 14 november 's avonds werd de echte moordenaar gevonden en onthoofd (66).

60. - 1443 — Een man en vrouw uit Nieuwpoort in Vlaanderen hadden tweeënveertig jaar een herberg gehad te Venetië en waren er rijk door geworden. Zij wilden terug naar Vlaanderen om er te rentenieren, kochten een schip, huurden bemanningsleden en voeren weg. Toen kwam er een onweer waarin het schip brak; de bemanning stapte in een reddingsboot en ging aan land. De man, zijn vrouw en negen anderen bleven op het schip en zij verdronken behalve de man. Hij bad tot Maria van 's-Hertogenbosch en beloofde als offerande een ton was. Ook beloofde hij twee zilveren ogen, als hij de verdrinkingsdood van zijn vrouw niet hoefde te zien. Hij hield zich vast aan een plank, ging vaak onder water, maar hield het beeld van Maria voor ogen. Na

(59) ID., a.w., blz. 598, nr. 384.

(60) ID., a.w., blz. 609-610, nr. 401.

(61) ID., a.w., blz. 602, nr. 389.

(62) ID., a.w., blz. 612, nr. 406.

(63) ID., a.w., blz. 615, nr. 411.

(64) ID., a.w., blz. 627, nr. 432.

(65) ID., a.w., blz. 633, nr. 442.

(66) ID., a.w., blz. 646-647, nr. 462.

lange tijd werd hij door vissers uit het water gehaald, die hem van zijn geld beroofden en hem op het strand lieten liggen. Zij plunderden bovendien het scheepswrak. De man zelf kwam er bovenop, kreeg van de bisschop van een naburige stad een getuigschrift en volbracht zijn bedevaart (67).

II. Lijst van ziekten en ongelukken

1. strijdgewoel – 2. ontstoken been (spataderen) – 3. doodziek – 4. lamme arm; keelzwellings – 5. doodziek – 6. blindheid – 7. dood tengevolge van epidemie – 8. krom en lam been – 9. ziek, mager been – 10. «sint-jansongemak» – 11. pijlpunt in de hals (68) – 12. schipbreuk – 13. verlamming – 14. pijlpunt in het hoofd (69) – 15. dood door val – 16. open been – 17. verlamming – 18. gevangenschap – 19. hoge koorts – 20. doodgeboren – 21. vallende ziekte – 22. jicht – 23. verdrinking – 24. bezetenheid; bekering – 25. verlamming; breuk – 26. gezwollen keel – 27. val van paard – 28. hersenletsel – 29. verlamming – 30. vergiftiging; geelzucht – 31. ziek kind en verlies aan rente – 32. hartkwaal – 33. diefstal van vier koeien – 34. blindheid – 35. pokken – 36. gevangenschap – 37. gevangenschap – 38. geboorte met pestbui – 39. verhongering – 40. blindheid – 41. verlamming – 42. pijlpunt in been (70) – 43. blaassteen – 44. stomheid – 45. verlamming – 46. valse aanklacht; verlamming – 47. blindheid – 48. hoofdpijnen – 49. stomheid – 50. beenbreuk – 51. dreigende verstikking in put – 52. borstbeenwonde – 53. dood – 54. verdrinking – 55. blindheid – 56. stomheid – 57. verdrinking – 58. ontsteking in vinger; buikabces – 59. gevangenschap en marteling – 60. dreigende verdrinking bij schipbreuk.

III. Lijst van de vermelde plaatsen

Antwerpen: 12, 26, 53 – Asse: 7 – Brugge: 1, 11, 28, 37, 50 – Brussel: 2, 9, 16, 24, 32, 34, 38, 42, 46, 55, 58 – Damme: 41 – Dendermonde: 4 – Diest: 22, 23, 27 – Dilbeek: 10 – Ekeren: 33 – Geel: 13, 14, 44 – Herentals: 25 – Herk-de-Stad: 29, 30 – Ieper: 18 – Kortenberg: 36 – Leuven: 19, 45 – Lier: 3, 57 – Luik: 39 – Lummen: 51 – Mechelen: 5, 20, 43, 59 – Mulken-Tongeren: 6 – Nieuwpoort: 47, 60 – Putte: 8 – Retie: 54 – Sint-Truiden: 40, 52, 56 – Tienen: 17, 21 – Vilvoorde: 31 – Vlaanderen: 35, 49 – Zwijndrecht: 15.

(67) ID., a.w., blz. 648-650, nr. 464.

(68) Hij werd gekwetst tijdens het beleg van Oudenaarde door de Gentenaars en de Bruggelingen o.l.v. Filips van Artevelde. Het beleg werd opgebroken in oktober 1382, toen de Fransen Oudenaarde bezetten.

(69) Hij werd gekwetst in de slag bij Tervuren, ca. augustus 1356, toen de Brabantse successieoorlog werd uitgevochten. Arnt van Vlaenderen streed toen tegen de hertogin van Brabant, maar in 1383 woonde hij in het Brabantse stadje Geel.

(70) Gekwetst in de slag bij Westrozebeke (25 november 1382).

Tamme varkens en wilde zwijnen

De varkenspest, die gedurende vele maanden Vlaanderen heeft verpest, bracht me er toe bij die dagelijkse beelden en berichten over onze varkens, nog eens de rekeningen van het gasthuis van Asse uit de jaren 1550-1600 en de rekeningen van Gielis van Langenhove, rentmeester van het Land van Asse, in dienst van de edelvrouwe Katarina Van Brandenburg, tussen de jaren 1575-1600, open te slaan.

Rekeningen zijn doorgaans dorre papieren maar detektieven kunnen er nog vingerafdrukken van personen en sporen van varkenssporen... in ontdekken, vooral als de rentmeesters bij hun cijfers wat vertellen. We hebben dan uit de gasthuisrekeningen en de rekeningen van de rentmeester van het Land van Asse enkele «dia's» genomen over het varkensleven van hun jaren. We projekerden die hier in *Ons Heem*. Dia's zijn geen doorlopende film. Het zijn losse beelden. De hele projectie vormt wel een geheel...

☆☆☆

De Gentse rederijker Lucas van Heerde liet in 1565 zijn dichtbundel *Boomgaard der Poësiën* verschijnen met daarin volgend versje :

*Komt ter kaermessen 't onsent binnen
Teghen sullen wi een vet vercken slaen
En backen taerten, coecken, vlaen.*

Zo hoort op kermisdag vlaai en varken samen. De vlaai uit dit vers is echter niet de Limburgse vlaai, maar de Oostvlaamse, die meestal bruin wordt opgediend in geglazuurde kommen.

☆☆☆

Hebt ge reeds van dichtbij de prenten van Pieter Breughel (1525-1569) bekeken, waarop varkens staan afgebeeld? Het zijn niet de

rondbollige gedrongene zwijnen met korte en brede schedel, waarvan lijf en kop bijna zonder hals in elkaar overlopen, gelijk we nu de varkens kennen. De varkens van Breugel hebben een «hongervorm». Ze lopen op hoge poten, die een smal lijf dragen. Ze hebben een spitse kop en een scherpe rug. Ze zijn dicht behaard en over de ruggegraat loopt een ruige kam van borstelharen. Hun oren hangen niet gans af. Deze voorstelling van Breugel is geen karikatuur. Hij schildert de varkens, gelijk hij die rondom zich zag. Die varkenssoort is van het Keltische ras. Tot de jaren 1800 was dit in onze streken het overheersende type. Het waren de gerookte hespen van deze varkens, waarmee de Menapiërs de Romeinen deden watertanden.

☆☆☆

Het uitzicht van Asse was vroeger heel anders dan nu. Geen asfaltwegen, geen voetpaden, geen riolering, geen verlichting, geen fietsen, geen brommers, geen auto's of treinen. Wat ziet men nu nog aan dieren op onze straten? Ergens een schichtige kat of een hond aan een leiband !

Rond 1550 waren alle wegen in Asse aarde-wegen. Alleen midden in het dorp had men de Wagenstraat of Rechte Steenweg, die het Gemeenteplein of Nieuwe Markt met de Kalkoven verbond, gekasseid. De Oude Romeinse Steenstraat of *calciata*, die Asse over Edingen met Bavai verbond, ook wel eens Duivelsweg genoemd, was weggespoeld of door modder overspoeld. Langs die wegen lagen de hofsteden en hutten van de «cossaeten» verspreid. Op een tekening, waarschijnlijk van Rubens, merken we naast de kerk van Asse, dus midden in het dorp, drie met stro gedekte hofsteden. Over die wegen liepen niet alleen voetgangers, of hotsten enkele wagens en karren.

Ook koeien, varkens, schapen voelden zich thuis op die wegen. Op een prent van Breugel, de kermis van Hoboken voorstellend, merken we tussen de feestvierders, wagens en kramen, tientallen «nazelende» varkens.

☆☆☆

Vele gezinnen hadden in die tijd een of meer varkens. Ze groeiden niet altijd op in beschermde hokken achter de trog. Ze liepen vaak rond in de vrije lucht op het erf, op straat of op de gemeenschappelijke weiden.

☆☆☆

In Asse had men omstreeks 1550, zoals in vele andere dorpen, nog een varkenshoeder of «dorpsswijnder» of — zoals men hem in Asse noemde — «een swender». 's Morgens haalde hij trompend en toeterend de varkens op. Hij leidde ze naar de gemeenschappelijke weiden, dreef ze langs graskanten van de wegen of wandelde er mee het bos in. 's Avonds bracht hij ze terug naar het erf. Wie zijn varkens niet op eigen beschut domein kon laten rondlopen, gaf ze mee met de «swender». Hij was de hoeder van de dorpskudde. Hij was dan ook verantwoordelijk voor de schade, die de varkens konden aanrichten. Om te beletten dat de varkens de wegen zouden omwroeten of de zode van de weide zwaar zouden beschadigen, werden ze geringd. Om te verhinderen dat ze door de omtuinde hoven en velden zouden dringen, droegen ze rond de hals een «kennef». Men «kennefte» de varkens met een tuig van drie stevige stokken, dat in driehoeksvorm over de hals werd gehangen. In juli, augustus en september was het meestal niet toegelaten de varkens langs de wegen te laten lopen. De «valvekens» en afsluitingen waren dan wegens het oogstwerk open en de varkens zouden dan kunnen hun buik vullen met het beste rantsoen of ernstige schade aanrichten. Vandaar het spreekwoord: «waar het hek van dam is, lopen de varkens in het graan». Wie zijn varkens

zonder toezicht op straat liet lopen, liep gevaar beboet te worden.

☆☆☆

De varkens werden vooral van Allerheiligen tot Kerstmis de bossen ingedreven. Ze konden daar hun varkenshart ophalen aan eikels, beukenoten, kastanjes, wortels enz. De dorpskudde noemde men wel eens «sonie». De naam van het Zoniënbos betekent dan ook weidegebied voor de «sonie» of varkenskudde. We twijfelen of de gemeentenaam van Buggenhout niet zou betekenen hout of bos voor de varkenskudde, voor de «buggen». In de bossen van Asse Kartelo, Kravaal, Morette en Spineit worden nu en dan varkens vermeld, niet in de bossen van Vrijthout, dat een omheind, gevrijd bos was.

☆☆☆

De varkenshoeder of «swender» kreeg voor zijn werk voor elk varken een vergoeding. Het armenbestuur of de H. Geesttafel van het naburige Mazenzele gaf jaarlijks aan zijn «swender» een paar schoenen om de varkens van de schamele luiden te hoeden. Een weerklink van dit gebruik vinden we ook in de gasthuisrekeningen. In 1555 betaalt men te Pasen op de markt voor de aankoop van 2 magere varkens 1 pond en 5 penningen en *aen den swender van deese verckens te hueden* 13 penningen en half. In 1549 betaalde het gasthuis *voer de verckens te doen hueden binnen de jaere* 7 penningen en 21 mijten.

☆☆☆

Het bovenvermelde kopen van twee magere varkens rond Pasen komt meermalen in de gasthuisrekeningen voor. In 1549 noteert men: *betaelt van twee maeger verckens te Pasen op de merckt alhier gecost met besiene* 112 schellingen, een en half penning. Deze varkens werden op de varkensmarkt rechtover het gasthuis «alhier» gekocht.

Bovenstaande tekst zegt «met besiene». Bezien betekent hier schatten, keuren. Men kocht de varkens niet in een zak. Men betaalde in 1572 aan Peeter Vrij, een slachter, *van de vercken te besiene* 6 penningen. Het valt op, hoe in die tijd alle diensten op een of andere wijze werden vergoed.

☆☆☆

Bij het aankopen van die magere varkens vermelden de rekeningen soms het woord «wenne». We geven een voorbeeld: *betaelt voor 2 maegere verckens te Pasene te coopen 4 ringsgulden 6 stuivers* (1560), *om die te besiene een blank, om ze te hoeden metten wennegelde* 6 stuivers, een oord. In plaats van «wenne» vinden we ook wel «weengelt», «wenen» en misschien «wijngelt». «Wenegelt» gaat over een klein sommetje. Misschien zal een specialist voor dit woord een betere uitleg geven. We stellen volgende verklaring voor. «Wenne» of «winne» betekent in Brabant pachter of boereknecht, ook hofstede. Het «wennegeld» zou dan een vergoeding kunnen zijn voor het onderhouden van varkens op het veehof (?).

☆☆☆

Waarom drukken de gasthuisrekeningen er op, dat men *maegere verckens* aankoopt? Zo noteert men in 1550: *betaelt aan Jaenne Van Brueysseghem, becker* (bakker) *van twee maegere verckens voer in de gasthuysse te houden en te slaene en om deese verckens te hueden deesen jaere* 7 penningen en half. Uit deze tekst blijkt, dat bakkers ook varkens kweekten. De deeg-trog stond dicht bij de varkenstrog. In 1570 lezen we: *betaelt aen Adriaen Scokaert voer twee maegere verckens 20 schellingen*. In 1549 betaalde men aan Jaenne van de Broeck 10 schellingen *voer een maeger vercken*. De gasthuismeesters lieten dit jaar een varken meer slachten dan ze «plechten» (plachten). Ze haalden echter hun schade in door minder *rintsvleesch* in de plaats te kopen.

Slechts per uitzondering wordt de aankoop van een vet varken vermeld. Dit gebeurde in 1549: *gecocht te Bruessele op de merckt een vet vercken en dat omdat er in het gasthuys een ontstorven was*. Men betaalde voor dit vet varken 21 schellingen, 2 penningen en 6 mijten. Hieruit blijkt, dat men voor een vet varken meer dan het dubbel betaalde dan voor een mager. Een mager varken moest immers nog een jaar gevoed worden vooraleer op te stijgen naar de categorie van de vette varkens.

☆☆☆

Nogmaals, waarom speciaal de aankoop van magere varkens vermelden? De biggen werden tussen de 6 en 8 weken gespeend. Daarna werden die biggen zomaar niet voor de trog gezet. Als lopeling of haveling liep het een jaar rond in open lucht en voedde zich hoofdzakelijk met wat het vond aan gras, kruiden, wortels, vruchten op het erf, langs de wegen of in de bossen. Na een jaar kon men dit zwijn als volwassen beschouwen. Het was dan echter nog een mager varken. In die toestand bracht men het varken op de markt om het te verkopen aan dorpelingen of stedelingen, die een varken wilden vetmesten. Dit een jarig varken, ook «lijfvarken» genoemd, werd dan een varken *voer den backe*. Het zou voortaan hoofdzakelijk aan de trog of bak gevoed worden. Zo kocht het gasthuis ieder jaar een paar magere varkens. Men kweekte dus zelf niet. Wel lezen we in de rekeningen over koeien die «jonghden». Bij varkens wordt dit niet vermeld. Over zeugen, beren en biggen vinden we dan ook niets in de rekeningen.

☆☆☆

Om van mager varken vet varken te worden was er dus een kot of schot nodig. De gasthuisrekeningen van 1570 vertellen daar iets over: *betaelt aen Jan Wouters om het verckenkot ter repareren met keper en nagelen 2 schellingen*.

Vaak werd in het kot een opening gemaakt en de trog werd buiten voor die opening geplaatst, een trog die soms een uitgeholde boomstam was.

☆☆☆

Nu begint het vetmesten van het varken. Dit duurde omtrent een jaar. De boeren, die alles berekenden volgens de feestdagen zegden: «een varken heeft twee bamessen nodig». «Bames» is het feest van St.-Bavo, op 1 oktober. Dit vetmesten heet in de gasthuisrekeningen: *mestellen*, *meestelen*, *meysen*. Aardappels kreeg het varken niet in de trog. Die verschenen eerst rond 1700 in ons land. Onze mensen zelf aten naast hun roggebrood gewoonlijk tweemaal per dag een «potagie». Deze bestond uit bonen, erwten, vitsen gemengd met kolen, rapen en enkele kruiden. Een soort hutsepot. In de rekening van 1560 lezen we: *betaelt aan Joose de Neeve en Janne de Valck voor 18 vierteelen erwten door hen geleverd aan 20 stuivers het sister 4 rinsgulden*. De erwten werden verdeeld onder de armen gedurende de Vasten en *verbesicht voer in de pottagienvoere van de provenieren* (gasten) *te doene*. De varkens kregen vooral de afval van rapeschillen en kolen. Terecht zei men: «vieze varkens worden niet vet». En in plaats van de uitspraak van Kristus te gebruiken «geen paarden voor de zwijnen werpen», zei men «het is zonde koren voor de varkens te gooien». Men mengelde bij die rapeschillen en kolen ook «zwijnaard». Dat is afval van rogge, gerst, haver, erwten en bonen. Bij de boeren gooide men in de trog ook wel eens wat karnemelk.

☆☆☆

In het gasthuis wist men echter, dat een varken niet sterft van een vuile bak maar van een lege trog. Ze kenden het spreekwoord: «Doe een varken goed en ge krijgt spek». Ook al kon een mistroostig mens er het rijmpje aan toevoegen: «doe een mens goed en ge krijgt drek».

We merken in de gasthuisrekeningen, dat de mestvarkens toch ook wat haver, gerst, rogge en erwten in de voederbak kregen. Men wist «minder de schoof, zo wast het varken». In oorlogsjaren was dit echter door de wet wegens voedselschaarste verboden. In 1549 verkocht Jan de Neeve voor het vetmesten van de gasthuisvarkens 3 viertelen «evene» of haver en Jan de Smet van Waarbeek leverde daarvoor 6 viertelen erwten tegen omtrent 16 stuivers het sister, dat maakte samen 8 schellingen, 6 penningen en 18 mijten. Ook Gielis van den Eenode verkocht 8 viertelen erwten tegen 13 stuivers voor het «meestelen» (vetmesten) van de varkens. In 1555 vermelden de rekeningen, dat het gasthuis uit eigen roggevoorraad *gemeten heeft aan de maarte om de verkens te mestellen* en als de koeien «gejonght» hadden 1 mudde en 16 viertelen rogge. Hieruit blijkt wel, dat de maarte of meid verantwoordelijkheid droeg voor het voederen van varken en koe. In 1560 kocht het gasthuis aan Jan de Neeve 3 sister en 3 viertellen gerst tegen omtrent 16 stuivers het sister voor de varkens. Er werden voor de varkens ook 4 viertelen rogge naar de «muelen» gebracht om ze te «mestellen». Ja, de vette varkens hadden het beter dan de magere. Medelijden met hun jongere broertjes hadden ze niet, want zegt het spreekwoord: «Een vet verken weet niet, dat een mager verken honger heeft».

☆☆☆

Eens het varken vetgemest was het slachtklaar: *betaelt aan Jan de Neeve van erwten een mudde voor de gasthuisverkens mee te meysen* (vetmesten) *ende in de pot te maken 1 pond 4 schellingen*. Gaarne zouden we beschrijven, hoe dat slachten in zijn werk ging. Het staat niet in onze dokumenten. Oudere mensen kunnen hierbij beelden uit hun kinderjaren oproepen. Men riep in 1550 Jaenne de Mol om *een rund en verckens te slaene*. Slaan en slachten is synoniem... Voorzeker bracht men

sussend het varken naar de slachtplaats. Het spreekwoord zegt immers: «Al troetelend wordt het varken de kop ingeslagen». Men betaalde Jan de Mol voor dit werk 21 penningen. Gewoonlijk waren die slachters ook beenhouwers. We vinden zo de namen vermeld van Jan de Mol, Gielis en Peeter Vrij.

☆☆☆

Men lette er op, dat bij de operaties van de slachter ook een traktatie hoorde: *Aan zout om de varkens mee te zouten 8 stuivers en half, aan peper 2 stuivers en half en dan verteirt als de varkens geslagen werden 7 stuivers*. Er staat niet bij of getrakteerd werd met een pint bier of een druppelke genever. Voor het slachten zelf kreeg de slachter gewoonlijk 3 stuivers, het dagloon van een goed arbeider in die jaren.

☆☆☆

Het verwerken van het geslachte varken vroeg allerlei ingrediënten. In 1555 betaalde men *voor drie oncen peper 3 stuivers, aan wietebroot (tarwebrood) 4 stuivers om de SULTEN van de varkens mee op te maken*. Die sulten dienen hier waarschijnlijk verstaan te worden als hoofdkas.

In 1560 betaalde men *aan peperkruid om in de sulten te verbezigen 9 penningen en 18 mijten*. Bij het woord peperkruid dient opgemerkt dat dit woord soms andere kruidmiddelen dan onze huidige peper aanduidde. In 1560 betaalde men bij het slachten van rund en verkens voor bier, wit en bruin brood *voer de pensen 2 schellingen en 10 penningen*. De pensen zullen wel bloed- en vleesworsten geweest zijn. Nu nog is «pens» in Asse «worst».

☆☆☆

Het vlees van het varken werd gezouten in de kuip gestoken, om daar een tijd te bewaren. In 1550 betaalde men aan Jan Coppens, *cuype-*

re, 2 schellingen, 5 penningen en 6 mijten, om de emmers en kuipen te binden. In 1570 ontving Jan Coppens, de Jonge, om 2 emmers, *vleeskuipen* en waskuipen te binden, 3 schellingen en 9 penningen.

Zo kon men er tegen voor enkele maanden. Er was vlees in de kuip. Men kon zeggen «Vrekken en verkens hebben gelijken aard, daar men er na de dood wel bij vaart».

We zouden gaarne uitweiden over het roken van hespen, spek. Het wordt in de documenten niet verteld.

☆☆☆

We vatten gans de geschiedenis van een tam varken rond 1550 nog eens samen aan de hand van de gasthuisrekening van 1570.

Betaald aan Adriaan Scokaert voor twee magere varkens, 29 schellingen.

Betaald aan Jan Wouters om het varkenskot te repareren, 2 schellingen.

Betaald aan Christiaan Goossens voor 12 viertelen erwten voor de varkens, 21 schellingen.

Betaald aan de *swender* om de verkens te hoeden, 3 schellingen en 6 penningen.

Betaald aan Peeter Vrij om de verkens te slachten, 12 penningen.

Verteerd met de *vleeschouwer* 15 penningen bij het slaan van de varkens.

Betaald 2 stuivers aan wittebrood voor de pensen.

Betaald aan Peeter van den Wijngaerde voor edik en andere waren bij hem gehaald voor de pensen, 9 schellingen en 2 penningen.

Betaald aan Jan Coppens, kuiper, voor twee nieuwe emmers, *vleeskuipen* en waskuipen te binden, 3 schellingen en 9 penningen...

☆☆☆

Tamme varkens zijn gemakkelijker te benaderen dan wilde zwijnen. We zijn er toch in gelukt enkele dia's te maken van wilde zwijnen, die tussen 1550 en 1600 in Asse rondliepen.

Groot wild was in die jaren in Asse geen zeldzaamheid. Herhaaldelijk is er sprake van vossen en wolven. Dat er in Asse wolven in de bossen schuilden, ondervond de Waalse kolenbrander, Nicolas Fourget. Hij had het hout van Berkelaarbos gekocht, had het gehouwen en verwerkte het tot houtskool. Hij liet echter zijn werk in de steek, schrijft Gielis van Langenhove, rentmeester van de edelvrouwe van Asse, omdat op een nacht drie van zijn ezels door wolven zwaar gebeten waren.

Ook de rentmeester vreesde die wolven, want bezorgd over de ossen van zijn edelvrouwe, betaalde hij aan een knecht 10 stuivers om zijn ossen 's nachts tegen wolven te bewaeren.

☆☆☆

Ook reeën vielen onder het schot van de jagers van de edelvrouwe. Op 1 februari 1600 brachten Jan Ayen en Machiel van de Velde aan Gielis van Langenhove een mooie ree door Ayen geschoten. Steven van Mulders, pachter van het Hof van Asse, liet met zijn wagen door Steven de Nil en Hans de Vogelaar die ree naar het *hostel* van de edelvrouwe in Brussel voeren. Hij ontving voor drinkgeld en verteer 2 pond, 15 schellingen.

☆☆☆

Wilde zwijnen waren in die dagen ook geen zeldzaamheid. De edelvrouwe van Asse, Katarina van Brandenburg, scheen dit vlees te lusten en ook haar vriend, aartsbisschop Joannes Hauchin... Lees maar :

Betaald aan zekere jongen, die naar Brussel de tijding bracht aan de edelvrouwe, dat in Asse een groot wild zwijn was geschoten en dat naar de edelvrouwe zou gezonden worden, die daarvan een kwartier aan de aartsbisschop heeft geschonken. Betaald voor drinkgeld aan de knecht, die het wild zwijn naar Brussel voerde. Betaald aan Willem de Luyck, die het wild zwijn had geschoten voor een gelag in de herberg «Het Schaek» te Asse, als ze daarna het wild zwijn met een karre naar Brussel voerden. Betaald voor het gelag in januari 1586, omdat de gezellen bij het brengen van het wild zwijn er een dronk hadden opgezet...

☆☆☆

We vinden nog driemaal in de rekeningen van Gielis van Langenhove de vermelding van geschoten wilde zwijnen.

In 1586: betaald aan Peeter van Langenhove om wille van een gelag verteerd als de *weygesellen* van de edelvrouwe een wild zwijn gevangen hadden.

In 1588: betaald aan Gielis van Waerbeke te Mazenzele omdat hij met een karre een schoon wild zwijn naar Brussel bij de edelvrouwe voerde, dat Guillam de Luyck geschoten had.

In 1591: betaald op 25 juli 1591 aan Jan Ayen, schutter van de edelvrouwe, voor een wild zwijn dat hij had geschoten...

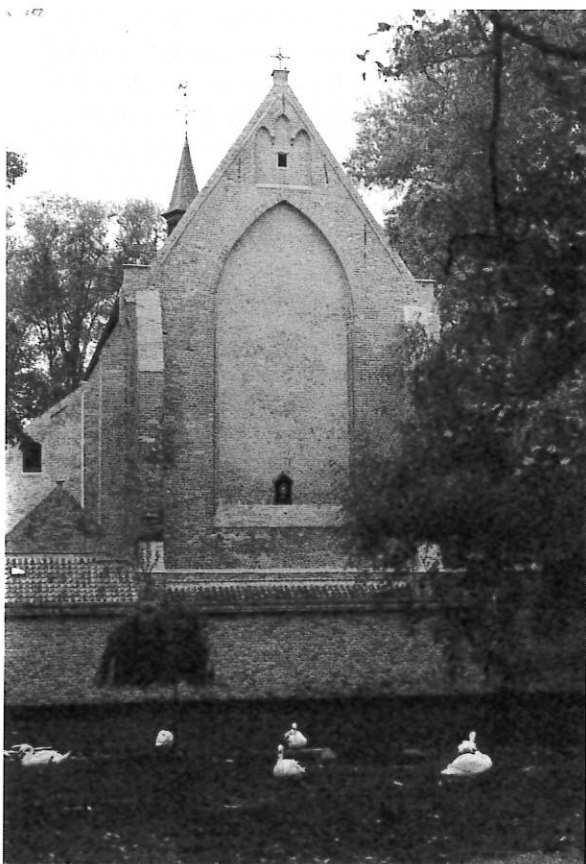
Ja, Katarina van Brandenburg was een welstellende vrouw, want, gelijk men zegt: «Ze had nog een verken in het zout».

Asse.

J. Spanhove m.s.c.

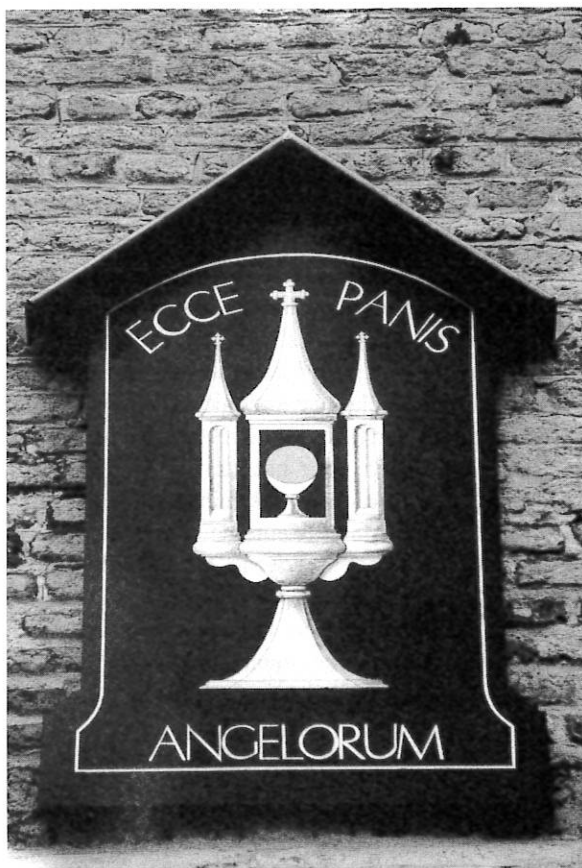
Nog Sakramentspanelen

Sakramentspanelen zijn opvallende getuigenissen van de kristelijke geloofspraktijk van wel-
eer. Buiten het gebouw — een kerk of kapel — wijzen zij de ruimte aan waar binnenin het H.
Sakrament wordt bewaard. Aan de hand van dat paneel wist de voorbijgaande gelovige dan, zelfs
vanaf de straat, op welke plaats het H. Sakrament zich bevond. Bij het zien van het paneel werd
de voorbijganger uitgenodigd zijn eerbied te betuigen. Sakramentspanelen verwijzen dus naar
een, soms eeuwenoude uiting van volkse eucharistische vroomheid. (J.G.).

Afb. 1

Zicht op de achterkant van de Begijnhofkerk in
Brugge. Het sakramentspaneel is gerestaureerd. De
foto dateert van begin juni 1991.
(foto: J.L. Meulemeester).

Afb. 2

Het sakramentspaneel van de Brugse Begijnhofkerk.
(foto: J.L. Meulemeester).

1. – Een (nieuw) Sakramentspaneel voor de begijnhofkerk in Brugge

In 1989 publiceerden we in het tijdschrift *Ons Heem* een bijdrage over *Sakramentspanelen in Brugge* (1). Dit artikel lokte nogal wat positieve reacties uit en zetten sommigen aan «hun» sakramentspaneel te revaloriseren. De meesten kenden trouwens de betekenis er niet van. Zo werd o.a. op 7 april 1990 het vernieuwde sakramentspaneel aan de O.-L.-Vrouwekerk van Nieuwpoort met een korte plechtigheid ingewijd (2).

Naar aanleiding van de restauratie van de begijnhofkerk in Brugge spoorden we de zusters van het monasterium «De Wijngaard» aan om ook hun sakramentspaneel te restaureren, wat uiteindelijk in 1991 gebeurde. In feite lieten de monialen een nieuw exemplaar vervaardigen. Het oude was in zo'n slechte staat en de afbeelding was zo goed als niet meer zichtbaar zodat een doeltreffende restauratie onbegonnen werk bleek. Het nieuwe paneel heeft zowel de zelfde vorm als de zelfde afmetingen (h.: 101 cm; br.: 64 cm) als het oude. Bovenaan werd een kleine luifel, in de vorm van een overstekend zadeldak, bedekt met koper en met een gootje aangebracht. Als houtsoort koos men voor het sterke Cambala uit Zaïre. De gestileerde tekening werd gerealiseerd door Marc Meulemeester. De firma Decruy uit Izegem voerde het schilderwerk uit. Voor de kleuren vonden de initiatiefnemers inspiratie in een verluchte initiaal, met de voorstelling van een monstrans, in een 15de-eeuws getijdenboek, bewaard in het monasterium zelf.

Ikonografisch stelt het schilderij een gouden torenmonstrans met zijtorentjes, lunula en

(witte) hostie voor tegen een hemelsblauwe achtergrond. Rondom loopt een fijne gouden geschilderde lijst. Op het paneel prijkt volgende tekst: ECCE PANIS ANGELORUM (zie het Brood van de Engelen), uit de sequentia van H. Sakramentsdag. Dit past volkomen in de functie van dergelijke panelen: ze wijzen de gelovige voorbijganger op de aanwezigheid van het H. Sakrament in de kerk en sporen hem tot eerbied en gebed aan.

We kunnen hier alleen onze hoop uitdrukken dat andere kerkbesturen die voorbeelden zullen volgen. Het is in die zin spijtig dat met de restauratie van de O.-L.-Vrouw-Geboorteen H. Philippuskerk in Vivenkapelle (nabij Brugge) het sakramentspaneel aldaar niet in ere werd hersteld. Het specimen aan de parochiekerk van Damme moet eveneens dringend worden gerestaureerd. De hier aangehaalde voorbeelden kunnen misschien een stimulans betekenen om dit stukje volks-kultureel erfgoed te (her)waarderen, te beschermen en aldus te bewaren.

St.-Andries.

J.L. Meulemeester.

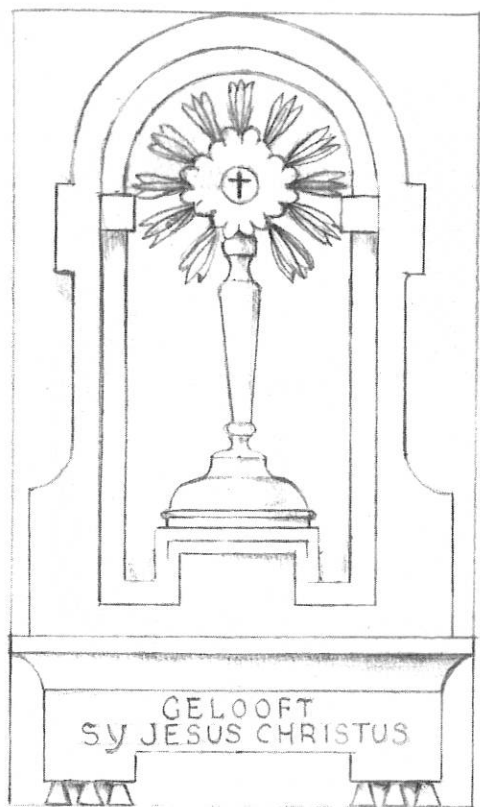
2. – Sakramentsplaat te Mechelen

In zijn bijdrage over *Sakramentspanelen te Brugge* vermeldt de auteur J.L. Meulemeester vluchtig een stenen sakramentspaneel te Mechelen. In de Fred. de Merodestraat prijkt inderdaad aan de gevel van het vroegere aartsbisschoppelijk seminarie een arduinen sakramentspaneel. Vermits het om een stenen materie gaat, gebruiken we misschien beter het woord «plaat» in plaats van «paneel».

Er is echter nog een ander sakramentspaneel of -plaat bewaard gebleven in deze stad. Het eenvoudige maar fraaie kunstwerk bevindt zich in de Nokerstraat, aan de gevel van de voormalige kapel van de Cellebroeders. Momenteel behoort deze kapel tot het gebouwencomplex van de zusters Franciskanessen. De plaat hangt wel vier meter hoog en naar ruwe schatting meet ze ongeveer 75 op 50 cm.

(1) J.L. MEULEMEESTER, *Sakramentspanelen in Brugge*, in: *Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 3-8.

(2) J. GERITS, *Nieuw sakramentspaneel voor de O.-L.-Vrouwekerk te Nieuwpoort*, in: *Ons Heem*, XLIV, 1990, blz. 128-130. Zie ook E. DESAEVER, *Ook een sakramentspaneel te Nieuwpoort*, in: *Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 120.

Afb. 3

Stenen sakramentsplaat te Mechelen.
(Tekening J. Williams).

Ook dit exemplaar is gemaakt in arduinstein, maar de afbeelding van een monstrans werd ingelegd in witte marmer, alles mooi geciseleerd. De zin *Geloofst sij Jesus Christus* werd onderaan, nog in de oude spelling, uitgekapt. Het geheel is uitgevoerd in een combinatie van klassicistische en barokke stijl. De huidige zusters hebben de steen er altijd geweten. Mogelijk is het een oorspronkelijk exemplaar uit de 18de eeuw. In de gevel van de kapel kan men ook het jaartal 1723 vinden.

Mechelen. G. Van Bulck en J. Williams.

3. – Sakramentspaneel te Leuven

Ook te Leuven viel ons oog op een sakramentspaneel en wel in de Schapenstraat. Dit is een gekende straat, waarin men ondermeer de hoofdingang van het gerestaureerde begijnhof kan vinden. In de korte gevel van de kapel van het voormalige klooster van de Zwartzusters hangt een klein houten sakramentspaneel. Het hangt een vijftal meter hoog. De afbeelding die erop is aangebracht, is niet meer goed te onderscheiden. Wellicht betreft het een goudkleurige monstrans.

Mechelen.

G. Van Bulck.

Knipwerk

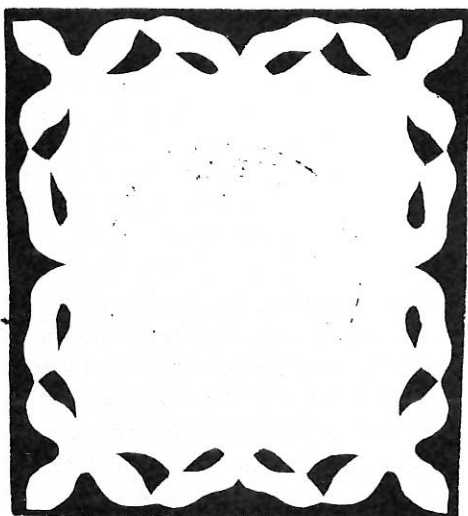
De snij- en knipkunst in papier is ongetwijfeld één van de kunstzinnigste technieken uit de decoratieve volkskunst. Zij was eertijds bijzonder populair in verschillende landen van West- en Midden-Europa. Ook in de Zuidelijke Nederlanden, waar zij zich vermoedelijk al in de 16de eeuw ontwikkelde, was zij zeer in trek. Onder de titel *Tentoonstellingen over snij- en knipkunst in papier* gaven wij in *Ons Heem* (XLII, 1988, blz. 224-225) reeds een overzicht van de exposities en publikaties, die aan dat fenomeen van de volkskunst werden gewijd. Inmiddels hield het Museum voor Volkskunde (Kraanlei 65, 9000 Gent) een opmerkelijke tentoonstelling met als thema *Kunst met papier. Knip- en Snijkunst* (20 juli - 8 september 1991). Aan de hand van dergelijke manifestaties hebben wij de jongste jaren een beter inzicht gekregen in de geschiedenis van de snij- en knipkunst in onze streken en in de artistieke vaardigheid, die er de grondslag van vormde. Gaston van Bulck, voorzitter van de Kring «Gitschotelbuurschap» (Borgerhout), brengt in deze bijdrage weer enkele bouwsteentjes aan. — J.G.

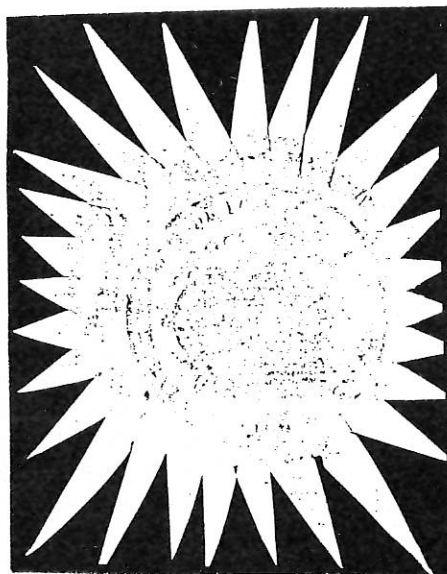
Afb. 4
Pachter Klaarog, die veel de stad frekenteert.
Aalst - 1878

Afb. 6
Knipwerk uit begijnenconvent.
Mechelen - 1867

Afb. 5
Knipwerk met bladerkrans.
Temse - 1812

Afb. 7
Knipwerk met stralenkrans.
Temse - 1809

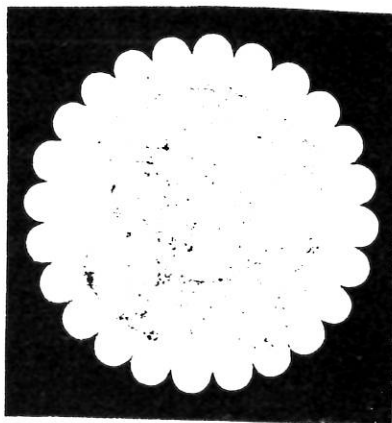
1. – Knipwerk in notariële akten

Een familiearchief kan soms echte verrassingen inhouden. Bij het nakijken van de notariële akten die afkomstig zijn van de familie van mijn echtgenote vond ik enkele papierknipwerkjes op een wel erg onverwachte plaats.

Het archief betreft stukken die afkomstig zijn van de familie Roelandts en aanverwanten, uit Rupelmonde en omliggende. Door een aantal gunstige omstandigheden is er veel bewaard gebleven. Vooral de gelijkvormige uittreksels van officiële akten, die werden verleden voor de notarissen en die werden gegeven aan de betrokken partijen zijn hier van belang.

Op dergelijke uittreksels werd namelijk een stempel van de notaris aangebracht. Vroeger gebruikten sommige notarissen een zogenaamde droge stempel met reliëfdruk. Hiermede werd dan de naam van de funktionaris, de plaats en een officieel wapen geprent in het papier. In de Franse en Hollandse periode werd niet steeds in de akte zelf gestempeld, maar gebruikte men daarvoor soms kleine papiertjes die dan werden ingeplakt. Tot onze verbazing bleken sommige notarisklerken daar wat werk van te hebben gemaakt en versierden ze de papiertjes door middel van knipwerk. Het is wel een tijd dat men veel belang hechtte aan die akten. Zo werd mooi houtvrij handgeschept papier gebruikt, al dan niet gekleurd, werden in de marches met de pen prachtige krullen en spiralen getekend, werd soms gezocht naar een mooi schutsblad. Ook de kalligrafische prestaties van de klerken maken deel uit van die algemene opsmuk. Het versieren van de papiertjes met stempel past dus in de tijdsgebruiken.

Een eerste knipseltje betreft de stichting van een rente ten voordele van Marie Françoise Meeremans bij akte voor notaris Maximilien Emmanuel Reynaerts te Temse op 16 september 1809. Rond de stempel werd een stralenkrans geknipt (Afb. 7).

Afb. 8
Knipwerk met gegolfde lijn.
Zwijndrecht - 1823

Een tweede knipseltje troffen we aan op een akte betreffende de aankoop van een stuk land te Bazel door Bernardus Florentinus Dewilde, steenbakker, voor dezelfde notaris en op datum van 3 september 1812. Hier werd de rand van het papiertje verfraaid met een krans van bladjes. De knipper had daarbij, alvorens zijn knipwerk aan te vatten, het papiertje in twee gevouwen (Afb. 5).

Een laatste knipsel vonden we op een koopkontraakt van een stuk land te Burcht door Judocus Van Gremberghe, peerdemeester, en Josephus en Jacobus Van Gremberghe, smeden, alle drie gebroeders, verleden voor notaris Adriaan Ockers te Zwijndrecht op 21 april 1823. De rand van het papiertje werd hier versierd met een zeer regelmatig geknipte (of misschien mechanisch aangebrachte?) golflijn (Afb. 8).

Knipwerk in notariële akten werd waarschijnlijk eerder uitzonderlijk toegepast. Uit het ganse pakket akten dat we nakeken uit die periode waren dit de enige exemplaren. Op zich zijn het geen bijzondere werkjes. Maar we menen dat ze een zeker belang hebben, omdat ze zeer nauwkeurig een plaats- en tijdsbepaling geven. In dit geval weten we precies waar en wanneer de knipkunst werd beoefend.

Colette Driessens, de artistieke papierknipster uit Essen, leerde ons dat alle gegevens over deze volkskunst, hoe bescheiden ook, van belang zijn.

2. – Knipwerkje uit Mechels begijnenkonvent

Op 1 mei 1980 overleed zuster Anna Hendrickx, begijntje en laatste bewoonster van het konvent van de Heilige Familie, in de Nonnenstraat te Mechelen. De kerkfabriek besloot het grote huis op de ruimen en alle «rommel» ter plaatse te verkopen. Aldus geschiedde op 12 december 1982. Wij hadden de gelegenheid er een aantal negentiende eeuwse zeldzame devotieboekjes te kopen.

De titel van één van die boekjes luidde: *Godvruchtige oefeningen ter eere der Drijendertig jaren van onzen aenbiddelijken zaligm. Jesus Christus, of Genootschap van Drijendertig personen.* Het werd gedrukt bij J. Rousseau, boekdrukker te Gent, nabij het Groot-Begijnhof. Het draagt geen datum.

Het boekje bevat een bepaald systeem waarbij de leden van een groep van drieëndertig personen voor elkaar bidden. Elke maand krijgt ieder lid een briefje met de aanduiding van zijn naam, de maand, het jaar en een nummer. Elke dag moet dan het gebed met

dat nummer worden gebeden en de overeenstemmende dag van de maand moet men te communie gaan.

In het boekje staken nog steeds de kleine briefjes tussen de bladen en zo kwamen we aan de weet dat het boekje werd gebruikt tussen 1867 en 1875 door begijntje C. Van Gorp. Deze deelneemster kreeg bijvoorbeeld vijf maal het nummer zesentwintig gedurende al die jaren.

Naast deze briefjes stak er ook een knipwerkje in het boekje. Het diende als bladwijzer om te worden gestoken op de bladzijde dat het gebed van de maand aanduidde. Dat het daarvoor effectief heeft gediend kon men zien aan het bovenste deeltje dat wat gekruld en verkleurd was omdat het uit het boekje had gestoken. Het betreft een knipseltje dat de silhouet van een vrouwtje voorstelt. Het werd in een vertikaal gevouwen papiertje geknipt. De oogjes zijn wel wat klein uitgevallen, maar de beeltenis is duidelijk (Afb. 6). Enigzins verwonderlijk is wel dat het vrome begijntje een knipsel met een profaan onderwerp gebruikte.

Het knipwerkje is zeker geen kunstwerk maar er kan toch naast de functie, een plaats en datum bij worden gezet.

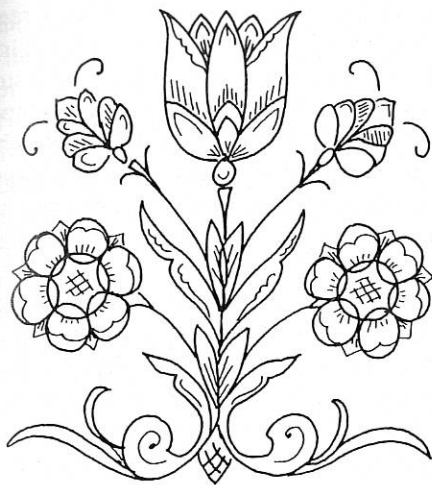
Mechelen.

G. van Bulck.

Het 33ste Meifeest op «Ter Speelbergen» te Beerzel (1991)

De jaarlijkse meiboomplanting op «Ter speelbergen» (Beerzel), ten huize van de familie Weyns, is en blijft een uniek lentefeest, zowel naar vorm als naar inhoud en sfeer. Op zondag, 26 mei 1991, vierden wij reeds de 33ste uitgave van dat onovertroffen meigebeuren, dat telkens enkele honderden belangstellenden trekt. Heel wat leden en sympathisanten van het Verbond voor Heemkunde hebben

in de loop der jaren dat Meifeest meegeleefd, want de jaarlijkse meiboomplanting op «Ter Speelbergen» is een heemverbonden happening. Ook ditmaal waren de meifeestvierders talrijk van heinde en verre opgekomen. Er heerste dan ook een bonte drukte, waarbij andermaal de sterke aanwezigheid van kinderen en jeugd opvallend was. Alleen het weer liet het haast afweten. Even brak de zon door,

33e Meiboomplanting ter Speelbergen Beerzel

Afb. 9

maar na korte tijd dreigde een bewolkte lucht. Regenen deed het echter niet, zodat het feest rustig kon doorgaan. De volkskunstgroep «Boerke Naas» (St.-Niklaas), o.l.v. Nest Van Eynde, zorgde weer voor de vormgeving en de animatie.

Na de klanken van de koehoorn, waarmee het Meifeest gewoontegetrouw wordt geopend, werden de aanwezigen door dr. Lodewijk Weyns welkom geheten. Hij gaf eveneens een passende toelichting omtrent de diepere betekenis van het Meifeest: een seizoengebonden ritueel, waarbij een groenende boom in het bos wordt omgehakt en vanuit zijn natuurlijke omgeving naar een cultuurgemeenschap wordt gebracht en daar gericht en getooid. De meiboomplanting geeft aldus gestalte aan het nieuwe leven.

In een reeks volksspelen, die door Jos De

Cock en Raf Rumes werden uitgewerkt en geleid, kaptien veertien jongeren voor de titel van meigraaf-1991. Uiteindelijk kon Alain Gijsemans, uit Mechelen, als 33ste meigraaf van «Ter Speelbergen», het strijdperk verlaten. Hij koos Ann Van Echelpoel, eveneens uit Mechelen, als meigravin. Beiden werden door mevr. Paula Weyns-Mijlemans met lentebloemen gekroond en bekleed met de mantels van hun grafelijke waardigheid. Daarna trok het meikoppel, met alle aanwezige kinderen, naar de Peredreef voor het afhaken van de meiboom. Intussen zongen de meifeestvierders het lentelied «De Meizoen» van Jos De Cock, op de melodie van het schalkse lied «De Karekiet» van de Vlaamse komponist Jan Broeckx (1880-1916) :

Goede vrienden op dit meifeest, 't is vandaag weer onze dag!
't Wordt een levenslustig, blij feest, lentehoogdag van de lach!
Denk aan Reynaert of Pallieter, aan de Witte of aan Tijn
en je blijft levensgenieter, zonder wapens maar met stijl!

Refrein: Zijn de tijden slecht? Humor houdt je recht!
Werd je ijs of beton, leg je hart in de zon!
Die je 'n meizoen geeft, juicht omdat hij leeft,
ook als hij tandpijn heeft!

Reintje Vos werd nooit gehangen: veel te slim was hij, die guit!
Zijn belagers liet hij vangen: die betaalden met hun huid!
Zie de beer naar honing snakken! Lach om wat de wolf verzon!
Laat lijk Rein de moed niet zakken! Hou van 't leven! Vier de zon!

Al bij moeder aan haar borsten zoog Tijn levensblijheid in.
Opgejaagd door vreemde vorsten, trekt hij later blij van zin
door de steden en de dorpen, schamper lachend leert hij 't volk,
eens zo krachtig, nu verworpen, spot gebruiken als een dolk!

Eer Pallieter en Marieken aan hun land zegden vaarwel,
omdat «men» het liet verzieken op «berekend» hoog bevel,
heeft Pallieter nog «geschoten» met zijn achterwaarts «kanon»
en vol levenslust genoten: la colère du baron!

Worden wij niet lijk de Witte dagelijks gecommandeerd
door hen die wat hoger zitten of wat rijker zijn besmeerd?
Maar de Witte hield van kluchten. Van gezeur word je vroeg oud.
Jouw gemoed kan je ook luchten met drie extra porties zout!

Moest de legerleiding snappen wat de humor wel vermag,
men zou oefenen met grappen, zonder vrees voor het gezag!
En aan 't front klonk door een toeter: Lieve vijand, spaar je lood!
Sterven smaakt voortaan veel zoeter: voor de grap lach jij je dood!

De versierde meiboom werd gericht, waarna de dansgroep van «Boerke Naas» de lintendans «de Margriet» rond de boom en het meipaar uitvoerde.

Ook dit jaar had de goed geïnspireerde gelegenheidsdichter Bert Van Woensel weer gezorgd voor een passende meiboodschap. Ze werd met overtuigende stem voor Jos De Cock voorgelezen :

De mei ontstak zo pas het pinkstervuur
En baant volop de weg naar de hoogzomer.
Moeder natuur verkoopt haar leven duur.
Voor ons is mei vooral een welleskomer.

Onverdelgbaar als de wasdom der natuur
Zo is de levenslust de Vlaming ingeboren.
Dwinglanden en voogden maakt hij 't leven zuur.
Vrijheids- en blijheidsdrang beiert er van de toren.

De Vlaming aardt naar Tijl in onverwoestbaarheid.
Korrupt gezagsgedrag geeft hij als Reynaert sneren.
Pallietariaans popelt in hem zintuiglijkheid.
Als de Witte ziet hij natuur en heemland geren.

Meigraaflijk paar, gij staat symbool voor levenskracht
en -lust van 't Vlaamse volk in na en ver verschiet.
Elk meiling doet U lentelijke overdracht
Van hoop op zegen voor 't geliefd' aloude diet.

Na deze «Boodschap ter Meielijke Levenslust» deden de gastvrouw en het meipaar een heildronk op de nieuwe lente. Het gastenboek werd getekend. De vendeliers brachten met feestelijk vlaggevertoon op hun beurt hulde aan het meigrafelijk koppel, dat tot slot van de plechtigheid het voorrecht genoot de vlag te treden. Op de tonen van doedelzakmuziek rukten vlaaien en bier aan, waarna verschil-

lende volkse dansen aan bod kwamen. Eregast was Jos Van Orshoven, die veel opzoekingswerk verrichtte met betrekking tot het historische Hof van Riemen. Samen met het echtpaar Andreia en Jan Gerits-van Schaick, die gehuldigd werden naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het Verbond voor Heemkunde, genoot hij de eer van de zevenster-zwaarddans.

Naar jaarlijkse gewoonte waren aan de rand van het feestterrein weer enkele attracties te beleven. In de schuur stelde «Boerke Naas» diverse produkten van huisvlijt voor en in het naburige bakhuis had edelsmid Thorwald Greif (Creglingen, D.) een verkoopstand van zilveren voorwerpen, met volkse siermotieven. Joris Boeckxstaens, de natuurkenner van het Heistse heem, moest wegens ziekte verstek laten gaan, zodat geen planten te raden of mee te nemen waren.

Na de massadans, die het Meifeest traditioneel besluit, en de afscheidswaarden, bleven velen nog even nagenieten van de uitzonderlijke sfeer, die de meiboomplanting op «Ter Speelbergen» telkens kenmerkt. Ook het 33ste Meifeest was een geslaagde gebeurtenis !

Eksel.

J. Gerits.

(1) Ook het 33ste Meifeest genoot weer veel belangstelling in de pers: D.P., *Meifeest in Beerzel*, in: *Het Nieuwsblad, Antwerpen: Mechelen-Lier*, 28 mei 1991, blz. 14-B2, ill.; *Traditie wordt voortgezet in Ter Speelbergen. 33ste Meiboomplanting ten huize Weyns*, in: *Gazet van Mechelen*, 29 mei 1991, blz. 25; A.H., *Beerzel plantte meiboom*, in: *Het Volk. Ed. Mechelen*, 29 mei 1991, blz. 20, ill.; P.A., *Meiboomplanting*, in: *Kempenland*, 17, 1991, nr. 23 (6 juni), ill.

Sprokkelingen

«KIENEN» EN WEDDEN IN HECHTEL-EKSEL (16de EEUW)

In 1537 getuigde Peter vande Loe dat Jaspas Meuwis bij hem thuis was komen «kienen» (1). Wat onder dit woord moet verstaan worden,

weet ik niet, misschien wel een kaartspel (2). Wel draaide dit gebeuren in Hechtel-Eksel uit op een vechtpartij. Het is onwaarschijnlijk dat hier het kansspel bedoeld werd, dat in het Limburgse nog altijd tal van liefhebbers kent. De term «kienen» die hiervoor gebruikt wordt,

komt van het Franse «quine» (vijf op een rij) en het lottospel werd in Genua uitgevonden en in 1620 van staatswege ingevoerd (3).

Tussen 1536 en 1580 vond ik in de schepenbankregisters van hogergenoemde dorpen drie weddenschappen. Waar het over ging, wordt niet meegedeeld. Het bedrag waarvoor de kansovereenkomst aangegaan werd, bleef steeds beperkt tot één of enkele gulden (om een zonnekroon, een rozenobel en een hoornsgulden). In de omgeving van Hechtel-Eksel kon ik, vooral voor de eerste helft van de 17de eeuw, verscheidene van dergelijke weddenschappen optekenen (4).

Hechtel.

J. Mertens.

(1) Rijksarchief Hasselt, *Schepenbank Eksel*, Reg. nr. 2, fol. 9vo.

(2) Dat met de kaarten gespeeld werd, vind ik in Pelt b.v. in 1588. Vgl. Rijksarchief Hasselt, *Schepenbank Pelt*, Reg. nr. 10, fol. 144vo.

(3) *Woordenboek van de Nederlandsche Taal*, VII, 2, kol. 2.787, sub «kienen», en deel VIII, kol. 3.085, sub «Lotto». In C. KILIANUS, *Etymologicum teutonicae linguae*, Leiden, 1777, en in het *Middelnederlands woordenboek* staat het woord «kienen» niet opgenomen.

(4) Rijksarchief Hasselt, *Schepenbank Eksel*, Reg. nr. 1, fol. 88vo; nr. 4, fol. 99, 127vo; nr. 5, fol. 11. Vergelijk J. MERTENS, *Weddenschappen en informatiewerving in het noorden van de Limburgse Kempen (1600-1660)*, in: *Ons Heem*, XL, 1986, blz. 174-179.

DE KOSTEN VAN EEN ANTEPENDIUM (HERK-DE-STAD, 1668)

Het *antependium* of *frontale* is de versiering van de voorkant van het altaar. Vanaf de middeleeuwen nam men daarvoor een stof in de liturgische kleur van de dag en spande men deze op een raam (2). Dergelijke antependia waren in elke kerk aanwezig. Wij geven hier een voorbeeld uit Herk-de-Stad, waar de Broederschap van O.-L.-Vrouw in 1668 een nieuw antependium liet maken.

Item den thiensten Augusti 1668 gecogt seven ellen ende een halff stoff tot een antependium, ider elle tot dry guldens, thien orden, facit 23-8-3.

Item maeckloen 1-10-0.

Tot nay syde 0-5-0.

Item tot nagelen 0-1-1 (2).

Over de artistieke kwaliteit van het antependium wordt in de rekening niets gezegd. Waarschijnlijk betrof het een eenvoudig voorhangsel van het altaar, omdat over de versiering ervan geen bijzonderheden worden medegedeeld.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Art. *Antependium*, in: *Liturgisch Woordenboek*, I, Roermond-Maaseik, 1958-1962, kol. 168.

(2) Hasselt, Rijksarchief, *Gemeente Herk-de-Stad*, nr. 273, fol. 39.

«EL SPRINKAUT ET EL FOURMI» OF EEN TAALKUNDIGE HUTSEPUT IN EEN LOKERS WEEKBLAD

De aloude, Brusselse Marollenwijk komt regelmatig in het nieuws. En dit niet in het minst door allerlei akties van de erg op hun eigenheid gestelde buurtbewoners. Een eigenheid die ook tot uiting komt in hun dialect, dat zij trouwens als de Brusselse volkstaal bij uitstek beschouwen. Aan dit idioom werd niet enkel vandaag de dag maar ook in het verleden reeds heel wat aandacht besteed. Onder meer door V. Joly die een en ander in de «Marolliersche tael» omzette.

Dat de belangstelling voor dergelijke initiatieven niet alleen in de hoofdstad bestond, bewijst de opname in een Lokers weekblad van de door V. Joly in het «Marolliers» vertaalde fabel: *De krekel en de mier* (1). Graag laten we hier op onze beurt iedereen even mee smullen van deze hutsepot van vervormde Franse, Nederlandse en Spaanse woorden :

EL SPRINKAUT ET EL FOURMI

El sprinkaut, k'avait chiffié l'entière été se trouvant bramant dans les loques quand l'hiver fut arrivé. Il alla klopper à l'porte de l'formi's gebeur pour lui demander des betjes à prêter. Oui, mais l'formi est pas fort pour prêter,

s'moeijer est van geven gesterven. Quoisqué tu faisais donc, qu'elle dit com'ça au sprinkaut, pendant l'été quand nous aut'on toukaut com'des malheureux? J'chiffiais, dit l'sprinkaut, pour les ceusse qu'allions promener au boulevard et hors de l'ville. Ah! tu chiffiais! qui dit l'formi, eh be! t'a qu'à faire des flikkers asteurpou 'tchauffer pisque t'a pas fait un spourpot pou à l'hyver: qué gayard ça fait! t'a un vieux fil, mais y connaissons ces strekes-la nous aute. Tu vend des pékes fils, t'a froid, allo! t'a fini; et la-desseur i clache l'porte si fort fermée, que l'pauve sprinkaut qu'était stampé su l'trap, tombe avec es nez dans l'beek. Allons fourt! ta qu'à chercher des betjes ailleurs.

Lokeren.

M. Pieters.

(1) Stadsarchief Lokeren, *Modern Archief Lokeren. Gazette van Lokeren, Zondag 13 Augusty 1854, 11e jaer, nr. 518, blz. 2.*

VERSNAPERINGEN VOOR DE SCHOOLKINDEREN VAN MESSELBROEK (17de EEUW)

In heel wat parochies werden de schoolkinderen jaarlijks met versnaperingen bedacht, mogelijk omdat zij geregeld een handje toestaken in de kerk of naar aanleiding van kerkelijke feestelijkheden. Doorgaans gebeurde dat op vaste dagen. In het Oostbrabantse dorpje Messelbroek werd de schoolgaande jeugd getrakteerd op tweede Paasdag. Dat blijkt alleszins uit de kerkrekening van 1685: *Item den 2en paesdach (= 23 april 1685) als de sangers ende schoelkinderen haer recreatie gehat hebben 10 guld.* Dezelfde post komt ook voor in de rekeningen van 1686-1687 en 1687-1688. In 1698 gaf de kerkmeester meer toelichting betreffende de reden van de traktatie: *Item te Paeschen (= 30 maart 1698) aen de kinderen gegeven de cockpap, de welcke blommekens gepluckt hebben om de kercke te verciereen ende de processie als de H. Olie ingehaelt wort III gl.* In de kerkrekening van 1698-1699 is even-

eens sprake van een «verteer» van de schoolkinderen: *Item isser te Paeschen (= 19 april 1699) vande schoelkinderen verteert III gl.* De gegevens werden ontleend aan: Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Kerkrekeningen van Brabant, 3534.*

Eksel.

J. Gerits.

O.-L.-VROUWBEELD IN HET KLOOSTER VAN MUIZEN, BIJ MECHELEN

In verband met het O.-L.-Vrouwbeeld in het Muizenklooster, bij Mechelen, vonden wij een interessante aantekening te Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 11.673, *Muizenklooster, Varia, fol. 25r° en 26v°* :

Item soo hebben wederom becomeen een lieve vrouw beeldecken dat ons voorouders plegen te noemen het mirakelken om dat sy altyt vertroost wierden door het selve beldecken het welcke in de voors destructie is vercocht geworden aen imant van kennis voor dry stuyvers die het selve wederom in ons clooster heeft gebracht den welcken een suster hadt in ons clooster.

Item het is gebeurt op eenen tydt dat den brandt in 't clooster was soo heeft men met groote devotie het voors beldecken in 't vier gesmeten waer door den brant instantelyck geblust is geworden ende het voors beldecken is daer ongeschent uytgecomen.

Item ten tyde datmen de kerck bouwde soo isser eenen werckman van boven tot beneden gevallen en is ongeschent geweest ende noch meer andere miracelen sac in tegendeel soo werdt beschreven datmen plach altyt licht te branden voor het voors beldecken ende eens op eenen tydt het selve vergeten synde so isser een groot ongeluck op dyen tydt in ons clooster geschiet te weten dat eenen van de knechten van ons clooster in de brauw ketel is gevallen.

Aengaende het vorschreve beldecken van onse lieve Vrouwe hier van heeft mij getoont de tegenwoordige Priorinne Dens synde alsdan Boursiere ten tyde van mevrouwe Edmonda van Erp het volgende getuygschrift.

Copie.

Ick ondergeschreve verclaere ende bekenne gesien te hebben hoe dat sekere capelleken stont in den vollen brandt op den 20 augusti 1701 wesende den feestdag van den H. Bernardus in de pandt van het Clooster van Muysen binnen Mechelen alwaer daer was in rustende een livvrouwen beldeken van palmen houdt ende op het hoofd hebbende een gaesen weijken waer op verscheyden voncken lagen van den verbranden crans ende blompotten meyen etc. ende nochtans niet in het minste beschadicht ofte gehindert het welck ick sustinere onmogelyk te wesen oft het moet miraculeus geschiet syn in sulcken eenen brandt te syn ende niet gehindert te wesen het welck ick by mijn priestertdom verclaere waer te wesen tot dien eynde heb dit onderteekent.

was onderteekent Lamberts Sanders

J.D.R.

Mechelen.

S. De Cock.

EEN VRESELIJK DOODVONNIS VOOR EEN NEERPELTSE VADERMOORDENAAR (1655)

Op 29 oktober 1655 kwam de schepenbank van Pelt in buitengewone zitting bijeen om het vonnis te wijzen, dat door het hoger gerechtshof van Vliermaal op 26 oktober opgemaakt was. Giel Gerets van Neerpelt werd veroordeeld, omdat hij zijn schoonvader vergiftigd had. De gruwelijke straf moest zijn dorpsgenoten tot voorbeeld dienen! *Scepenen, hier opgemeent synde volgens leringe der erentfeste heeren scepenen des Opgerichts in Vliermael van date den 26 dach der maent october anno 1655, wijsen den edele heere (drossaard) voirschreven wel gefundeert Gielen Gerets, beclaechde, volgens syn bekentenisse dat hy synen schoenvader met fenyn vergeven saude hebben, den selven te doen die rechterhant (waarmee de misdaad uitgevoerd werd) aff te hauwen, ende daerna met iser ende stael syn hooft te separeren van het lichaam, ende het hooft gesepareert synde op eenen piel te stellen ende het lichaam op een*

rat, ander ten exempel, ende in cas synen persoon niet en worde becomen, die executie te doen in effigie (2)...

Zijn vrouw Alit Pouls, dochter van Joost Pouls, was wellicht ook bij de moord betrokken. Enkele familieleden, maar niet haar broer, hielden haar alleszins voor een *patricida* (vadermoordenaar). Bovendien was zij uit het kasteel van Grevenbroek gevlucht. Zij werd bijgevolg bij verstek veroordeeld tot eeuwige verbanning uit het Land van Loon en het prinsbisdom Luik. Op haar goederen werd beslag gelegd om de proceskosten te vereffenen.

Hechtel.

J. Mertens.

(1) Rijksarchief Hasselt, *Schepenbank Pelt*, Reg. nr. 20, fol. 14.

(2) *In effigie*: met beeltenis, b.v. met een pop. De laatste zinsnede wijst erop dat het vonnis mogelijk nooit voltrokken werd. In de overlijdensregisters van Neerpelt, die pas in 1654 een aanvang nemen, werd de dood van G. Gerets alleszins niet opgetekend. Med. J. Cuyvers, die een uitgave van de Neerpeltse parochieregisters verzorgde.

(3) Rijksarchief Hasselt, *Schepenbank Pelt*, Reg. nr. 19, fol. 205, 212vo; Reg. nr. 20, fol. 1vo, 6vo, 8vo, 14 en 28vo.

NACHTELIJKE OVERVAL TE STOKKEM (1736)

Arnold Wenmakers, *onderhoorigh deser jurisdictie van Stockhem*, verblijvende bij zijn vader, Willem Wenmakers, die er in het Molenveld woonde samen met twee ongetrouwde dochters, zusters van Arnold, legde op 28 mei 1736 voor de schepenen van Stokkem klacht neer in verband met een verdachte handelwijze van de drossaard, de hoge officier van justitie. De aanleiding was een nachtelijke inbraak in de ouderlijke woning, waarbij de oudste zuster van Arnold Wenmakers aan het gezicht werd gewond. Het kleurrijk verhaal van die overval wordt in het bezwaarschrift als volgt weergegeven :

...ontrent middernacht tusschen den 20e ende 21e deser, in de heylige sinxe daeghen (1), eenighe onbekende personen syn gecomen forceren het huijs van sijnen gemelden vaeder, als wanneer het geheel huijsgesin in slaep ende in

ruste was, soodanich dat sij een groot gat door den leemen wandt hadden gebroken, tegen het bedde alwaer sijne oudste suster was slaepende, waer over sij wacker gewoorden sijnde ende siende sulcke huijsbraecke (2) geschieden, heeft met luidde stemme op hem haeren broeder om hulp geroepen, t'welck die geweldighe huijsbraeckers hoorende, hebben door dat gat dese sijne suster met stocken oft andere haer onbekende instrumenten, haer soodanigh geattacqueert ende dus qualyck getracteert dat sij daer van in haer aensicht ende ooghe swaerlijck is woorden gequetst, soodanigh dat sij al noch tot haere genesinghe Joannes Baptist Vermasen, chirurgijn, is gebruijkende, ende haer met haer gequetst aensicht ende ooge heeft verthoont aen den Hoogh. Ed. Heere Graeve van Renesse ende Masny (3), hooghen officier deses Ampts, soo als ooc het gewaldich inbreken ende gat in den wandt van sijns vaeders huijs noch te sien is, sonder dat tot noch toe hier over eenige behoorlijke visitatie is geschiet ende alsoo hij Arnoldus Wenmakers door het deirlijck hulp roepen van sijne suster uijt den slaep ontwakende in sijn hemde ende simpelijck metter hoeft sijne broeck aengedaen hebbende, sijnen snaphaen (4) heeft bij der handt genomen tot defensie van sijn suster ende die huijsbraecke van sijns vaeders huijs ende alsoo hij heeft in vulgo verstaen dat den Hoogh. Ed. Heere Hooghen Officier voorschreven soude eene inquest hebben gepromoveert, op protext datter iemandt van dat te samen gerot geselschap, door het gerucht van binnens huijs door hun gehoort, ewegh loopende oft vluchtende, soude door eenen schoot geraeckt ende eenighsints gequetst sijn... (Hasselt, Rijksarchief, Schepenbank Stokkem, Losse stukken, III).

Arnold Wenmakers had dus vernomen dat de drossaard van Stokkem een onderzoek zou hebben ingesteld omtrent de gevolgen van de overval. Daartoe zou hij een getuige hebben opgeroepen uit de overvallers, nl. iemand die gevlucht was en door een kogel werd gewond. Arnold Wenmakers vreesde dus dat hij door het gerechtelijk onderzoek zelf het slachtoffer

zou worden, vooral omdat het gerecht nog geen onderzoek ter plaatse had verricht. Daarom verzocht hij om bijstand vanwege de schepenen van Stokkem tegen het gevreesde onderzoek van de drossaard.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Het betreft klaarblijkelijk nog het jaar 1736, toen Pinksteren viel op 20 mei.

(2) huijsbraecke = huisbraak, inbraak in een huis.

(3) De graven de Renesse waren gedurende nagenoeg 150 jaar drossaarden van het ambt Stokkem.

(4) snaphaen = vuurwapen, ouderwets geweer.

HET KRUISBEELD VAN GEORGES MINNE OP HET KERKHOF VAN VORSELAAR

Op het Vorselaars kerkhof staat een bronzen kruis (afb. 10) van baron Georges Minne

Afb. 10
Kruisbeeld van Georges Minne
te Vorselaar.

ONS HEEM

Tweemaandelijks heemkundig tijdschrift
voor Vlaanderen

45ste jaargang

1991

INHOUD

(samenstelling: Jan Gerits)

BIJDRAGEN

Belangrijke bijdragen zijn gewoon, korte bijdragen (sprokkelingen enz.) zijn kursief gedrukt.

AMEEL, Luc	
<i>Kaarsengebruik in de Westhoek</i>	172-173
BERGH, Jan Van den	
«Waslicht en ruete keerssen» in 's-Gravenwezel	143-145
BULCK, Gaston Van	
<i>Bedevaartprentjes van Sint-Blasius met kaarsen</i>	155-156
<i>Kaarsenmaker van Turnhout doet aangifte van overlijden</i>	171-172
<i>Kaarsgeschenken in Oostenrijk en Vlaanderen</i>	154
BUSSELS, Jozef	
Geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog: bronnen, mogelijkheden, perspectieven	104-107
COENEN, Jef	
<i>Aftelrijmpje uit Dilsen</i>	25
<i>Ne boer van As (II)</i>	24
<i>Maaslands vingerrijmpje</i>	28
<i>Een rijm uit As</i>	24
<i>Een rijm uit Dilsen</i>	25
<i>Een spin overdag</i>	25
<i>Spotrijmen uit het Maaslandse grensgebied</i>	28
<i>Spotrijmpje</i>	25
<i>Spotrijmpje op soldaten (Maaskant)</i>	28

<i>Troetelrijmpje uit Dilsen</i>	25
<i>Een vers om meermaals te lezen...</i>	28
DAAMEN, Joannes	
<i>De kaarsengeschiedenis van pastoor M. Smeyers te As</i>	157-158
DEBRABANDERE, Frans	
Familienamen voor de kaarsenmaker	150-151
DESAEVER, Etienne	
<i>Kaarsen in het Nieuwpoortse volksleven</i>	169
DEVUYST, Julien	
Ten huize van Raf Van den Abeele	256-258
Het marktlied als oorlogsthema	75-84
DOREN, Ghislina Van	
<i>Kaarsen in het volksgebruik (Rotselaar)</i>	170
ECKHOUDT, Luc Van	
Halflants' bedevaartvaantjes voor Haken-dover 690-1990	11-13
FRANCHOO, André	
<i>Spotrijmen op namen en personen (Varsenare)</i>	29-30
GERITS, Jan	
<i>Aankoop van was en kaarsen te Peer (1595)</i>	169-170
Albert D'hoker over de heemkundige werking in Aalst (1940-1944)	205-209
<i>Ambachtelijk gebruik van de kaars</i>	154
<i>Het «bedruppelen» met kaarsvet in de Kempen</i>	166
<i>Benoeming van een kaarsenmaker voor O.-L.-Vrouwkapel te Hasselt (1735)</i>	164-165
Op bezoek bij Dan Verstraete te	

Assebroek	237-239	<i>Oprichting «Permanent overleg Regionale Woordenboeken»</i>	22
Op bezoek bij dr. Paul Leynen, Verbondspenningmeester (1948-1951)	253-256	<i>Patroonheiligen van de kaarsenmakers</i>	152-153
Dr. Aquilin Janssens de Bisthoven, hoofdredakteur van «Mededeelingen van het Verbond voor Heemkunde» (1945-1947)	241-244	<i>Pieter Marqual, kaarsenmaker in Herk-de-Stad (17de eeuw)</i>	165
Editoriaal	2	<i>Prijkskamp rond verluchte charters voor de Paaskaars (1931-1932)</i>	154-155
Evarist Vanheulenbrouck, pionier van de heemkundige werking in Brugge	214-216	<i>Productiebeperkingen voor kaarsenmakers-vetsmelters te Antwerpen (16de-18de eeuw)</i>	156-157
Frans De Bois († 1978) en de heemkundige werking in Groot-Antwerpen (1941-1944)	210-213	<i>Publikaties over heemtaal in Limburg</i>	22-23
Een gesprek met Clement Put over heemkunde in Limburg	230-233	<i>René Mertens en de heemkundige werking in Groot-Brussel</i>	217-223
Gesprek met Marcel Cafmeyer, medestichter van de Heemkundige Kring van Torhout (1941)	228-230	<i>Renovatieproject van de stadswallen te Sint-Winoksbergen (Frans-Vlaanderen)</i>	108
Een gesprek met Robert Morren in Tienen	239-241	<i>Smedenwijsheid uit Borgloon (17de eeuw)</i>	24
Herinneringen aan Maurits Van Coppenolle, Verbondssekretaris (1948-1955)	247-253	<i>Stormschade aan Vlaamse windmolens</i>	18
<i>Om de hik kwijt te geraken</i>	24-25	<i>Een 14de-eeuwse kaarsenmaker in Tessenderlo</i>	171
Ten huize van ir. Albert Clabots, promotor van de familiekundige studie in Vlaanderen	223-228	<i>Verpachting van de Katerheidemolen te Brasschaat bij uitbranding van de kaars</i>	160
<i>Ieperse heemtaal</i>	25-26	<i>De v.z.w. «Molenzorg» en haar tijdschrift «Molenecho's»</i>	20-21
Inleiding	46	<i>Waar haalde de abdij van Averbode de was voor haar kaarsen ?</i>	158-159
Ter inleiding	118-119	<i>Zorg voor het landschap in Frans-Vlaanderen</i>	107-108
Ter inleiding. De pionierstijd van de georganiseerde heemkundige werking in Vlaanderen	190-200	HENDRIKS, Giel	
Inspekteur Hendrik Jaspers, een vroege medewerker van het Verbond voor Heemkunde	235-237	<i>«Gebed van een jonkman» (Overpelt)</i>	28
Inspekteur Leo De Wachter en de «Werk-gemeenschap voor Heemkunde» (1939-1941)	201-204	<i>Spotrijmen op onderwijzers te Overpelt</i>	28-29
<i>Het «kaars druppelen» in de streek van Veurne</i>	172	<i>Straat- of wijkgedicht uit Overpelt : de «paternoster van de Kadijk»</i>	29
<i>Een kaarsenhuisje te Wijnendale</i>	173	MATTHYS, Edelhart	
<i>Kaarsen op het graf in Dendermonde en omgeving</i>	160-161	<i>In augustus 1869 zakte Zeldonck-Molen te St.-Joris-ten-Distel in elkaar</i>	18-19
<i>Kaarsen voor liturgisch gebruik te Eksel (18de eeuw)</i>	161-162	<i>Oedeleem verliest één van zijn oudste boerderijen</i>	108
<i>De kaars in het volksleven</i>	120-136	MEULEMEESTER, Jean-Luc	
<i>Het kapittel van Borgloon gaf kaarsen en toortsen voor de begrafenisdienst van prins-bisschop Joris-Lodewijk de Berghes (1743)</i>	160	<i>De Brugse Belofte, een eeuwenoude processie met offerkaars</i>	145-150
<i>Wat is een «kjeskesspisser» in Kasterlee?</i>	165-166	<i>De heruitgave van een oud bedevaartvaantje van O.-L.-Vrouw-van-Blindekens te Brugge</i>	8-10
<i>Maagdenkaarsen voor Herk-de-Stad</i>	165	<i>Een nieuw bedevaartvaantje van St.-Macarius te Laarne</i>	13-15
<i>Molenkalender 1991</i>	21	PIETERS, Marcel	
<i>Een nacht is drie kaarsen</i>	154	<i>Het «Meizingen» te Lokeren</i>	26-27
<i>Nederlandse hoevenaamborden in Frans-Vlaanderen</i>	107	<i>Onbeleeftde vragen... rauwe antwoorden (Lokeren en omgeving)</i>	27
		<i>Een oud rijmpje uit Sinaai</i>	29
		<i>Plaag- en spotrijmen uit Lokeren</i>	27-28
		<i>«De 10 geboden van het komeerwif» voorgesteld tijdens de «Kovekens-kermis» te Lokeren</i>	26
		PUNT, Johan De	
		<i>Een nieuw vaantje voor O.-L.-Vrouw</i>	

van de «Dikke Kapel» te Mere	15-16
ROYEN, Harry Van	
<i>De konfreie der biehouders van Meerdonk</i>	166-167
SIJPE, Luk Van de	
<i>De kaarsennijverheid te Hamont</i>	137-142
<i>Recept uit het memorieregister van J.J. Simons te Hamont (2de helft van de 18de eeuw)</i>	164
SPANHOVE, Joris	
<i>Aankoop van kaarsen voor kapel en huisverlichting te Asse</i>	158
<i>Kaarsen bij de arbeid te Asse</i>	158
<i>Kaarsen en eredienst te Asse</i>	158
<i>Kaarsen voor de Benediktinessen van Vorst</i>	172
STAES, Johan	
<i>Veel mensen schreven hun belevenissen neer in dagboeken. De grote vlucht van mei 1940</i>	85-104
STOCKMAN, Luc	
<i>Dr. Elisabeth Dhanens, een merkwaardige kunsthistorica, Verbondssekretaris (1946-1947)</i>	245-247
<i>Firmin De Clercq, een heemkundige veldwerker van het eerste uur</i>	233-234
STROOBANTS, Aimé	
<i>Kaarsen voor de Dendermondse familie Anne</i>	161
<i>Een spotrijm van Em. Hiel op zijn onderwijzer</i>	23
TYTGAT, Jean-Pierre	
<i>Visstroperij in het Land van Beveren</i>	16-17
VANHUYSE, Armand	
<i>Onbeleeft vragen, rauwe antwoorden</i>	23
VANNOPPEN, Henri	
<i>Een fanfarebal met een kroonluster van waskaarsen in Erps-Kwerps in 1874</i>	163-164
<i>De kaars als element van kerkelijke, politieke en juridische symboliek in Midden-Brabant</i>	168-169
<i>Kaarsen bij de lijkdienst in Midden-Brabant volgens de rijkdom van de afgestorvenen</i>	167-168
<i>De kaarsjesprocessie, de kaarskatten en de gewijde kaars van Scherpenheuvel</i>	170-171
<i>Mislukte stedenbouw te Erps-Kwerps vóór 1914</i>	3-7
<i>Een waskaarsgieterij te Erps-Kwerps in 1850</i>	162-163
VOS, Luc De, en MEYER, J. De	
<i>Mei 1940. Van Albertkanaal tot Leie</i>	47-70
WEYNS-MIJLEMANS, Paula	
<i>Mijn heem, hoe dierbaar is m'uw aanzicht</i>	258-261
WIJNGAERT, Mark Van den	
<i>Het dagelijks leven tijdens de Duitse bezetting</i>	70-75

BOEKBEOORDELINGEN

J.G.: Jan Gerits; L.S.: Luc Stockman; H.V.: Henri Vannoppen.	
Arren, P., <i>Van kasteel naar kasteel</i> , III (J.G.)	184
Bas, W., <i>Geschiedenis van Kortenaeken</i> (H.V.)	185-186
Bosteels, K., <i>De brandbestrijding te Dendermonde, vroeger en nu</i> (L.S.)	186
Buchet, A.R. en Laere, R. Van, <i>Belgische medailles 1990</i> (J.G.)	186
Buts, E. en L., <i>Het zegel der heerlijkheid Itegem ofte schependomszegel</i> (J.G.)	183-184
Casier, J. en Taveirne, R., <i>Van een duitje en een cent. Munten en geschiedenis</i> (J.G.)	115
Devliegheer, L. e.a., <i>Het kasteel van Tillegem te Brugge</i> (J.G.)	41-42
Geerts, F., Indekeu, B., Knaepen, R., Mennen, V., Vanduffel, F., Loenders, S. en Boer, A. Van den, <i>Door het zand getekend. Bijdragen over landschap en verleden van de Kempense grensgemeente Lommel</i> (J.G.)	183
Horemans, N., e.a., <i>«Hulde-Album». Herenthoutse Oudstrijders 1914-1918</i> (J.G.)	115-116
<i>Liber amicorum Achiel De Vos</i> (J.G.)	116
Linden, R. Van der, <i>'t Ros Beiaard doet zijn ronde</i> (L.S.)	43
Niemeijer, J.A., <i>Zo'n andere wereld. Prenten van Cornelis Jetses</i> (J.G.)	181-182
Philippen, J., <i>Het geboortehuis van Sint-Jan Berchmans</i> (J.G.)	44
Poel, H. Van de, <i>De grenzen van Sint-Katelijne-Waver vóór 1977</i> (J.G.)	182
Poorter, A. De, <i>De geschiedenis van de Belgische circussen</i> (J.G.)	185
Rotsaert, K., <i>Het daensisme in West-Vlaanderen</i> (J.G.)	182-183
Sledsens, A., e.a., <i>De aloude heerlijkheid Wommelgem. Bijdragen tot de geschiedenis van Wommelgem</i> (J.G.)	42
Stroeve, J., <i>Belgen in Zeeuws-Vlaanderen, 75 jaar later</i> (J.G.)	42-43
Stroobants, A., <i>Devotieprenten op perkament</i> (L.S.)	187-188
<i>Tussen Pot en Pint. Herinneringen aan de Dendermondse brouwers</i> (L.S.)	187
Thomas, S., <i>De kerk van Onze-Lieve-Vrouwen Poel. Kunstwerken</i> (J.G.)	184-185
Verhulst, A., <i>Précis d'histoire rurale de la Belgique</i> (J.G.)	43-44
Verleyen, W. en Eeckhoudt, L. Van, <i>Iconographie van de Sint-Pieters- en Paulusabdij Affligem</i> (H.V.)	187

Vlamijnck, M., <i>Een plejade kunstschilders in Nieuwpoort van 1835 tot 1918</i> (J.G.)	188
Wauters, E., e.a., <i>Volkskunst beleven in Vlaanderen gesitueerd in Europees verband. Historische gegevens en illustraties over VIVO</i> (J.G.)	115

RUBRIEKEN

Boekbeoordelingen	41-44, 115-116, 181-188
Heemschut	107-109
Heemtaal	22-30
Molenberichten	18-21

Sprokkelingen	152-173
Van heem tot heem	34-34, 174-175
<i>Dr. Jozef Weyns blijft in de belangstelling</i> (J. Gerits), 175 — <i>Freddie Moeremans en de Blaasveldse «broekventjes»</i> (J. Gerits), 174 — <i>Het «Studiecentrum Henri Jamar» te Ham-Genedijk</i> (J. Gerits), 174 — <i>Sint-Gerlach van Houthem feestelijk herdacht</i> (J. Gerits), 30-33 — <i>Fietsroute «Industriële Archeologie» te Kortenberg</i> (H. Vannoppen), 174-175 — <i>De «Vrienden van de School van Tervuren» en de 19de-eeuwse landschapsschilderkunst</i> (J. Gerits), 33-34 — <i>Dertig jaar «Tessenderlo vroeger en nu» door Broeder Max</i> (Jos Van Thienen), 34.	

ONZE STAM

BIJDRAGEN

BONT, Michel De <i>In memoriam Willem Van Broeckhoven</i> (1908-1990)	109-111
GERITS, Jan <i>In memoriam Karel Borstlap</i> (1927-1991), <i>Verbondspenningmeester en Gouwvoorzitter van Antwerpen</i>	178-181
<i>In memoriam Jozef Van den Bussche</i> (1918-1990), <i>eerste Verbondssecretaris</i>	262-264
<i>In memoriam E.P. Jan Van Damme</i> (1914-1990), <i>archivaris-bibliotekaris van de Abdij van Westmalle</i>	177-178
<i>In memoriam Lucien Mellaerts</i> (1902-1989)	39-41
<i>In memoriam Piet Potargent</i> (1909-1989)	176-177
<i>In memoriam Rudolf Six</i> (1919-1990)	113-114
<i>In memoriam Eduard Waghemans</i> (1911-1990), <i>ondervoorzitter Merksemse Kring voor Heemkunde</i>	112-113
LOWYCK, Antoon Nederlandstalig bidprentje uit de Westhoek van de Nederlanden-in-Frankrijk (1883)	38

MARIS, Aloïs

In memoriam Raymond Maris (1917-1990), *erevoorzitter Heemkundige Kring «Wissekerke», Bazel*

41

MERTENS, Jef

Een Zonhovenaar, een Houthalenaar en een Overpeltenaar in Wolfenbüttel en Ringelheim (begin 19de eeuw)

35-39

RUBRIEKEN

Ter nagedachtenis	39-41, 109-115, 176-181, 262-264
-------------------	----------------------------------

Nr. 2-3. Meidagen 1940. Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen. Samenstelling: Jan Gerits.
Nr. 4-5. Kaarsen. Samenstelling: Jan Gerits.
Nr. 6. Pionierstijd van de heemkundige werking in Vlaanderen. Samenstelling: Jan Gerits.

Inhoud Ons Heem, 44 (1990) en *Onze Stam*, als *bijlage bij Ons Heem*, 45 (1991), nr. 1.

(Gent, 1866 - St.-Martens-Latem, 1941). Dit kunstwerk werd op 17 augustus 1947 door kardinaal J.E. Van Roey (Vorselaar, 1874 - Mechelen, 1961) aan zijn geboortedorp geschonken naar aanleiding van het jubileum van zijn 50-jarig priesterschap en zijn 20-jarig kardinaalaat.

Meestal worden uit dezelfde mal verschillende beelden gemaakt. Welke lezer kan ons mededelen waar eventuele gelijkaardige beelden zouden te vinden zijn?

Vorselaar.

R. Vermeulen.

ALLERZIELENGEBRUIK TE VUCHT ?

In de *Inventaris van het Mobiliair van kerk en sacristie van de kerke der Gemeente Vucht*, die bij de kerkelijke scheiding van de pas opgerichte parochie Vucht en de moederparochie Eisdien, in 1834, werd opgemaakt, leest men in de toegevoegde rubriek *Hetgeen in 1836 bijgekomen is* volgende notitie: *Twintig geschilderde doodshoofden*. In 1875 noteerde de pastoor van Vucht: *10 groote zwarte doodshoofden, de oude afgelegd*. Onder de voorwerpen, die in 1878 werden afgedankt, komen nogmaals voor: *20 doodshoofden*. Over de bestemming van die voorwerpen wordt niets gezegd. De aantekening herinnert echter aan een nota uit 1844, die wij betreffende Veerle (Antwerpen) publiceerden en daar duidelijk werd vermeld als een «Allerzielengebruik» (1). Pater Dagobert Gooren wees op een soortgelijk gebruik in Meerlo (Noord-Limburg, Ned.) (2). Het ligt voor de hand dat ook in Vucht de twintig geschilderde doodshoofden, die in 1836 werden aangeschaft, verband hielden met de dodenverering, meer speciaal op Allerzielendag. Wie kent andere voorbeelden?

Eksel.

J. Gerits.

(1) J. GERITS, *Allerzielengebruik*, in: *Ons Heem*, XXX, 1976, blz. 174.

(2) D. GOOREN, *Allerzielengebruik*, in: *Ons Heem*, XXXI, 1977, blz. 17.

HONDENSLAGER TE WAKKERZEEL

Om de honden buiten het kerkgebouw te houden, stelde het kerkbestuur meestal een hondenzweper of hondenslager aan, die ook soms kerkbaljuw werd geheten (1). Die functie komt in de Zuidnederlandse gewesten voor in de kerkrekeningen vanaf de 16de eeuw. De vroegste vermelding ervan is die van de Sint-Donaaskerk te Brugge, waar vanaf 1499 in de boekhouding de post *pro flagellis in choro ad fugandos canes* (voor zwepen om de honden in het koor te verdrijven) aantreft (2). Hoewel die taak in de 17de-18de eeuw vrij algemeen verspreid was, werden slechts enkele gevallen uitdrukkelijk in publikaties vermeld, o.a. Bazel (3), Brecht (4), Deurne (5), Diest (6), Genk (7), Lede (8), Retie (9), Sint-Martens-Bodegem (10) en Zwijndrecht (11). Ook in de kerken van Menen, Heule, Gullegem en Rumbekke bestond het gebruik (16de-18de eeuw) (12). Vanaf 1689 vindt men in de St.-Pieterskerk te Turnhout eveneens uitgaven *over het verjagen van de honden uit de kercke* of *voer het slaegen der honden uyt de kercke* (13). Ongetwijfeld kan die lijst nog gevoelig worden verlengd aan de hand van gegevens in dorpsmonografieën. Vanaf de 17de eeuw droegen de kerkelijke hondenslagers doorgaans een eigen klederdracht (14).

Ook de Sint-Hubertuskerk van Wakkerzeel (Oost-Brabant) werd in de 17de eeuw beveiligd door een hondenslager. In de kerkrekening van 1655-1656 vindt men daaromtrent volgende post: *Item aen Charel Stroobants voor eens iaers bedieninge van syn officie van vuytweiringe der honden uyt de kercke* 2-8-0 (15). Zoals elders werd die kerkeknecht ook te Wakkerzeel jaarlijks vergoed met een bedrag in geld. Over zijn uitrusting en kleding verschaffen de kerkrekeningen geen bijzonderheden.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Zie hierover: A. VIAENE, *Honden cloppeeren*, in: *Biekorf*, XXXIV, 1928, blz. 280-281; M. ENGLISH, *Hon-*

den buyten, in: *Biekerf*, XLVII, 1946, blz. 1-6; P. JANSSENS, *De hondenslager van de kerk*, in: *Volkskunde*, LII, 1951, blz. 164-171; V. VERHAEGHEN, *Van hondenslager tot suisse*, in: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, VI, 1958, nr. 3, blz. 1-7, en VII, 1959, nr. 2, blz. 36-38; R. VAN DER LINDEN, *Hondenslager, kerkbaljuw en suisse*, in: *Volkskunde*, LXXXVI, 1975, nr. 2, blz. 125-131.

(2) A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du Séminaire de Bruges*, I, Brugge, 1885, blz. 17.

(3) P. JANSSENS, a.w., in: *Volkskunde*, LII, 1951, blz. 169.

(4) J. MICHIELSEN, *Een hondenslager (of suisse) in de kerk van Brecht in 1643*, in: *Oudheid en Kunst*, VII, 1911, blz. 25-26.

(5) V. VERHAEGHEN, a.w., in: *Heemkundig handboekje...*, VII, 1959, nr. 2, blz. 38.

(6) Diest, Stadsarchief, *Sint-Sulpitius*, nr. 922 (rek. 1699-1700).

(7) J. GABRIELS, *Kerkbaljuws te Genk*, in: *Heidebloemke*, XXXII, 1973, blz. 6-15.

(8) J. DE BROUWER, *Geschiedenis van Lede*, Lede, 1963, blz. 364.

(9) E. SNEYERS, *Hondenslagers te Retie*, in: *De Zuiderkempens*, V, 1936-1937, blz. 125-126.

(10) G. ROMEYNS, *Over hondenslagers en offerspillen*, in: *Ons Heem*, XXVI, 1972, blz. 107.

(11) R. DE GROODT, *Geschiedenis van Zwijndrecht en van Het Vlaamsch Hoofd*, Antwerpen, 1925, blz. 72.

(12) R. WITDOUCK, *Honden in de kerk*, in: *'t Meiboompje*, III, 1985-1986, blz. 121-125.

(13) E. PERSOONS, *De Roededrager en Hondenslager van de Turnhouse Sint-Pieterskerk*, in: *Taxandria*, n.r., LVII, 1985, blz. 111-117 (met verdere bibliografie).

(14) A. BOESMANS, *Dieren: nut en hinder*, in: *Volkskunde*, LXXXV, 1984, blz. 143-144. De auteur vermeldt nog enkele andere voorbeelden van de aanwezigheid van hondenslagers, nl. te Heist, Izegem, Oostakker en Westro-

zebeke.

(15) Brussel, Alg. Rijksarchief, *Kerkelijk Archief*, nr. 4148.

PRODUKTIEBEPERKINGEN VOOR KAARSENMAKERS-VETSMELTERS TE ANTWERPEN (16de-18de EEUW). EEN AANVULLING

In het artikel over de milieuhinder, die in de 16de-18de eeuw door de plaatselijke kaarsenmakers-vetsmelters in Antwerpen werd veroorzaakt (vgl. *Ons Heem*, 45, 1991, blz. 156-157), vielen bij de definitieve opmaak van de bladzijden de twaalf voetnoten weg. Hier volgt de tekst van dat ontbrekend gedeelte :

(1) Vgl. P. POULUSSEN, *Van burenlust tot milieuhinder. Het stedelijk leefmilieu, 1500-1800. (Monografieën Leefmilieu nu, nr. 28)*, Kapellen, 1987. Deze studie vormde de basis voor deze bijdrage.

(2) Antwerpen, Stadsarchief (= SAA), *Gebodboek*, PK.917, fol. 210r°.

(3) SAA, *Gebodboek*, PK.918, fol. 211r°.

(4) SAA, *Gebodboek*, PK.920, fol. 214v°.

(5) SAA, *Gebodboek*, PK.921, fol. 87r°.

(6) SAA, *Gebodboek*, PK.921, fol. 216r°.

(7) SAA, *Gebodboek*, PK.925, fol. 211v°.

(8) SAA, *Rekwestboek*, PK.856, fol. 11r°.

(9) P. POULUSSEN, a.w., blz. 194, noot 324.

(10) ID., a.w., blz. 105-107.

(11) SAA, *Rekwestboek*, PK.807, fol. 178v° en PK.856, fol. 11r°. Vgl. P. POULUSSEN, a.w., blz. 73-76.

(12) SAA, *Rekwestboek*, PK.851, fol. 55r°.

Eksel.

J. Gerits.

Molenberichten

EEN WOORDENBOEK OVER DE VAKTAAL VAN DE VLAAMSE MOLENAAR

De molens genieten in Vlaanderen een levendige belangstelling. Vooral in Oost- en West-Vlaanderen werd de jongste tijd degelijk onderzoeks- en inventarisatiewerk verricht. Naast organisaties als de Kon. Vereniging voor Natuur en Stedschoon en het Verbond voor Heemkunde, die al geruime tijd ijveren voor het behoud van het molenpatrimonium, zijn de jongste tijd verschillende molinologische

verenigingen, als de v.z.w. Molenzorg, met het tijdschrift *Molenecho's* (1), de v.z.w. Levende molens, met het blad *Levende Molens* (2) en de Werkgroep Westvlaamse Molens, opgericht, die eveneens dat belangrijk pre-industrieel erfgoed trachten te bestuderen en te bewaren. Bovendien kwamen, sinds de merkwaardige publikatie van Alfred Jozef Ronse (Brugge, 18 mei 1876 - Gistel, 22 november 1962) (3), enkele inventarissen en monografieën tot stand, die onschatbare diensten bewezen op het vlak van de molenstudie, de her-

waardering van het molenbezit en de sensibilisering van overheid en bevolking.

In 1990 verscheen een lijvig woordenboek over de vaktaal van de Vlaamse molenaar. Het is een realisatie van het Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialektologie (R.U.G.), dat sedert 1972 belast is met de samenstelling van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten* en met het oog op die publicatie de dialektwoordenschat van het oude graafschap Vlaanderen verzamelt, d.w.z. het woordmateriaal sinds ca. 1880 uit alle plaatsen in Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen. In deel II, dat de niet-agrarische vaktalen omvat, is thans, als vijfde aflevering, het woordenboek betreffende de woordenschat van de molenaar voorhanden (6). Het is uitgegroeid tot een handig en praktisch werkinstrument.

Na het algemeen deel, waarin de diverse soorten molens worden opgesomd en verklaard, de omgeving van de molen wordt besproken en het molenaarsbedrijf wordt toegelicht, komen in zes hoofdstukken volgende thema's aan bod: windmolen, watermolen, oliemolen, rosmolen, handmolen en molenmaker. Elke soort molen wordt systematisch, tot in de kleinste details, ontleed. Van alle onderdelen wordt de technische benaming medegegeeld, samen met het Vlaamse dialektwoord.

Met betrekking tot de windmolen worden achtereenvolgend het staand werk van de standaardmolen (onderbouw, molenkast, staartkonstruktie en kruiwerk), het staand werk van de stenen molen (molenromp, kap- en staartkonstruktie en kruiwerk) en de achtkant bestudeerd. Daarna komt het draaiend werk van de windmolen aan de beurt: askop en roeden, zeilen, molenas en aswielen, vang, overbrenging naar de stenen. Tenslotte is er sprake van het draaiend werk, dat gemeenschappelijk is in wind- en watermolen: molenstenen, molensteenkuij, meelgoot, lichtwerk, malen, openbreken en scherpen, luiwerk. Vervolgens worden de specifieke elementen van de watermolen belicht: molenbeek en sluiswerk, waterrad, wateras en aswiel, overbrenging naar de ste-

nen, luiwerk. Het geheel wordt afgerond met de vaktaal, die verbonden is met de oliemolen, de rosmolen, de handmolen en de molenmaker.

Over de molenterminologie werden door de samenstellers van het woordenboek twee vragenlijsten opgesteld, nl. over de windmolenaar en over de watermolenaar. Naast bestaande publikaties over het molenpatrimonium, artikels in diverse tijdschriften (o.a. *Ons Heem*) en dialektwoordenboeken, werden voornamelijk twee licentiaatsverhandelingen als basismateriaal gebruikt: V. De Tier, *De terminologie van de windmolenaar in Oost-Vlaanderen*, Gent, R.U.G., 1985; G. Verzele, *De vaktaal van de watermolenaar op de Maarkebeek en op de Zwalm met haar bijbeken*, Gent, R.U.G., 1985. Zij beschikten resp. over 12 en 7 informanten.

Het ligt voor de hand dat het lijvige woordenboek *De Molenaar* niet alleen belangrijk is op het vlak van de vaktaal in het Vlaamse dialektgebruik, maar ook voor de kennis van de terminologie van de diverse soorten molens en hun onderdelen. Elke heemkundige, die zich met de molengeschiedenis bezighoudt, doet er goed aan dit woordenboek te raadplegen.

Eksel.

J. Gerits.

(1) J. GERITS, *De v.z.w. «Molenzorg» en haar tijdschrift «Molenecho's»*, in: *Ons Heem*, XLV, 1991, blz. 20-21.

(2) J. GERITS, *«Levende molens» voor het behoud van het molenpatrimonium en de herwaardering van het ambachtelijk gemaal*, in: *Ons Heem*, XXXVIII, 1984, blz. 22-23.

(3) A. RONSE, *De windmolens*, Brugge, 1934.

(4) Onder de inventarissen vermelden we: C. DEVYT, *Westvlaamse windmolens. Inventaris volgens de toestand op 1 januari 1965*, Brugge, 1966; R. BUYSE, *De Oostvlaamse watermolens*, Gent, 1980; L. DEVLIEGHER, *De molens in West-Vlaanderen. (Kunstpatrimonium in West-Vlaanderen, 9)*, Tielt-Weesp, 1984.

(5) Monografieën: P. BAUTERS, *Eeuwen onder wind en wolken. Windmolens in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1985; ID., *Kracht van wind en water. Molens in Vlaanderen*, Leuven, 1989.

(6) V. DE TIER, J. VAN KEYMEULEN, H. RYCKEBOER en K. VAN DER SYPT, *Woordenboek van de*

BELGISCHE WINDMOLENS IN NEDERLAND

In het molinologisch tijdschrift *Molenecho's* (1) heeft Ton Smeets een belangrijk overzicht gepubliceerd betreffende houten windmolens van het standerdtype, die in de 19de-20ste eeuw vanuit België naar Nederland werden overgebracht. Het verplaatsen van standerdmolens was vroeger een normaal verschijnsel. Net zoals houten huizen, schuren en stallen in vakwerkbouw, kon men molens afbreken en elders weer optrekken (2). Ton Smeets stelde in zijn onderzoek vast dat de meeste molenoverbrengingen plaatsvonden in de tweede helft van de 19de eeuw, toen de bloeitijd van de windmolens al voorbij was. In de steden waren de molens na 1850 praktisch waardeloos geworden. Ze werden dan ook massaal voor afbraak verkocht. De auteur konstateerde bovendien een «molenstroom» van de vroeg naar de laat-geïndustrialiseerde streken, zoals van Henegouwen naar Vlaanderen, dat langer zijn agrarisch karakter behield. De verplaatsingen bleven niet beperkt tot het binnenland, maar gebeurden ook vaak over de landsgrenzen heen, bijv. van België naar Nederland, het molenland bij uitstek, waar nog geregeld vraag was naar tweedehandse molens. Verschillende handelaren traden daarbij op. De bekendste molengrossier was de Noordbrabander Johannes Buijs (1843-?), die van 1889 tot 1902 in het Brusselse was gevestigd (3).

De hoofdbrok van de publikatie van Ton Smeets bestaat uit de inventaris van de verplaatste windmolens naar Nederland. Daarin werden negentien verplaatsingen opgenomen: halfgesloten standerdmolen (in 1903 naar Aarle-Rixtel, N.-Br.); open standerdmolen, mogelijk «Het Zwanenest», buiten de vroegere Sassepoort, te *Gent* (in 1856 naar Absda-

le, Zeeland); gesloten standerdmolen van *Tisselt*, in 1879 overgebracht naar *Hombeek* (in 1893 naar Echt, Limb.); standerdmolen, vermoedelijk uit *Saint-Amand* (Fleurus) (in 1895 naar Echt-Koningsbosch, Limb.); gesloten standerdmolen uit *Lutlommel* (Lommel) (in 1970 naar Heusden, N.-Br.); open standerdmolen uit *Gent* (in 1858 naar Kruiningen, sinds 1989 in Waarde, Zeeland); gesloten standerdmolen uit *Lier* (ca. 1896 naar Ossendrecht, N.-Br.); standerdmolen uit *Gent* (in 1854 naar Philipinne, Zeeland); standerdmolen uit *Antwerpen* (ca. 1919 naar Putte, N.-Br.); standerdmolen van Kempense (?) afkomst (ca. 1898-1899 naar Lage Mierde, Reusel, N.-Br.); gesloten standerdmolen van Kempense (?) afkomst (ca. 1881 naar Rijsbergen, N.-Br.); gesloten standerdmolen uit *Schaarbeek*, verplaatst naar *Merksem* (naar Roosendaal, N.-Br.); standerdmolen uit *Opwijk* (in 1907 naar Roosendaal, N.-Br., vervolgens naar Weebosch, Bergeijk, N.-Br.); standerdmolen uit *Antwerpen*, in 1845 overgebracht naar *Ekeren* (in 1904 naar Rucphen, N.-Br.); open standerdmolen uit *Sint-Margriete* (in 1875 naar Sint-Kruis, Zeeland); open standerdmolen uit *Zelzate* (in 1909 naar Sluis, Zeeland); standerdmolen uit *Oostakker* (in 1877 naar Terhofstede, Zeeland); standerdmolen uit *Gilly* (in 1893 naar Wijbosch, Schijndel, N.-Br.); gesloten standerdmolen uit *Berendrecht* (ca. 1819 naar Woensdrecht, N.-Br.). Van elke verplaatste windmolen heeft Ton Meesters een degelijke historische en technische bijdrage geschreven. De negentien, door hem geïdentificeerde windmolens van Belgische afkomst, kwamen alle in het zuiden van Nederland terecht, nl. elf in Noord-Brabant, zes in Zeeland en twee in Limburg.

Eksel.

J. Gerits.

(1) T. SMEETS, *Belgische windmolens in Nederland. Een onderzoek naar verplaatste standerdmolens over de landsgrens (19e-20e eeuw)*, in: *Molenecho's*, XIX, 1991, nr. 3.

(2) Voorbeelden kan men vinden bij J. GERITS, *Het verplaatsen van landelijke gebouwen in de 16de eeuw*, in:

Ons Heem, XXXVIII, 1984, blz. 69-72 (met verdere literatuur).

(3) Vgl. T. SMEETS, *Op het spoor van J. Buijs, molen-grossier te Brussel*, in: *Levende Molens*, XI, 1989, nr. 4, blz. 31-32; ID., *Belgische windmolens...*, in: *Molenecho's*, XIX, 1991, blz. 113-116.

DE HEEMKUNDIGE KRING «DE BRAKKEN» VAN OELEGEM ZET ZICH AL TIEN JAAR IN VOOR HET BEHOUD VAN DE WINDMOLEN

De Heemkundige Kring «De Brakken» van Oelegem zet zich al ruim tien jaar in voor het behoud, de restauratie en de reanimatie van de 19de-eeuwse windmolen in eigen dorp. Dat de Kring daarin bijzonder creatief is, blijkt uit heel wat initiatieven, die de jongste jaren werden genomen. Op zondag, 6 juni 1982, organiseerde men er het eerste «Molenfeest» en op zondag, 9 februari 1992, was het juist negen jaar geleden dat er werd gestart met het «Molenontbijt» (*Meulemaal*), waarvan de op-

brengst telkens ten goede komt van de molen en zijn behoud.

De windmolen van Oelegem is een stenen beltmolen van het bovenkruiertype. Hij werd in 1845 aan de Kerkhoflei gebouwd. Sedert 26 augustus 1943 is hij wettelijk beschermd. In 1944 door oorlogsgeweld beschadigd, werd de windmolen in 1962 door molenbouwer Caers hersteld (1).

De actie voor het behoud en de herwaardering van de Oelegemse windmolen is een voorbeeldige daad van heemschut.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Over de windmolen van Oelegem kan men lezen: W. VAN DER AVERT, *Oelegemse molen dringend aan restauratie toe*, in: *Jaarboek (van de) Heemkundige Kring «De Brakken» Oelegem*, 1981, blz. 41-44; H. HOLEMANS en P.J. LEMMENS, *Molens van de Voorkempen en van Groot-Antwerpen, Nieuwkerken*, 1983, blz. 77-78; *Bouwen door de eeuwen heen*, dl. 10n 2, Gent, 1985, blz. 808-809.

DE MOLEN VAN OOSTKERKE MAALT WEER

Het is inderdaad zo dat de «heilige drievuldigheid», zoals men de molens van Damme, Hoeke en Oostkerke noemt, weer compleet is... Na een flinke restauratiebeurt is de stenen molen van Oostkerke, eigendom van Frans De Craecke, uit Brugge, maalvaardig gemaakt. De molen is echter nog niet voor het publiek toegankelijk.

De molenkuip was lange tijd in plastic ingepakt tegen de vochtigheid en stond er machteloos zonder wiken. Deze werden verwijderd voor het vervangen van een gespleten molenas, waaraan de wiken en het kroonwiel bevestigd waren. In opdracht van de Werkgroep Westvlaamse Molens werden door een firma uit Deinze de herstellingswerken uitgevoerd aan de in 1874 gebouwde en bij K.B. van 29 mei 1964 wettelijk beschermde kruier.

De molen vervangt in feite een houten standaardmolen, die van 1336 dateerde, doch door brand vernield werd. Het project van herstellingswerken werd door de jury van de Koning

Afb. 11
Windmolen van Oelegem.

Afb. 12
De molen van Oostkerke in vervallen toestand
(juli 1965).

Boudewijnstichting goedgekeurd. Er kwam ook financiële steun van die stichting evenals van de Nationale Loterij en de stad Damme. Bovendien het vervangen van de molenas uit 1907 door een nieuwe soortgelijke as vervaardigd uit eik, werden herstellingswerken uitgevoerd aan diverse wielen van de maalinrichting, met als doel de molen terug maalvaardig te maken op één koppel stenen. Het kroonwiel (aan de molenas), het sterrewiel (onder de molenkap), het luiwiel (ongeveer midden de kuip) en het kamwiel (boven de maalinrichting van het werkend steenkoppel) kregen nieuwe kammen. Al eerder werd de molen van een nieuwe koningspil (hart van de molen) voorzien. Naast nieuwe wieken kreeg de molen ook nieuwe windzeilen. Tenslotte waren er ook werken aan het vangwiel (rem van de mo-

Afb. 13
De molen van Oostkerke na de geslaagde restauratie. (Foto: E. Matthys, St.-Kruis).

len) en aan de molenkuip zelf, die gerestaureerd en gewit werd.

Sinds half januari 1992 heeft Oostkerke opnieuw zijn maalvaardige molen. De molen zal in het zomerseizoen, tijdens het tweede week-eind van juli en augustus van 14u30 tot 17u30 voor het publiek toegankelijk zijn (1).

St.-Kruis.

E. Matthys.

(1) Zie ook: W.W.M., *De Dorpsmolen van Oostkerke (W.-VI.) maalt opnieuw*, in: *Molenecho's*, XX, 1992, blz. 7.

EEN 18de-EEUWSE REKENING UIT STOKKEM BETREFFENDE HERSTELLINGSWERKEN AAN MOLENS

In de bundel *Losse stukken* betreffende de schepenbank van Stokkem wordt een 18de-eeuwse rekening bewaard van Arnold Claes-

sen (of Claesen), die na het overlijden van zijn vader herstellingswerken uitvoerde aan verschillende gebouwen, waaronder één windmolen en vijf watermolens. Het stuk is niet geda-teerd.

Arnold Claessen, die op 16 maart 1739 te Stokkem werd gedoopt, was een zoon van Jan Claessen (Stokkem, 5 maart 1696 - 17 januari 1755) en Katharina Libens (Stokkem, 14 september 1699 - 31 augustus 1750), die in 1721 waren gehuwd.

De herstellingswerken werden dus in 1755, tussen einde maart en oktober, uitgevoerd.

De inhoud van de rekening luidt als volgt (1) :

<i>aen ons huijs 4 rooijen helpen maecken</i>	
<i>4 rooijen en 2 borsten aen 't casteel tot</i>	
<i>Leuth helpen maecken, gewerkt</i>	9 dag.
<i>tot Meer (2) aen de wintmolen gewerckt</i>	8
<i>tot Aldeneijck (3) aen de watermolen</i>	8
<i>op de Langerenmolen (4) te Neeroteren</i>	1 1/2
<i>tot Deur (5) aen de watermolen</i>	3
<i>tot Beeck (6) aen de Princemolen</i>	4
<i>tot Neeroteren aen de molen van Edmundus</i>	
<i>Janssen (7)</i>	21
<i>tot Boorse aen de klock</i>	1
<i>bij oom Dijck tot Vucht</i>	6 1/2
[totaal]	75 1/2

Den dagloon van paesschen (8) tot 8bris is ten vollen 18 st. Aldus bedraecht synen dagloon de somme van seven en sestig guldens en negenthien stuyvers.

Zoals blijkt uit de rekening wordt over de aard van de uitgevoerde werken aan de molens niets gezegd. Men krijgt ook geen informatie over het beroep van vader en zoon Claessen. Zeer waarschijnlijk waren ze schrijnwerkers.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Hasselt, Rijksarchief, *Stokkem, Schepenbank / Losse stukken*, I.

(2) Waarschijnlijk is het dorp Meer, in de Antwerpse Noorderkempen, bedoeld, waar een standaardmolen bestond. Vgl. H. HOLEMANS en P.J. LEMMENS, *Molens der Noorder- en Oosterkempen*, Nieuwkerken, 1980, blz. 61.

(3) Graan- en oliewatermolen op de Oeter of Bosbeek, te Aldeneik (Maaseik).

(4) Oliewatermolen op de Oeter, te Neeroeteren.

(5) Graanwatermolen op de Oeter, te Dorne.

(6) Watermolen op de Aa, te Beek, bij Bree.

(7) Vermoedelijk te Neermolen, op de Oeter, te Neeroeteren.

(8) 30 maart 1755.

MOLENS IN DE WAVERDORPEN

Het historisch, technisch en volkskundig onderzoek omtrent het molenpatrimonium is een thema, dat in de heemkundige werking steeds aanwezig was en nog geregeld terugkeert. De molens maken inderdaad deel uit van het heemkundig erfgoed. Zoals verschillende heemkundige kringen reeds deden, heeft ook de v.z.w. Erf en Heem (St.-Katelijne-Waver) een stand van zaken opgemaakt betreffende de molens in de twee Waverdorpen (1).

Luidens de 19de-eeuwse kadastrale documenten bestonden op het grondgebied van St.-het standaardtype, nl. de molen aan het IJzerenveld (afgebroken: 1873), de «Beekmolen» (overgebracht vanuit Wilrijk), aan de Elsestraat, en de «Strikmolen (afgebroken: 1919), naast drie rosmolens, nl. twee oliemolens en een grutmolen, en een stoommolen, die graan maalde en schors verwerkte. Voor O.-L.-Vrouw-Waver werden twee houten windmolens van het standaardtype genoteerd, nl. de «Nieuwe Molen», aan de Molenstraat (afgebroken: 1929), en de «Nachtegaalmolen», aan de Mechelbaan (afgebroken: 1928), naast twee maalderijen.

In het boek komen ook de windmolens aan bod, die eigendom waren van het cisterciënzerinnenklooster «Rozendaal» (St.-Katelijne-Waver), nl. de windmolen in Battenbroek (Walem) en de windmolen te Konings-Hooikt.

De publikatie wordt afgerond met vier interviews, nl. met Frans Vertommen (geb. 1907), laatste helper-molenaar op de «Nachtegaalmolen», en met de maalders Jan Cools (geb. 1925), Jan Dijck (geb. 1935) en Michel Keirsmaeckers (1910-1990).

Dank zij de werkgroep, die voor het boek *Molens* instond, heeft de Heemkundige Kring «Erf en Heem» het (verdwenen!) molinolo-

gisch erfgoed in eigen gemeente beter doen kennen. Jammer, dat dergelijke publikaties meestal te laat komen !

Eksel.

J. Gerits.

(1) *Molens. (Erf en Heemuitgaven, 19), St.-Katelijne-Waver, 1991, 45 blz., ill. krt. Prijs: 125 fr. (leden) of 140 fr. (niet-leden), telkens verhoogd met 45 fr. voor verzending. Te bestellen door overschrijving op rek. 068-0508840-05 van v.z.w. Erf en Heem, 2860 St.-Katelijne-Waver.*

**«EENEN COORENWINTMOLEN
ENDE ROSMEULEN...
GENAEMT SANTBERGH MOLEN» TE ZELE**

Op 23 juni 1780 bevond de Lokerse notaris D.J. Hellyn zich te Zele in de woning van Jan-Baptist Cornelis en Françoise de Backer. Doel van die bijeenkomst was de nodige stukken op te stellen waarbij genoemd echtpaar afstand deed van de helft van een wind- en rosmolen ten voordele van hun zoon Emmanuel :

Compareerde voor my Dominicus Joannes Hellyn, openbaeren notaris binnen de prochie van Lokeren... in persoeene Sr. Jan-Baptiste Cornelis ende jouffrauwe Françoise de Backere syne huysvrauwe, te vooren weduwe van Sr. Jacobus Dhooghe, elckanderen ter saecken naerschreven behoorelyck geauthoriseert ende van wederzeyden geaccepteert, inwoonders der prochie van Zele, my notaris ende getuyghen wel bekend ter eendere, ende Sr. Emanuel Cornelis, jongman, hunnen sone met hun woonende ter andere, welcke twee eerste comparanten te kennen gaven dat sy aen den derden comparant hunnen voornoemden sone... hebben gecedeert ende getransporteert als mede by hem derden comparant geaccepteert de deurgaende helft in eenen coorenwintmolen, bergh, rosmeulen met de voordere appendentien ende dependentien van diere genaemt Santbergh molen gelegen binnen de voornoemde prochie van Zele... Ter presentie van Pieter Anthone Blacquart ende Bernardus Judocus Vermeire als getuyghen hierover geroepen ende gebeden... onderteeckent desen 23 juny 1780... (1).

Ook hier komen, zoals in zovele andere documenten in verband met molens, de familienamen «Cornelis» en «Dhooghe» voor. Vermoedelijk waren deze personen telgen uit de gekende molenaarsgeslachten, die verspreid waren over de gehele regio.

Lokeren.

M. Pieters.

(1) *Protocolle ofte registre van alle de notariële acten... Dominicus-Joannes Hellyn, notaris publicq tot Lokeren residerende, begonst met den jaere 1771 ende geeyndicht met de jaere 1780, nr. cxxxv, fol. 167.*

**IN DAMME WERDEN DE MOLENS
«IN ROUW GEZET»**

Naar aanleiding van het overlijden van Daniel Coens (1938-1992), gewezen minister en burgemeester van het stadje Damme, rouwden ook de molens van Damme, Hoeke en Oostkerke mee. Het gebruik om bij het overlijden van de molenaar «de molen in rouw te zetten», wat alhier nog gebeurde bij het overlijden van de molenaar in Hoeke, werd nu ook bij het overlijden van Damme's burgemeester in ere gehouden. Zowel de Schellemolen van Damme, als de Hoekemolen en de Dorpsmolen van Oostkerke stonden ruim een week in rouw. De stand van het wiekenkruis stond zo dat de rechtopstaande wiek juist voorbij het midden van de molenkuip kwam te staan. Dit was een initiatief van de vzw Werkgroep Westvlaamse Molens.

St.-Kruis.

E. Matthys.

**TENTOONSTELLING «VLAAMSE MOLENS»
VAN LUC AMEEL
TE BEVEREN-IJZER / OOSTKAPEL**

De Westvlaamse kunstenaar Luc Ameel (Poperinge), medewerker van *Ons Heem*, was van 2 tot 31 juli 1991 (later verlengd tot einde augustus) te gast bij Charles Denut, te Beveren-IJzer, aan de grens met Oostkapel (*Oost-Cappel*, Fr.). In een kleine ruimte naast zijn «Petit Bazar», omgevormd tot tentoonstellingszaaltje, exposeerde Luc Ameel een keuze

Afb. 14
De standaardmolen van Houtkerke
(tekening van Luc Ameel).

van 33 akwarellen en pentekeningen, met windmolens uit het arrondissement Duinkerke (Frans-Vlaanderen). In totaal waren er twaalf molens te zien, nl. een uit Boescepe (*Boeschèpe*), twee uit Grevelingen (*Gravelines*), een uit Hondschote (*Hondschoote*), een uit Houtkerke (*Houtkerque*), een uit Kassel (*Cassel*), een uit Pitgam, twee uit Steenvoorde, een uit Terdegem (*Terdeghem*), een uit Waten (*Watten*) en een uit Wormhout (1). De bezoekers ontvingen als verwelkomingsgeschenk een tekening van Luc Ameel, met afbeelding van de beschermde bakstenen bergmolen, gen. «Brouckmolen» (1872), te Beveren-IJzer (Alveringem) (2).

Tijdens de Nieuwpoortse Frans-Vlaamse Veertiendaagse (4-20 april 1992) hield Luc Ameel weer een tentoonstelling over molens en landschappen in Frans-Vlaanderen.

Eksel.

J. Gerits.

(1) *Les Moulins de Flandre: Une exposition Luc Ameel*, in: *Journal des Flandres*, 12 juli 1991, blz. 7, ill.; *Nieuwpoort dag na dag*, 5 augustus 1991, nr. 344.

(2) Over die windmolen, zie: C. DEVYT, *Westvlaamse molens*, Brugge, 1966, blz. 65, afb.; L. DEVLIEGHER, *De molens in West-Vlaanderen*. (*Kunstpatrimonium in West-Vlaanderen*, 9), Tielt-Weesp, 1984, blz. 102-105, afb.

Heemschut

EEN NIEUWE DRAAK OP HET DRAKENHOF TE DEURNE DANK ZIJ DE «GITSCHOTELBUURSCHAP»

Dank zij de inspanningen van de Kring voor Heemkunde en Volksopleiding «Gitschotelbuurschap» (Borgerhout) kon op 3 augustus 1991 een vergulde draak geplaatst worden op het 17de-eeuwse torentje van het Drakenhof te Deurne (1). Aan de hand van een foto uit de jaren '30 kon Jef Coenen de vorm en de grootte van de vroegere, verdwenen draak reconstrueren. De uitvoering ervan werd toevertrouwd aan kunstschilder Ludo Daems, uit Lier. Na enkele toespraken, o.a. door kringvoorzit-

ter Gaston Van Bulck, Jenny De Cock en Jef Coenen, afgewisseld met het optreden van de volkskunstgroep «De Wevers» (Borgerhout) en de Jachthoornkring van Deurne, en de officiële onthulling van het beeld, werd de draak, met bijhorende windwijzer, door de aannemer, die het torentje restaureerde, op de spits geplaatst. Een mooi voorbeeld van heemschut !

Eksel.

J. Gerits.

(1) Zie daarover: *Na 50 jaar weer een draak op het Drakenhof in Deurne*, in: *Gazet van Antwerpen*, Ed. Stad, 22 augustus 1991; *Die Gibu Gazette*, XX, 1991, nr. 3 (aug.).

HET BOUWKUNDIG ERFGOED VAN GOOIK

Met het oog op een grondiger kennis, een grotere waardering en een betere bescherming van het bouwkundig erfgoed in eigen heem, heeft de Heemkundige Kring van Gooik een speciale aflevering van zijn driemaandelijks tijdschrift *Gooik* (1) aan dat patrimonium gewijd. Die uitgave is een eerste poging om te komen tot een globaal beeld van het architectonisch erfgoed in de fusiegemeente Gooik, die naast Gooik ook de dorpen Kester, Leerbeek en Oetingen omvat. In verband met GOOIK werden de parochiale St.-Nikolaas-kerk (17de-18de eeuw), het Klooster, de «Oude Kam» (1742) en de «Nieuwe Kam» (1711), het Kasteel van Saffelberg te Oplombeek, het 18de-eeuwse Hof «De Pauw» (vroeger kasteel van Oplombeek), de Kapel van het H. Kruis (17de-18de eeuw), beter gekend als de Woestijnkapel, de afspanning «De Drie Egypten» (17de eeuw), de watermolen Terhaegen (18de-19de eeuw) en de kerk van O.-L.-Vrouw Bijstand (1970-1971), te Strijland, in de inventaris opgenomen. Op het grondgebied van OETINGEN werden het Kasteel van Heetvelde (17de eeuw), de St.-Ursmaruskerk (1858), het Dorpsplein met het 19de-eeuwse Rusthuis Marie en Jozef, het Kasteel Delvaux-Kervyn (19de eeuw), de Oude Plaats en de Hoeve Claes (1837) uitgekozen. KESTER is in de publikatie vertegenwoordigd met het «Van Reepinghens Huizeke», opgetrokken in vakwerk (1777) en de neoromaanse St.-Martinuskerk (1864). Bovendien zijn de St.-Pieterskerk (1769-1773) van LEERBEEK, de Kapel der Stevenisten (sinds 1830) en het Station (1888 en 1906) in de publikatie opgenomen. Ook de Kesterheide met het geodetisch meetpunt (1863) en het gerestaureerde graf van V.N.V.-leider Staf De Clercq (1884-1942), die evenwel in Asse begraven ligt, komen in de inventaris voor. Elk gebouw wordt historisch gesitueerd en architectonisch beschreven. Alleszins een lofwaardig initiatief van de Heem-

kundige Kring van Gooik, dat moge bijdragen tot het behoud van het plaatselijk bouwkundig patrimonium.

Eksel.

J. Gerits.

(1) *Gooik*, VI, 1991, nr. 13-14 (juli), 48 blz., ill., krt. Besteladres: Heemkundige Kring van Gooik, Woestijnstraat 7, 1755 Gooik. De prijs van een jaarabonnement bedraagt 300 fr.

DE BESCHERMING VAN HET KLEINE MONUMENT IN DE GEMEENTE KORTENBERG

In 1990 werden in de fusiegemeente Kortenberg twee wegkapellen deskundig gerestaureerd.

De kapel van O.-L.-Vrouw aan de Kapellestraat te Kortenberg is een eerste realisatie. Deze barokke niskapel werd opgericht in 1661 in witte steen. Twee Ionische zuiltjes of kolonnetten schragen een barok fronton met de cartouche «Ter Eren van de H. Maghet Maria 1661». Naast de kapel staat een mooie lindeboom. Vóór 1914 werd voor deze kapel de meiboom geplant. Op de wereldtentoonstelling van 1958 werd deze kapel nagebootst in Oud-België. De kapel was een processiehalte in Kortenberg. Gewoonlijk werd er dan een zandtapijt voor aangebracht. De kapel staat op de oude grens van de parochies Erps en Kortenberg en werd waarschijnlijk in 1661 gebouwd ten gevolge van het testament van Joanna de Plaines (1661), die 7 kapelletjes liet oprichten ter ere van O.-L.-Vrouw der Zeven Weeën. De kapel is daarbij ook een getrouwe kopie van deze van O.-L.-Vrouw van Bijstand uit 1655 aan haar kasteel te Erps. In mei 1990 is deze kapel volledig gerestaureerd.

De tweede restauratie betrof de kapel van O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel te Meerbeek. In de volksmond spreekt men van het kapelletje van 't Bosveld. Het is een toegankelijke kapel met een altaar. Ze is opgetrokken in baksteen. De voorzijde van de zijanten zijn met cement bepleisterd. Boven een dub-

bele ingangsdeur met een gecementeerd bovenpaneel in beglazing vinden we als tekst «Deze kapel is herstelt door Cludts in 1908». We veronderstellen dat deze kapel afhankelijk was van het verdwenen pachthof Cludts op de hoek van de Dorpsstraat en van de Gansheidestraat. Het is de halte van de processie. De kapel werd volledig gerestaureerd in mei 1990.

De heemkringen «Cultuur-Historische vereniging van Erps-Kwerps», het «Comité 1000 jaar Meerbeek» en «De Gildekamer van Mid-den-Brabant» hebben de stoot gegeven om deze kapelletjes te restaureren. De werken werden uitgevoerd door het gemeentepersoneel in opdracht van het gemeentebestuur van Kortenbergh.

Erps-Kwerps.

Dr. H. Vannoppen.

HET MEMORIEKRUIS VAN C.A. REMBRY-DELVA TE MENEN IN ERE HERSTELD

Sinds de herstelling (1977) van het memoriekruis, beter gekend als Rembry's kruis, aan de Slingerstraat, te Menen, verkeerde dat kleine monument in een desolate toestand. De onmiddellijke omgeving werd ontsierd door een verwilderde meidoornhaag, weelderig tierend onkruid en sluikstortingen. Bovendien was de herinneringsplaat verdwenen. Met het oog op het bovengenoemde herstellingswerk, uitgevoerd door de Technische School van Menen, was het kruis, met inbegrip van de haast onleesbare plaat, door de bevoegde stadsdienst weggehaald. Na de restauratie werd het kruis teruggeplaatst, maar de herinneringsplaat kwam niet meer op de kruisvoet terecht. Martin Dejonckheere, bestuurslid van de Heemkundige Kring van Menen, die zeer begaan is met de heemschut, deed bij de bevoegde instanties navraag naar de verdwenen gedenkplaat. Zijn inspanningen waren echter tevergeefs. Wel kon hij met de hulp van de vroegere eigenares van het memoriekruis een passende en historisch verantwoorde tekst opmaken :

VROOM AANDENKEN AAN / DAME

AIME REMBRY, GEBOREN / CLEMEN-TINE ANNA DELVA / HIER OP 36-JA-RIGE OUDERDOM / SCHIELIJK OMGE-KOMEN IN EEN / ONGELUK MET HAAR KOETS / OP 01-03-1846.

Aan de hand van die gegevens deed de stad Menen een nieuwe arduinsteen maken en die in de zomer van 1991 op de voet van het kruis in metselen.

De verongelukte dame was de echtgenote van Aimé Rembry-Delva (1806-1878), burge-meester van Menen van 1855 tot 1871. Zij was de moeder van dokter Aimé Rembry-Barth (Moorsele, 13 mei 1832 - Menen, 8 februari 1894), stadsarchivaris van Menen en auteur van de monografie *Histoire de Menin d'après les documents authentiques* (4 dln., Brugge, 1881), en van kanunnik Ernest Rembry (Moorsele, 22 januari 1835 - Brugge, 14 mei 1907), schrijver van werken over kerkelijke geschiedenis.

De Heemkundige Kring «Dr. A. Rembry-Barth» uit Menen en vooral bestuurslid M. Dejonckheere hebben verdienstelijk werk ver-richt.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Vgl. M. DEJONCKHEERE, *Rembry's kruis in ere hersteld*, in: 't Wingheroen, XV, 1991, nr. 2 (aug.), blz. 51-53, afb.

LIMBURGSE BELANGSTELLING VOOR DE KLEINE LANDSCHAPSELEMENTEN

In de overtuiging dat natuurbehoud niet enkel te maken heeft met uitgestrekte landschap-pen en natuurgebieden, heeft de Provincie Limburg een belangrijke brochure uitgegeven: *Kleine landschapselementen in Limburg* (s.l., 1990). De publikatie werd inhoudelijk gereali-seerd onder leiding van J. Stevens, bioloog, verbonden aan het Provinciaal Natuurcen-trum.

Hoewel de kleine landschapselementen be-trekkelijk weinig opvallen in hun natuurlijke omgeving, dragen wij in niet geringe mate bij tot een rijke landschappelijke afwisseling. Zij

zorgen namelijk voor een uitgebreid netwerk van verbindingswegen en vluchtheuvels tussen verschillende natuurgebieden. De kleine landschapselementen zijn dus van groot belang op ekologisch, esthetisch en cultuurhistorisch vlak. Zij verhogen de visuele aantrekkelijkheid van het landschap en vormen een levende band met het verleden. Ondanks hun veelzijdige waarde zijn heel wat kleine landschapselementen thans in hun voortbestaan bedreigd. Eertijds hadden zij immers duidelijk economische functies en waren zij ingepast in de landbouwactiviteiten. Om deze waardevolle natuurelementen zoveel mogelijk in stand te houden en te beschermen, werden inventarisaties uitgevoerd om te komen tot een doelgerichte subsidiëeringspolitiek.

De bovengenoemde brochure is daarbij een uitstekende handleiding en een medium om de bevolking en alle belanghebbenden te sensibiliseren. In een inleidend artikel wordt de landschappelijke verscheidenheid van de provincie Limburg beschreven. Vervolgens komen de kleine landschapselementen, die het Limburgse landschap kenmerken, systematisch aan bod: hagen, houtkanten, houtwallen, wegbermen, holle wegen, dijken, spoorwegbermen, alleenstaande bomen en dreven, taluds, beken, rivieroeveren, verlaten rivierarmen, poelen, bronnen, ontsluitingen (plaatsen waar de ondergrond dagzoomt) en dolinen (komvormige verzakkingen in het terrein). Al die kleine landschapselementen worden deskundig beschreven en aan de hand van mooie kleurenfoto's voorgesteld, waarbij de nadruk wordt gelegd op hun ecologische waarde en hun belang voor de flora en de fauna. De brochure is uitgegroeid tot een belangrijk document ter bevordering van de heemschut (1).

Eksel.

J. Gerits.

(1) De brochure *Kleine landschapselementen in Limburg* kan — zolang de voorraad strekt — schriftelijk besteld worden bij het Provinciaal Natuurcentrum, Begijnhof, Zuivelmarkt, 3500 Hasselt.

Het thematisch nummer van *Ons Heem* (jg. 42, 1988, nr. 4-5), gewijd aan *Bakhuizen* genoot een ruime belangstelling. Het persartikel *De bakhuizen verdwijnen uit het Vlaamse landschap* van Chris Weymeis in *De Standaard* (10-11 december 1988, blz. 16) was daar zeker niet vreemd aan. Op de redactie van *Ons Heem* kwam een zestigtal brieven toe, waarin niet alleen het bovengenoemde nummer over bakhuizen werd aangevraagd, maar — in enkele gevallen — ook om inlichtingen werd verzocht omtrent het bouwen van een bakhuis. Of de publikatie de oudere en kwijnende bakhuizen ten goede kwam, is niet geweten. In ieder geval is het bakhuizenbestand inmiddels weer verarmd.

Zo werd in mei 1989 een 19de-eeuws bakhuis achter de inmiddels eveneens verdwenen langgevelhoeve «Boezen», aan de Ophovenstraat te Neeroeteren, afgebroken. In januari 1990 werd op de hoek van de Daalstraat en de Grote Baan, te Houthalen-Laak, een bakhuis (type: bakhuis, met aangebouwde oven), dat in zeer goede staat verkeerde, gesloopt. En dat zijn ontegensprekelijk slechts twee van de talrijke voorbeelden! In West-Vlaanderen bleven nog heel wat bakhuizen bewaard. Wie maakt daar een inventaris?

Omdat de bakhuizen niet meer gebruikt worden om er in te bakken, liggen de meeste er verlaten of vervallen bij. Sloping is dan ook een volgende stap.

Niet alleen in heemkundige middens in Vlaanderen, maar ook in Nederlands-Limburg werd reeds aandacht gevraagd voor de nog resterende bakhuizen, als getuigen van een verdwenen plattelandskultuur. In *De Maasgouw* (jg. 97, 1978, kol. 173-176, ill.) wees J. Henkens, uit Weert, op het volkskundig belang van de bakhuizen: *Van bakken en bakhuizen op het platteland*. Meer recent wijdde J. Evers een artikel aan *Bakhuisjes rondom Echt*, in: *Echter Landj. Heemkundige bijdragen over*

Echt en omgeving, I, Echt, 1987, blz. 7-16, ill. Bovendien bestaat een V.V.V.-route, met informatie, langs ruim vijftig bakhuizen in de omgeving van Weert.

Eksel.

J. Gerits.

DE «ASSOCIATION YSER HOUCK» RESTAUREERT WEGKAPELLEN IN FRANS-VLAANDEREN

De *Association Yser Houck* ijvert voor het behoud en de herwaardering van het cultuur-historisch en landschappelijk erfgoed in Frans-Vlaanderen. Architectuur en landschap beschouwt zij als een éénheid. De vereniging toont veel belangstelling voor het traditionele, heemgebonden landschap, vooral voor de hagen. Onlangs publiceerde zij een brochure, met als titel *Le bocage flamand* (1991, 44 blz.), waarin de landschappelijke rijkdom van de hagen en hun geschiedenis, functie en leefwereld (fauna) worden beschreven. De *Association Yser Houck* heeft ook interesse voor de Vlaamse taal, de lokale geschiedenis en de volksgebruiken, niet vanuit folkloristisch oogpunt, maar om de bewoners van de Frans-Vlaamse dorpen meer in contact te brengen met hun eigen verleden en cultuur.

Een typisch kenmerk van de werking van de vereniging is de zorg voor de kleine monumenten. Zo werd op 23 juni 1991 de kapel van O.-L.-Vrouw van Troost (1847), aan de rand van het dorp Buischure (*Buysscheure*), de geboorteplaats van Jan-Baptist van Grevelinghe (1767-1842), beter gekend als Tisje-Tasje, plechtig ingewijd. De kapel werd op initiatief van de *Association Yser Houck* volledig gerenoveerd. De vereniging stond zelf in voor de restauratie van het Mariabeeld en de muurschilderingen, terwijl de firma's Ranchy en Dedecker, uit Volkerinkhove (*Volckerinckhove*) het metsel- en timmerwerk verzorgden. Een nieuwe gedenkplaat, met Vlaams opschrift, werd geplaatst ter vervanging van de vroegere, die totaal verweerd was (1).

In augustus 1991 werd de O.-L.-Vrouwkapel

te Merkegem (*Merckeghem*) gerestaureerd. Omdat O.-L.-Vrouw er wordt vereerd tegen krampen is de kapel in de streek beter gekend als «Notre Dame des Crampes». De kapel werd op zondag, 8 september, ingewijd (2).

In 1991 zorgde de *Association Yser Houck*, dank zij heel veel vrijwilligerswerk, ook nog voor een deskundige restauratie van de 18de-eeuwse St.-Annakapel te Noordpene (*Noordpeene*). Dat landelijk bedehuis, opgetrokken in gele baksteen, had de jongste jaren geregeld te lijden onder vandalisme. De houten devotiebeelden werden gestolen (3).

Het was de derde wegkapel, die in 1991, dank zij de inspanningen van de *Association Yser Houck*, in Frans-Vlaanderen werd gerestaureerd. Prachtig werk van heemschut !

Eksel.

J. Gerits.

(1) Zie hierover het art. *Bénédiction d'une chapelle rénovée par l'Association Yser Houck*, in: *Journal des Flandres*, 28 juni 1991, blz. 20.

(2) Zie art. *Grâce à l'Association Yser-Houck, la petite chapelle Notre-Dame des Crampes reprend vie*, in: *Journal des Flandres*, 16 en 23 augustus 1991, blz. 15, ill.; *Bénédiction de la chapelle Notre-Dame des Crampes*, in: *Journal des Flandres*, 13 sept. 1991, blz. 17.

(3) Zie art. *Noordpeene. Restauration de la chapelle Saint-Anne*, in: *Journal des Flandres*, 3 januari 1992, blz. 20, ill.

DE RETABELS VAN FRANS-VLAANDEREN : EEN MERKWAARDIG KULTUURHISTORISCH ERFGOED

De aktie «Mon Patrimoine» is een informatie- en sensibiliseringscampagne om de bevolking van Frans-Vlaanderen beter vertrouwd te maken met het cultuurhistorisch erfgoed in eigen streek. De vierde uitgave (1991) van de campagne was gericht op de 135 overwegend 18de-eeuwse retabels in ongeveer vijftig gemeenten van het arrondissement Duinkerke (1).

Een retabel is een konstruktie waartegen een altaar is geplaatst en die dient als versiering. Sedert de jaren '60 heeft de vernieuwde liturgie de retabels enigszins in de vergeethoek geplaatst. In heel wat kerken staan ze gewoon

te verkommeren en is een dringende opknappbeurt of zelfs een grondige restauratie nodig.

«Mon Patrimoine» wenst dat iedereen kennis neemt van de kulturele betekenis en de bewaringstoestand van dat kerkelijk meubilair. Tevens wordt gewezen op de noodzaak van studie, behoud en eventuele restauratie. Om de aktie te ondersteunen werd een speciale folder uitgegeven (2). Bovendien werden twee werkgroepen opgericht voor dokumentair en wetenschappelijk werk, waardoor een eerste stap is gezet naar een grondiger kennis en een betere instandhouding van de uitzonderlijke getuigen van de 18de-eeuwse Vlaamse kultuurgeschiedenis.

Om de aktie, die door de Franse kultuurminister Jack Lang wordt gesteund, meer kracht bij te zetten en ze onder de aandacht van het brede publiek te brengen, hielden 47 kerken begeleide «opendeur»-dagen op 25 en 26 mei 1991. Vier kerken, nl. Hondschote (*Hond-schoote*), Bambeke (*Bambecque*), Herzele (*Herzele*) en Kwaadieper (*Quaëdyper*) waren bij die gelegenheid speciaal in de kijker gesteld. Ze werden op 24 mei al door de personaliteiten en genodigden bezocht. Op die dag werd ook het gerestaureerde retabel van St.-Sebastiaan, in de St.-Vaastkerk van Hondschote, feestelijk ingehuldigd (3). Om de jeugd meer bewust te maken van het kunstbezit in eigen streek, ondernamen de leerlingen van het Technisch Lyceum van Rexpoede en hun leraars op 24, 27 en 28 juni en op 2 juli 1991 een fietstocht van 70 km., op zoek naar de retabels van Frans-Vlaanderen. De vier bovengenoemde kerken van Hondschote, Bambeke, Herzele en Kwaadieper werden bezocht (4).

Ten einde de vernieuwde belangstelling voor de retabels bij de beleidsinstanties en het grote publiek levend te houden, werd de stichting «Retables de Flandre» opgericht. Zij stelt zich ten doel de geschiedenis en de kunsthistorische waarde van de retabels te bestuderen en de resultaten van dat onderzoek bekend te maken aan de hand van publikaties, voor-

drachten en geleide bezoeken. Zij wil ook fondsen verzamelen, om het bedreigde patrimonium doeltreffend in stand te houden, te restaureren en te herwaarderen. In dat perspectief wenst zij het bedrijfsleven bij het mecenaat te betrekken, omdat de herwaardering van de retabels er toe kan bijdragen om het toerisme in de streek te ontwikkelen (5).

Alleszins een merkwaardig initiatief, dat ook bij ons, in Vlaanderen, navolging verdient !

Eksel.

J. Gerits.

(1) «Mon Patrimoine»: mobilisation générale pour la conservation des Retables, in: *Journal des Flandres*, 24 mei 1991, blz. 28 en 31 mei 1991, blz. 9, ill.; *Restaurer et sauvegarder les Retables de Flandre*, in: *Journal des Flandres*, 17 mei 1991, blz. 28.

(2) *Découvrez les retables de Flandre*, s.l., [1991] (met een kaart van de nog bestaande kerken met retabels).

(3) Het retabel werd gerestaureerd door het Atelier Legrand (Darnetal).

(4) *Les retables de Flandre à bicyclette*, in: *Journal des Flandres*, 12 juli 1991, blz. 8, ill.

(5) Adres: Association «Retables de Flandre», Sous-Préfecture de Dunkerque, rue de l'Ecluse de Bergues 17, Boîte Postale 6535, F-59386 Dunkerque Cédex I, France.

DE AKTIE «VLAAMSE HOEVENAAMBORDEN» IN FRANS-VLAANDEREN GENIET VEEL BELANGSTELLING

Sinds 1990 ijvert de v.z.w. Euvo om het straat- en landschapsbeeld in Frans-Vlaanderen te «vervlaamsen» door aan de boerderijen hun oude Vlaamse hoevenaam terug te geven. Tijdens het werkjaar 1990 werden 48 hoevenaamborden geplaatst. Aanvankelijk stonden heel wat plaatselijke gemeentebesturen nogal onverschillig en zelfs vijandig tegenover die aktie van heemschut. Eén jaar later werkten ze echter al actief mee aan de voorbereiding ervan. Er kan dus een duidelijke mentaliteitswijziging worden vastgesteld.

Tijdens het werkjaar 1991 werden in vijftien gemeenten 48 Vlaamse hoevenaamborden geplaatst: 23 in Bollezele, 7 in Ochtezele, 5 in Wormhout, 2 in Oostkappel en 1 in de overige plaatsen, nl. Ekelsbeke, Haardevoorde, Hout-

kerke, Kassel, Noordpene, Okselare, Rubroek, Soks, Volkerinkhove, Waten en Wulverdinge.

In *KFV-Mededelingen* (2) publiceerde Luc Vranckx, projectleider, de lijst van de in 1991 aangebracht Vlaamse hoevenaamborden :

- 1 april: In de Peenebeke - Noordpene
6 april: De Klok - Ekelsbeke
Roomhof - Wulverdinge
Berghof - Waten
13 april: Grenshof - Oostkappel
D'oudeman meulen - Oostkappel
De Vier Kavooen - Houtkerke
De Zwarte Leeuw - Ochtezele
Kapelhof - Haardevoorde
Brouwerie - Wormhout
20 mei: Bloemhof - Bollezele
Cappeveld - Bollezele
Roo Korenhuys - Bollezele
Erkelsbrugge - Bollezele
Biezendriesch - Bollezele
D'oude smisse - Bollezele
1 juni: Hillepoorte - Soks
De Bulte - Wormhout
Veugelbusch - Wormhout
Prostie St-Winocx - Wormhout
Hooge Dreve Brouwerie - Wormhout
6 juli: Ter Heerenlanden - Ochtezele
Hooge Noenhof - Ochtezele
Nieuwe Hooge Noene - Ochtezele
Tomhof - Ochtezele
Tommeule - Ochtezele
Den Tom - Ochtezele
31 aug.: Zwarte Peerd - Bollezele
Smisse - Bollezele
Paddeveld - Bollezele
Populierenhof - Bollezele
Noordbunder - Bollezele
De Gryse Hane - Bollezele

- 7 sept.: Fransche Balie - Bollezele
Toontjeskapelle - Bollezele
Hille - Bollezele
Boukenveld - Bollezele
Hooge Hille - Bollezele
Haverstrobbe - Bollezele

- 12 okt.: Smisse - Rubroek
Spycker - Bollezele
Meulhuys - Bollezele
Roushouck - Bollezele
Peenehof - Bollezele
Kassel Beneen - Okselare

- 26 okt.: Nederval - Volkerinkhove
Kraeyhille - Bollezele
De Koekoek - Kassel

In totaal werden in 1990-1991 in Frans-Vlaanderen 96 Vlaamse hoevenaamborden geplaatst. Voor 1992 kreeg de v.z.w. Euvo al genoeg aanvragen om het hele werkjaar te vullen. Welbewust zullen dit jaar vooral hoevenaamborden worden aangebracht bij hoeven aan grote of belangrijke wegen. Ook molens, oude kapellen en oude herbergen krijgen een ernstige kans, als zij het straatbeeld helpen «vervlaamsen». In het werkjaar 1992 zullen de eerste «historische plaatsen» eveneens hun Vlaamse naam terugkrijgen.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Zie hierover: L. VRANCKX, *Zuid-Vlaanderen. De wedergeboorte van Vlaamse eigennamen*, in: *Neerlandia*, XCIV, 1990, nr. 3 (juni), blz. 114-115. Vgl. J. GERITS, *Nederlandse hoevenaamborden in Frans-Vlaanderen*, in: *Ons Heem*, XLV, 1991, blz. 107.

(2) *KFV-Mededelingen. Orgaan van het Komitee voor Frans-Vlaanderen*, XIX, 1991-1992, nr. 4 (maart), blz. 16-17.

De 35ste Landdag van het Verbond voor Heemkunde vindt plaats op 19-20 september 1992 te Alden Biesen (Rijckhoven/Bilzen).

Van heem tot heem

EEN TERUGBLIK OP HET ST.-WILLIBRORDJAAR (1989-1990)

In 1989-1990 werd zowel de 1250ste verjaardag van het overlijden van Sint-Willibrord (654-739) herdacht, als het feit dat die Engelse monnik in 690, dus 1300 jaar geleden, in de buurt van Katwijk (Ned.) aan land stapte en op verzoek van de toenmalige Frankische overheid zijn missieactiviteiten op het Europese continent begon. Hij vatte zijn zendingswerk aan in het gebied, dat bewoond werd door de Friezen. De Frankische missionarissen hadden weinig of geen contacten met die bewoners en werkten vooral in het zuiden van de Nederlanden. Vandaar dat St.-Willibrord geëerd wordt als degene die een belangrijk deel van Nederland met het kristendom bekend heeft gemaakt en als patroonheilige van het land (1). Sint-Willibrord heeft ook in de Zuidelijke Nederlanden evangelisatiewerk verricht, voornamelijk in de Kempen (2). Niet alleen diverse «doopputjes» worden met zijn

missionering in verband gebracht (3), maar ook heel wat titels (*patrocinia*) verwijzen naar zijn aanwezigheid (4). In Nederland zijn 85 kerken en kapellen aan St.-Willibrord toegewijd, in Vlaanderen 27. De heilige zendeling is gestorven en begraven in de Luxemburgse stad Echternach. De hele Benelux was dus in 1989-1990 bij de viering van het St.-Willibrordjaar betrokken.

Het St.-Willibrordjaar werd op Pinksteren 1989 plechtig geopend te Echternach, waar de heilige monnik op 7 november 739 overleden is. Datzelfde jaar verscheen in Luxemburg de gelegenheidsuitgave *Willibrord, Apostel der Nederlande, Gründer der Abtei Echternach*, onder redactie van Georges Kiesel en Jean Schroeder (5). Van de hand van dr. A.G. Weiler werd de merkwaardige monografie, met als titel *Willibrords missie* uitgegeven (6), waarin tevens een vertaling van de voornaamste literaire bronnen werd opgenomen, nl. Alcuins levensbeschrijving, twee over Willibrord handelende hoofdstukken uit Beda's kerkgeschiedenis en de in 753 door Bonifacius aan paus Stefanus II geschreven brief over de status van het bisdom Utrecht, waarover ruzie was ontstaan met de Keulse bisschop.

Als eerste in de reeks herdenkingstentoonstellingen pakte het Museum van Gerwen-Lemmens, te Valkenswaard (N.-Br., Ned.), uit met de boeiende en fraai verzorgde expositie *Langs Willibrords wegen* (22 sept. - 27 nov. 1989) (7). De Geschied- en Heemkundige Kring Heusden herdacht St.-Willibrord met de tentoonstelling *1250 jaar afsterven van de H. Willibrordus* (Heusden, Kuipershof, 2-3 september 1989). De Geschied- en Heemkundige Kring Eindhoven trad naar buiten met een gelijknamige tentoonstelling (nov. 1989) en een gelegenheidsuitgave (8). Ook in Meldert werd een tentoonstelling gewijd aan *St.-Willibrordus* (10-12 nov. 1989).

Op 28-30 september 1989 werd door het

Afb. 15

Logo van het St.-Willibrordjaar in Nederland: standbeeld van St.-Willibrord te Utrecht.

S. WILLIBRORDJAAR 1989 7/11 1990

Afb. 16

Algemeen logo van het St.-Willibrordjaar
(1989-1990).

Centrum voor Middeleeuwse Studies, te Nijmegen, een Willibrordkongres gehouden, waarvan de lezingen in een lijvig boekdeel werden gepubliceerd (9).

De exposities en gelegenheidspublikaties werden in 1990 voortgezet. In de voormalige St.-Willibrorduskapel van 't Herent (Neerpelt) (10) richtte de Heemkundige Kring Neerpelt een tentoonstelling in over *Het leven van St.-Willibrord* (8-15 sept. 1990). Van 15 dec. 1990 tot 17 febr. 1991 kon men in het Museum voor Religieuze Kunst te Uden (N.-Br., Ned.) de belangrijke tentoonstelling *Willibrord* bezoeken, waarin een treffend overzicht van zijn werkzaamheden en invloed op het kerkelijke en politieke leven werd gegeven (10). Bovendien werd op 23 september 1990 in Eindhoven een St.-Willibrordusommegang gehouden.

In 1990 verschenen ook nog enkele publikaties over het leven en het werk van St.-Willi-

brord, nl. de mooi verzorgde uitgave *Willibrord, sein Leben und Wirken* van Robert Si-benaler (11) en de brochure van E.H. Adriaan Claassen over *Willibrord en de evangelisatie van onze streek* (12). Het tijdschrift *Heemkundig handboekje van de Antwerpse regio* van de Gitschotelbuurschap (Borgerhout) bracht een uitvoerige bijdrage van Jules Hermans over *Sint-Willibrordus in Antwerpen en de Kempen* (13).

Evenals het herdenkingsjaar 1939, toen verschillende historische publikaties het licht zagen, heeft het tweevoudig herdenkingsjaar 1989-1990 een opmerkelijke bijdrage geleverd om de kennis omtrent het leven, het werk en de betekenis van St.-Willibrord te verruimen en aan de hedendaagse historische inzichten te toetsen. Het Willibrordkongres van Nijmegen heeft daartoe een belangrijke bijdrage geleverd. Opvallend is ook dat in het recente herdenkingsjaar heel wat meer tentoonstellingen plaatsvonden dan in 1939. St.-Willibrord blijft één van de boeiendste figuren uit de Westeuropese beschavingsgeschiedenis.

Eksel.

J. Gerits.

(1) Zie hierover: P. VAN MOORSEL, *De devotie tot St.-Willibrord in Nederland van ongeveer 1580 tot ongeveer 1750*, in: *Ons Geestelijk Erf*, XXXI, 1957, blz. 337-369; XXXII, 1958, blz. 129-170, 289-302; J. VAN BRABANT, *Sint Willibrordus. Hagiografie in Noord- en Zuid-Nederland. Bibliografische aantekeningen*, Antwerpen, 1969.

(2) H. VAN DE WEERD, *De H. Willibrordus in Limburg*, in: *Verzamelde Opstellen*, XV, 1939, blz. 223-250; *Sint Willibrordus in de Kempen*, Brecht, 1943; H. HALBERTSMA, *St. Willibrord en het bisdom Tongeren*, in: *Jubileumboek A. Munsters*, Maastricht, 1976, blz. 125-138.

(3) Vgl. M.A. ERENS, *Sint Willibrord, Apostel der Nederlanden*, Tongerlo, 1939, blz. 105-110. Enkele «doop-tjes» werden afzonderlijk bestudeerd: E. DESAEVER, *Sint-Willibrordusputje (en kapel) te Wulpen*, in: *Bachten de Kupe*, X, 1968, blz. 104-106; J. VAN BRABANT, *De Sint-Willibrordusput te Berchem tweemaal «verduijstert»*. *Aantekeningen over vrome Willibrordusverering*, in: *Noordgouw*, XVI, 1976, blz. 109-137; O. DU CAJU, *Nota over de St.-Willibrordusput te Berchem*, in: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten*, XXIV, 1976, nr. 4, blz. 18-20; J. GERITS, *Willibrordusput te Averbode*, in: *Ons Heem*, XL, 1986, blz. 24.

(4) Vgl. H.J. KOK, *De patrocinia van St. Willibrord in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, in: *Archief voor de ge-*

schiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, I, 1959, blz. 269-291.

(5) G. KIESEL en J. SCHROEDER, *Willibrord, Apostel der Niederlande, Gründer der Abtei Echternach. Gedenkgabe zum 1250. Todestag des angelsächsischen Missionars*, Luxemburg, 1989, 367 blz.

(6) A.G. WEILER, *Willibrords missie. Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw*, Hilversum, 1989, 266 blz. Bespreking: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse regio*, XXXVIII, 1990, nr. 3 (sept.), blz. 28-33 (= F. Verbiest).

(7) *Langs Willibrords wegen*, Valkenswaard, 1989, 112 blz., ill.

(8) J. KUSTERS en J. KOHLBACHER, *Willibrordus te Eisden. Een geschiedenis van een heilige en zijn parochie*, Eisden, 1989, 72 blz., ill.

(9) *Willibrord, zijn wereld en zijn werk. Voordrachten gehouden tijdens het Willibrordcongres, Nijmegen, 28-30 september 1989*, uitg. P. BANGE en A.G. WEILER, Nijmegen, 1990, 388 blz.

(10) De St.-Willibrorduskapel van 't Herent werd in 1909 en 1928 verbouwd. In sept. 1990 werd het gebouw overgedragen aan de Heemkundige Kring Neerpelt. Vgl. A. BILSEN, *St.-Willibrorduskapel*, in: *Het Gengske*, III, 1990, nr. 4, blz. 95-102.

(11) R. SIBENALER, *Willibrord, sein Leben und Wirken*, Luxemburg, 1990, 112 blz., ill.

(12) A. CLAASSEN, *Willibrord en de evangelisatie van onze streek*, s.l. [Achel], 1990, 40 blz., ill.

(13) J. HERMANS, *Sint-Willibrordus in Antwerpen en de Kempen*, in: *Heemkundig handboekje van de Antwerpse regio*, XXXVIII, 1990, nr. 3 (sept.), blz. 1-27.

GEDENKPLATEN VOOR FRANS BRESSELEERS EN HENDRIK KANORA, HEEMKUNDIGEN UIT EKEREN

In Ekeren werden op 28 september 1991 twee gedenkplaten onthuld ter nagedachtenis van het «heemkundig tweespan», Frans Bresseleers (Ekeren-Donk, 22 december 1897 - Ekeren, 6 januari 1979) (1) en Hendrik Kanora (Ekeren, 22 april 1898 - Kapellen, 21 juli 1977) (2). Aan die twee zeer verdienstelijke onderwijzers, die als bijzonder produktieve auteurs voor Ekeren heemkundig veldwerk hebben verricht, werd bij die gelegenheid tevens hulde gebracht. Aan het laatste woonhuis van Frans Bresseleers, aan de De Beukelaerlaan, werd een plaat aangebracht met volgend opschrift: **HIER WOONDE EN WERKTE / FRANS BRESSELEERS / HEEMKUN-**

DIGE / 1897-1979 (met het gemeentewapen van Ekeren). Daarna werden de genodigden naar de Kloosterstraat geleid, waar aan de voormalige woning van Hendrik Kanora een gedenkplaat met volgende tekst werd bevestigd: **HIER LEEFDE EN WERKTE / HENDRIK KANORA / HEEMKUNDIGE / 1898-1977** (met gemeentewapen van Ekeren). De platen werden ontworpen door de Heemkring van Ekeren. De Stad Antwerpen zorgde voor de uitvoering in eigen beheer. Alleszins een lofwaardig initiatief!

Eksel.

J. Gerits.

(1) S.d.M., *In memoriam Frans Bresseleers*, in: *De Polder*, XXVIII, 1979, nr. 2 (14 januari), blz. 1 en 4; F. S[ILLIS], *In memoriam Frans Bresseleers (1897-1979)*, in: *Ons Heem*, XXXIII, 1979, blz. 130-131; A. KEERSMAEKERS, *Frans Bresseleers*, in: *Herdenkingen en huldigingen 1979. (Campiniana, 16)*, [Schoten], 1979, blz. 10-11.

(2) F. S[ILLIS], *In memoriam H. Kanora*, in: *Ons Heem*, XXXII, 1978, blz. 33; F. BRESSELEERS, *Hendrik Kanora*, in: *Herdenkingen 1977. (Campiniana, 13)*, [Schoten], 1978, blz. 12-13.

EEN GEDENKPLAAT VOOR STIJN STREUVELS TE HEULE

De Heemkundige Kring «Langs d'Heuleboorden», te Heule, heeft de 120ste geboorteverjaardag van Stijn Streuvels (Heule, 3 oktober 1871 - Ingooigem, 15 augustus 1969) niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Daags na zijn geboorte, op 4 oktober 1871, werd de heemverbonden letterkundige in de parochiale Sint-Eutropiuskerk van Heule gedoopt. Op de nog bestaande doopvont heeft de Heemkundige Kring een gedenkplaatje doen aanbrengen, dat daaraan herinnert. De onthulling gebeurde op zaterdag, 6 oktober 1991, door mevrouw Isa Baert-Lateur, dochter van Streuvels, en door pastoor Jos Debaere, namens de Heemkundige Kring bijgestaan door Noël Maes.

Stijn Streuvels (Frank Lateur) kwam ter wereld als vierde kind in het gezin van kleermaker Camille Lateur en Marie Louise Gezelle, de zuster van de bekende priester-dichter

Guido Gezelle (1830-1899). Zoals bekend, is het oorspronkelijk geboortehuis aan de «Leiaarde», langs de steenweg naar Kortrijk, verdwenen en vervangen door een nieuw gebouw (thans Kortrijkstraat 132), waaraan de VTB op 15 mei 1938 een bronzen gedenkplaat liet aanbrengen. Dat Stijn Streuvels bij zijn doopsel de voornaam Franciscus (men noemde hem later Frank) meekreeg, was te danken aan het feit dat op 4 oktober het feest van St.-Franciscus van Assisi gevierd werd. Peter was Guido Gezelle zelf, maar om een of andere reden kon die op de doopplechtigheid niet aanwezig zijn. Zijn broer-priester Jozef Gezelle, onderpastoor in het naburige Lendelede, verving hem. Meter was een buurvrouw, Maria Van Hoorelbeke. Frank was, zoals gezegd, het vierde kind. Twee broertjes waren er al gestorven. Zijn zusje Lisa (geb. Roubaix, 21 mei 1866) was vijf jaar. Later was ze nog conciërge in het Gezelmuseum te Brugge. Ze overleed ongehuwd op 14 oktober 1950. Nadien volgde nog Karel Lateur (geb. Heule, 12 mei 1873), de latere beeldhouwer, die op 10 januari 1949 eveneens ongehuwd in Brugge overleed. De jongste van het gezin was Maria (geb. Heule, 11 februari 1877), die kloosterlinge werd bij de Zusters van Liefde te Gent, waar zij op 1 december 1946 overleed. Tussen 1946 en 1950 verloor Stijn Streuvels dus zijn twee zusters en zijn broer. Hij was ook de enige die nakomelingen had. Van zijn vier kinderen zijn Paul (geb. Ingooigem, 4 januari 1909), Dina, alias «Prutske» (geb. Ingooigem, 24 februari 1916) en Isa (geb. Ingooigem, 13 december 1922) nog in leven. Zijn oudste dochter Paula (geb. Ingooigem, 26 september 1906) overleed in 1971 (1).

Het toeval wil dat Stijn Streuvels ook vijftig jaar geleden zijn herinneringen aan Heule — zijn eerste zestien levensjaren — neerpande. Dat gebeurde in januari-augustus en in december 1941. In juni-september 1942 legde hij de laatste hand aan het heemverbonden boek

Heule, dat in 1942 door de uitgeverij Zonne-wende, te Kortrijk, werd uitgegeven.

De Heemkundige Kring «Langs d'Heuleboorden», uit Heule, verdient onze gelukwensen voor de attentie, waarmee de kulturele aktualiteit wordt gevolgd.

Eksel.

J. Gerits.

(1) L. SCHEPENS, *Kroniek van Stijn Streuvels 1871-1969*, Brugge, 1971.

NIEUW HISTORISCH TIJDSCHRIFT IN SINT-NIKLAAS

In de inleiding tot het boek *Erflaters van de twintigste eeuw* constateert de Utrechtse emeritus-hoogleraar Hermann Von der Dunk dat er de jongste tijd sprake is van een *algemene, verbijsterende vloedgolf van gepubliceerde op vele terreinen* (Amsterdam, Uitgeverij Querido, 1991, blz. 8). Deze vaststelling gaat zeker ook op wat de geschiedschrijving over en in het Land van Waas betreft. Denken wij daarbij alleen nog maar aan de diverse heemkundige tijdschriften en aanverwante jaarboeken uit de regio.

Als bevestiging van deze trend is er nu de aankondiging van het blad *Archivaria*, dat vanaf het voorjaar van 1992 wil berichten over de geschiedenis van Sint-Niklaas (en de deelgemeenten Belsele, Nieuwkerken en Sinaai). *Archivaria* is een initiatief van het Stadsarchief van Sint-Niklaas (Hendrik Heymanplein 3, 9100 Sint-Niklaas; tel. 03/776.14.81). Voor 200 frank per jaar krijgt U ongeveer 80 bladzijden lokaal-historisch leesvoer in de bus, gespreid over 3 of 4 afleveringen. Meer dan 100 jaar na datum blijven de versregels van de Nederlandse dichter Herman Gorter blijkbaar nog altijd overeind: *Een nieuwe lente en een nieuw geluid!*

St.-Niklaas.

N. Van Campenhout.

Wie weet ?

Dit is de tiende aflevering van de rubriek *Wie weet?*, waarin vragen worden gesteld betreffende de meest uiteenlopende heemkundige onderwerpen en antwoorden worden meegedeeld. De vorige vragen en antwoorden verschenen in *Ons Heem*, 36, 1982, blz. 156; 37, 1983, blz. IV; 38, 1984, blz. 205-206; 39, 1985, blz. 141-144; 40, 1986, blz. 219; 41, 1987, blz. 226-227; 42, 1988, blz. 225-227; 43, 1989, blz. 225-227; 44, 1990, blz. 33-34. Het is wellicht nuttig even die vragen en antwoorden door te nemen, want sommige vragen bleven onbeantwoord. - J.G.

ANTWOORDEN

8. - Gildevoorwerp

(*Ons Heem*, 39, 1985, blz. 141-142, afb.)

In 1985 stelde F.H. Geens (Schoten) in deze rubriek een vraag betreffende een «toorts» van de St.-Sebastiaansgilde van Schoten. Daarop ontvingen wij geen reactie. In het *Bulletin van het Rijksmuseum* (39, 1991, blz. 291-297, afb.) publiceerde Evelyne Haarsma het artikel *De bekroningen van de processietoortsen van een Zuidnederlandse Sebastiaansgilde*. Daarin wordt het antwoord op de bovenvermelde vraag gegeven. Bij hun deelname aan processies voerden de ambachts- en schuttersgilden eertijds hun processie- of gildetoorts mee. Een dergelijke toorts bestond uit een al dan niet versierde staf, met als bekroning een beeldhouwde voorstelling, waarop soms nog een kaarsenhouders was bevestigd. In de opening van de bekroning waren doorgaans de beschermheilige en de attributen van de gilde verwerkt. Elke gilde beschikte traditioneel over twee identiek of spiegelbeeldig uitgevoerde toortsen. Volgens E. Haarsma zouden in de Belgische musea nog ongeveer veertig bekroningen van toortsen van vroegere ambachtsgilden, meestal volledige exemplaren, te

vinden zijn. Voor de schuttersgilden blijkt de situatie heel anders te liggen. Zowel in België als in Nederland zou maar één Zuidnederlands exemplaar van een processietoorts, afkomstig van een schuttersgilde, bewaard worden, nl. in de St.-Willibrorduskerk, te Berchem-Antwerpen, en in het Rijksmuseum te Amsterdam. De beide stukken hebben oorspronkelijk een paar gevormd, dat toebehoord moet hebben aan een handbooggilde.

De toorts van de St.-Sebastiaansgilde van Schoten is volgens hetzelfde schema opgebouwd, maar vertoont een eenvoudige en volkse uitwerking. Het betreft dus een processietoorts, waarvan de Schotense gilde — geheel in de lijn van de traditie —, twee exemplaren bezit. - J. Gerits.

VRAGEN

21. - Lijktriporteur

In kleine dorpen werd in de periode 1900-1918, dus ook tijdens de Eerste Wereldoorlog, door de arme families, die bij een sterfgeval geen lijkwagen konden bekostigen, gebruik gemaakt van een «lijktriporteur». Johan Van wetswinkel (Strombeek) zoekt informatie over het gebruik en de verspreiding van dat vervoermiddel. Hij verzamelt ook gegevens over de fiets en over alle andere soorten «tripor-teurs», bakfietsen, tandems enz. Wie helpt hem? Antwoorden zenden naar de redactie.

22. - Cijnskamer

In *Ons Heem*, 18, 1963-1964, blz. 163, werd volgende vraag gesteld: «Wie kent nog een cijnskamer?» Daarop kwam geen antwoord. Ad. Temmerman (Schellebelle) stelde de vraag opnieuw: Bestaan er nog cijnskamers in het Vlaamse land? Wie kan er nog aanwijzen? Antwoorden zenden naar de redactie.

onze stam

Ter nagedachtenis

In memoriam dr. Gladys Guyot de Mishae-gen (1908-1990). — De Geschied- en Heemkundige Kring van het Graafschap Jette en Omgeving heeft met het overlijden van zuster Gladys Guyot de Mishae-gen, op 29 augustus 1990, niet alleen één van zijn medestichters, maar ook een bijzonder actieve medewerkster verloren, die nagenoeg dertig jaar geregeld in het tijdschrift van de Kring publiceerde en bij heel wat heemkundige activiteiten, zoals tentoonstellingen, betrokken was. Ook voor de Heemkundige Kring «Breesgata», in Brasschaat, betekent haar heengaan een verlies (1).

Gladys M.J. Guyot werd op 20 augustus 1908 geboren in het kasteel Mishaegen, te Brasschaat, als dochter van Ferdinand Guyot, wiens vader, Victor, in 1856 in de adelstand was verheven. Het gezin telde vijf kinderen. Op 20 december 1928 trad zij binnen in het klooster van het H. Hart te Jette, waar zij op 20 december 1931 haar tijdelijke geloften uitsprak. Zij werd geprofest te Rome, op 9 januari 1938. Van 1938 tot 1942 studeerde zij aan de Katholieke Universiteit van Leuven (Franstalige afdeling), waar zij het licentiaat in de Politieke en Sociale Wetenschappen behaalde. In 1946 promoveerde zij tot doctor op een proefschrift over de Belgische Katholieke Partij, in 1830-1884 (2). Nadien was zuster Gladys Guyot onder meer belast met het geschiedenisonderricht aan het H. Hartinstituut te Jette. Als lerares verstond zij de kunst om

haar lessen op een levendige en boeiende wijze naar voor te brengen. Vanuit haar vorming en haar onderwijsopdracht ging haar belangstelling uit naar genealogie en plaatselijke geschiedenis. Zij behoorde tot de stichtende leden van de Geschied- en Heemkundige Kring van het Graafschap Jette en werkte geregeld mee aan het tijdschrift van die vereniging. Op grond van een grondig archiefonderzoek publiceerde zij in dat blad, tussen 1963 en 1983, in twaalf afleveringen, een goed gedocumenteerde geschiedenis van de premonstratenzerabdij van Dielegem, die van grote betekenis was voor de historische ontwikkeling van Jette (3). Het was een flinke prestatie, vermits over die abdij betrekkelijk weinig archiefinformatie voorhanden is. Van haar hand verscheen in 1978 eveneens een beknopt geschiedkundig overzicht van de abdij (4). Uiteraard ging haar aandacht ook uit naar het verleden van het eigen klooster, waar zij een groot deel van haar leven als lerares werkzaam was (5). Bovendien legde zij zich toe op de genealogische studie. Haar familiekundige bijdragen verschenen voornamelijk in *Intermédiaire des généalogistes*, *Le Parchemin* en *Bulletin bimestriel de l'Office généalogique et héraldique de Belgique*. Zuster Gladys Guyot wijdde tevens een cultuurhistorische publikatie aan haar geboortestreek, de Antwerpse Kempen (7) en aan het Boudewijnpark, een brok natuurschoon in Jette (8). Naast haar medewerking aan het Kringblad *Graafschap Jette*. *Comité de*

Jette, leverde zij ook heel wat bijdragen voor *Le folklore brabançon*, *Breesgata* en het Frans-talig toeristisch tijdschrift *Brabant*. Zij was ook nauw betrokken bij verschillende manifestaties van de Geschied- en Heemkundige Kring van het Graafschap Jette, o.a. bij de tentoonstelling «Dielegem: geschiedenis van een site» (Jette, Abtswoning van Dielegem, 18 okt. - 16 nov. 1986), naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Kring (9). De laatste tien jaren van haar werkzaam leven werkte zuster Gladys Guyot voornamelijk als journaliste. Omdat zij zich slechts moeizaam kon verplaatsen legde zij zich toe op vulgariserende historische bijdragen, voornamelijk in het tijdschrift *Brabant*. Daarin stelde zij het op prijs haar persoonlijke indrukken weer te geven over plaatsen, die zij zelf had bezocht. In Brabant behoort zuster Gladys Guyot ongetwijfeld tot de meest verdienstelijke heemkundige auteurs.

J. Gerits.

(1) P. V[AN] N[IEUWENHUYSEN], *In memoriam*, in: *Graafschap Jette*, XIX, 1989, bijlage; P. PAEPS, *In memoriam zuster Guyot*, in: *Breesgata*, VIII, 1990, nr. 4, blz. 53.

(2) G. GUYOT, *Le parti catholique belge de 1830 à 1884*, Brussel, 1946, VII - 207 blz. (samenvatting door E. De Moureau s.j., in: *Nouvelle revue théologique*, LXXVIII, 1946, blz. 321-329).

(3) Na het inleidend artikel *L'abbaye de Diligem-Jette. A travers sept siècles d'histoire* (in: *Graafschap Jette*, I, 1963-1964, nr. 2, blz. 1-15), verschenen negen bijdragen met als titel *L'abbaye de Diligem*, in: *Graafschap Jette*, II, 1964-1965, nr. 2, blz. 5-32; III, 1965, nr. 1-2, blz. 3-28; IV, 1966-1967, nr. 2, blz. 3-38; V, 1967-1968, nr. 2, blz. 23-55; VI, 1968-1969, nr. 2, blz. 44-91; IX, 1972, blz. 24-41; X, 1973, blz. 3-32; XII, 1976, blz. 43-78; XIII, 1977-1978, blz. 15-49. De reeks bijdragen werd afgerond met twee artikels: *Le dernier prélat et la fin de l'abbaye de Jette-Diligem* (in: *Graafschap Jette*, XII, 1982, blz. 3-22) en *Grimbergen et Jette-Diligem. Etude comparative de deux abbayes voisines* (in: *Graafschap Jette*, XIII, 1983, blz. 19-38).

(4) G. GUYOT, *L'abbaye de Jette-Diligem*, [Jette], 1978, 30 blz.

(5) G. GUYOT, *Histoire de la maison du Sacré-Coeur à Jette Saint-Pierre, 1836*, in: *Graafschap Jette*, XVIII, 1988, blz. 37-53; ID., *Histoire de la maison du Sacré-Coeur à Jette*, in: *Graafschap Jette*, XIX, 1989, blz. 20-31.

(6) G. GUYOT, *La Famille de Villegas en Belgique*.

Histoire et généalogie, Brussel, 1987, 367 blz., ill.

(7) G. GUYOT, *La Campine anversoise, terre de chrétienté*, in: *Le Folklore Brabançon*, nrs. 145-148, 1960, maart, blz. 5-38; juni, blz. 145-180; sept., blz. 291-330; dec., 483-520, ill., krtn. Deze studie verscheen tevens als overdruk, in boekvorm, met woord vooraf door Roger Moretus Plantin de Bouchout: *La Campine anversoise, terre de chrétienté*, [Brussel], 1960, 157 blz.

(8) G. GUYOT, *Le «Parc Roi Baudouin» et ses abords immédiats. Histoire et description*, [Brussel], [1989], 32 blz., ill.

(9) In dat verband werkte zij mee aan de speciale afleveringen van *De Brabantse Folklore* (nr. 251, sept. 1986) en *Le Folklore Brabançon* (nr. 251, sept. 1986).

In memoriam Gustaaf Pottie (1903-1990).

— In de Sint-Maartenskliniek, te Kortrijk, waar hij verzorgd werd, overleed op 6 oktober 1990 meester Gustaaf Pottie. Hij behoorde nog tot de generatie van dorpsonderwijzers, die vanuit hun ruime kulturele belangstelling en hun daadwerkelijke sociale inzet onschatbare diensten bewezen aan de mensen uit hun omgeving. Ook het Verbond voor Heemkunde, vooral de Westvlaamse heemkundige kringen «De Leiegouw» (Kortrijk) en «De Meiboom» (Gullegem), waarvan meester Pottie een trouw lid was, verliezen in hem een zeer gewaardeerde medewerker (1).

Gustaaf Pottie werd geboren in Gullegem, op 10 november 1903, als negende kind in het gezin van Kamiel Pottie, vlaswerker, en Elodie Seynaeve. Na de lagere schoolopleiding in zijn geboortedorp, volgde hij het eerste jaar middelbaar onderwijs aan het St.-Amandskollege in Kortrijk. Aan de Normaalschool van Torhout begon hij in 1919 aan zijn studie voor onderwijzer. Daar behaalde hij op 20 juli 1923 het diploma. Op 31 januari 1923 slaagde hij in het examen voor landmeter voor de Provinciale Examenkommissie van West-Vlaanderen. In 1939 verwierf hij bovendien het getuigschrift van meetkundig schatter van onroerende goederen. Van 1923 tot 1960, toen hij met pensioen ging, was hij als leerkracht verbonden aan de Lagere Jongensschool te Gullegem. Als jonge onderwijzer was hij op 14 mei 1930 gehuwd met Germaine Wyseur († 10 mei 1978), uit Rekkem, die hem zes kinderen

schonk.

In zijn geboortedorp Gullegem, waaraan hij met hart en ziel verbonden was, heeft meester Gustaaf Pottie een zeer grote invloed uitgeoefend op het sociaal-kulturele vlak. In 1922 werd hij leider van de Gullegemse Studentenbond volgens de A.K.V.S.-idealen. Gedreven door een sterk sociaal bewustzijn, stichtte hij in 1925 een K.A.J.-afdeling, waarvan hij tot 1930 de bezielende leider bleef. Bezorgd om de kulturele ontvoogding van eigen volk, kon hij samen met enkele andere geestesverwanten in 1926 in Gullegem een Davidsfondsafdeling oprichten. In 1928 werd hij ook stichter van een plaatselijke V.T.B.-afdeling. Hij bleef daarvan voorzitter tot in 1944. In de schoot van die afdeling werd hij door Jozef van Overstraeten benaderd om plaatselijk medewerker te worden van het Verbond voor Heemkunde, dat op 21 september 1941 in Brussel was gesticht. Gustaaf Pottie wordt van 1942 tot 1944 vermeld als heemkundig korrespondent voor Gullegem (2). Ook buiten het onderwijs en de sociaal-kulturele sektor was meester Pottie bedrijvig. Van 1952 tot 1966 was hij zaakvoerder van de Bouwmaatschappij «Huis en Heerd», te Gullegem, waarvan hij sedert 1932 lid was. Bovendien fungeerde hij van 1955 tot 1968 als sekretaris van de Beroepsvereniging van Geometers van West-Vlaanderen. Ruim vijftig jaar was hij lid van die organisatie, nl. van 1923 tot 1977.

Naast zijn beroepsverplichtingen en zijn engagement op verschillende vlakken, hield Gustaaf Pottie zich bezig met heemstudie, waarbij zijn belangstelling vooral uitging naar plaatselijke geschiedenis, volkskundige gebruiken en genealogie. In de jaren '20 was zijn onderzoek gericht op de familie Pottie. Later schreef hij nog een genealogische studie over de familie Seynaeve. Bovendien werkte hij mee aan de monografie *Histoire de la famille van Ackere* (3). Samen met zijn broer Leon Pottie had hij in 1930-1932 ook al het kerkarchief van de St.-Amandusparochie in Gullegem geordend.

Ook na 1944 bleef hij lid van het Verbond voor Heemkunde. In 1959 werd hij tevens werkend lid van «De Leiegouw». Sinds 1983 was hij eveneens erevoorzitter van de toen opgerichte Heemkring «De Meiboom» in Gullegem, die hem in 1983, naar aanleiding van zijn 80ste verjaardag, een huldealbum met zijn verzameld werk aanbood (4). De resultaten van zijn veelzijdig heemkundig opzoekingswerk in boeken en archiefverzamelingen publiceerde hij geregeld in het *Gemeenteblad Gullegem* en in verschillende gespecialiseerde tijdschriften, zoals *Biekerf*, *Ons Heem*, *De Leiegouw*, *'t Meiboompje* en *Vlaamse Stam* (5).

Meester Gustaaf Pottie heeft een boordevol bestaan gekend. In het Verbond voor Heemkunde zal zijn naam verbonden blijven met de pionierstijd van de georganiseerde heemkundige werking in Vlaanderen.

J. Gerits.

(1) Vgl. J. DEBUSSERE, *In memoriam meester Gustaaf Pottie*, in: *De Leiegouw*, XXXIII, 1991, blz. 108-109.

(2) *Heemkunde*, I, 1942, blz. 38; II, 1943, blz. 76; III, 1944, blz. 124.

(3) E. DE RIDDERE, *Histoire de la famille van Ackere*. (*Tablettes des Flandres. Recueil*, 3), Brugge, 1952, 430 blz., ill.

(4) *Gustaaf Pottie 1903-1983. Verzameld werk*, Gullegem, 1983, 119 blz., ill.

(5) Vgl. R. WITDOUCK, *Bibliografie Gustaaf Pottie*, in: *Gustaaf Pottie a.w.*, blz. 6-8.

In memoriam Richard Donni (1911-1990).

— Op 31 december 1990 nam Landen afscheid van Richard Donni, die als gemeentesekretaris en als heemkundig auteur onuitwisbare sporen naliet in de Oostbrabantse stad. Tijdens de begrafenisplechtigheid werd, in diepe erkentelijkheid, het woord gevoerd door P. Delameilieu, voorzitter van de plaatselijke Geschieden- en Heemkundige Kring, en door R. Leemans, burgemeester van Landen (1).

Richard Donni werd op 2 april 1911 geboren in het naburige Limburgse dorp Montenaken. Aanvankelijk koos hij voor een militaire loopbaan. Op 11 oktober 1922 — hij was toen 11 jaar — begon hij zijn opleiding aan de Pupil-

lenschool van Safraanberg, te Sint-Truiden. Hij zette zijn studies voort aan de Pupillenschool te Aalst (1925-1928) en vervolgens aan de Cadettenschool te Namen (1929-1932). Op zestienjarige leeftijd ondertekende hij een militair dienstkontraakt voor negen jaar. Slechts een speciale toelating van de toenmalige minister van Landsverdediging verbrak die verbintenis om als kandidaat-officier het 12de Linie-regiment te verlaten en de taak van gemeentesekretaris te Landen op te nemen. Op 1 november 1933 trad hij in dienst en hij bleef met die funktie belast tot aan zijn pensionering op 1 mei 1976, dus gedurende nagenoeg 43 jaar.

Zeer begaan met het historisch verleden van Landen en met de herwaardering van het bouwkundig en landschappelijk patrimonium, legde Richard Donni in de jaren '50 de link tussen de hedendaagse Landense geschiedschrijving en de vooroorlogse auteurs Alphonse Wauters (1817-1898), Gabriël Lefèvre (1832-1907) en Ernest Piton (1887-1960), drie eminente Franstalige historici, die later, dank zij de tussenkomst van Richard Donni, hun naam hebben gegeven aan evenveel straten in Landen. Zijn vroegste historische bijdragen vindt men terug in het dagblad *De Zweep* (2) en in de tweetalige brochure *Landen, centrum van Haspengouw, herleeft* (3). Het was het begin van zijn permanente inzet voor de ontsluiting van het heemkundig erfgoed. In het begin van de jaren '50 schreef hij ook een historisch werk, dat hij *Erf en Bloed* betitelde, maar dat onuitgegeven bleef. Het was bedoeld als een handleiding voor de scholen (4). In 1959 publiceerde Richard Donni de brochure *Sinte Gertrudis, Patronen van Landen* (5). Datzelfde jaar organiseerde hij een luisterrijke Gertrudisprocessie naar de Mot. Van zijn hand verscheen in 1972 het fotoalbum *Landen in oude prentkaarten* (6). Op 14 oktober 1974 behoorde hij tot de stichters van de Geschied- en Heemkundige Kring, die steeds op zijn daadwerkelijke steun mocht rekenen. Voor het driemaandelijks kringtijdschrift *Ons Lan-*

dens Erfdeel leverde hij trouwens verschillende opmerkelijke bijdragen, met populaire beschrijvingen van Landense volksfiguren. Daarin typeerde hij de volksziel en getuigde hij van veel mensenkennis en heemliefde. Richard Donni onderscheidde zich niet alleen als een deskundig en ijverig publicist, maar hij was ook voortdurend bekommerd om het heemkundig patrimonium. In 1944 was hij trouwens korrespondent van het Verbond voor Heemkunde voor Landen (7). Op zijn uitnodiging bezocht dr. Jozef Weyns († 1974) op 9 mei 1954 de streek, waarbij speciale aandacht werd gevraagd voor het domein Sinte-Gitter, de watermolen Vandeweyer aan de Molenberg en de kerken van Walsbets en Wezeren. De konservator was bijzonder opgetogen over de Mot. Voor Richard Donni was dat het teken om dat cultuurhistorisch domein open te stellen. Onder zijn impuls vonden er in 1958 de eerste opgravingen plaats. Voor zijn veelvuldige verdiensten op het vlak van de heemstudie en de heemschut werd hij op 14 november 1984 door de Geschied- en Heemkundige Kring gehuldigd in het kasteel van Opheylißem. Bij die gelegenheid werd een huldeboek uitgegeven, met als titel *Die van Landen*. Daarin werden uittreksels uit zijn werken *Erf en Bloed* en *Sinte Gertrudis, Patronen van Landen*, alsmede een bloemlezing van zijn volkskundige bijdragen, die in *Ons Landens Erfdeel* verschenen, opgenomen (8). Na een welbesteed leven in dienst van zijn stad en zijn medemensen overleed Richard Donni in Sint-Truiden, op 26 december 1990. Hij moge rusten in vrede.

J. Gerits.

(1) P. DELAMEILLIEURE en R. LEEMANS, *In memoriam: Richard Donni*, in: *Ons Landens Erfdeel*, XIV, 1991, nr. 39 (1 juni), blz. 37-41, afb. Zie ook over hem: P. DELAMEILLIEURE, *Richard Donni*, in: «*Die van Landen*», Landen, 1984, blz. 3-5.

(2) R. DONNI, *Landen*, in: *De Zweep*, 7 mei 1950, blz. 8-9, ill.

(3) *Landen, centrum van Haspengouw, herleeft*, Landen, [1952]: R. DONNI, *De plaatsnaam «Landen»* (blz. 24-27);

ID., *De geschiedenis der Stad Landen* (blz. 28-50); ID., *De zegels der Stad Landen* (blz. 50-55).

(4) R. DONNI, *Erf en Bloed. Geschiedenis der Stad Landen* (hs., machineschrift, 1950). Een exemplaar bleef bewaard in de bibliotheek van de Geschied- en Heemkundige Kring van Landen, die een uitgave ervan overweegt voor 1992.

(5) R. DONNI, *Sinte Gertrudis, Patrones van Landen*, Landen, 1959, 40 blz.

(6) R. DONNI, *Landen in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1972.

(7) *Heemkunde*, III, 1944, blz. 137: *Landen: Donni Richard, gemeentesekretaris, Groenendal 8*.

(8) R. DONNI, «*Die van Landen*», uitg. P. Delameillieure, Landen, 1984, 99 blz.

In memoriam Frans Verbiest (1915-1991).

— Op 4 mei 1991 overleed te Antwerpen verbondslid Frans Verbiest, ere-leraar, filoloog en dichter (1). Frans werd geboren te Herentals op 31 augustus 1915. Op 18-jarige leeftijd nam hij als primus afscheid van het kollege in zijn geboortestad. In zijn jonge jaren stond hij onder invloed van Jef Laureys (1891-1971), leraar, voorman van de Kempische volksbeweging en medeoprichter van de Vereniging van Kempische schrijvers.

In 1937 meldde Frans zich te Leuven en schreef zich in aan de universiteit voor de cursussen Germaanse filologie. Hij was lid van «t Couwoirdeken» en werkte mee aan het blad *'t Kempenland*. Hij behaalde de titel van licentiaat met een eindverhandeling over *De toponomie van Olen*. Professor H.J. Van der Wijer (1883-1968) had zijn oog laten vallen op de uitstekende student en Frans werd zijn assistent. Hij werd ingeschakeld in het vele werk, dat de professor had met het radikaal Vlaams weekblad *Nieuw Vlaanderen* en het *Tijdschrift van de Vereniging voor Naamkunde*. Frans Verbiest werd nadien leraar aan verschillende atheneën. Na zijn huwelijk met Joanna Van Tongerlo verliet hij voorgoed Herentals en kreeg zijn loopbaan een definitieve vorm als leraar aan het atheneum te Antwerpen. Daar ontpopte hij zich als een uitmuntende kracht en een fijne leermeester voor zijn talrijke studenten.

Intussen bleef de geboren Kempenaar zich

Afb. 17

Lic. Frans Verbiest (1915-1991).

wijden aan de plaatselijke geschiedenis en volkskunde, vooral in verband met de Kempen. Hij publiceerde in talrijke tijdschriften en jaarboeken. We vernoemen daarbij: *Tijdschrift voor Volkskunde en Geschiedenis*, *Bijdragen tot de Geschiedenis, Vlaanderen, Taxandria, Noordgouw, Ansfried-Westerlo, Scilla, Lindeblad-Olen, Malle, De Vrijheid van het Land van Geel, De Vlierbes, Heemkundig Handboekje voor de Antwerpse Randgemeenten*. Voor *Ons Heem* (jg. 41, 1987) schreef hij nog een artikel over oude recepten, die werden gevonden in het archief van Herentals. In 1954 werd Frans benoemd tot lid van de «Commissie voor geschiedenis en volkskunde van de provincie Antwerpen» en van de «Commissie voor straatnaamgeving». Wijzelf leerden ons hoogsgerecht medelid kennen in de heemkundige kring van zijn woonplaats: «Gitschotelbuurschap» te Borgerhout. Hij was er zeer actief en schreef er voor het tijdschrift tientallen gewaardeerde bijdragen.

Ondanks het feit dat hij zich had ingeburgerd in het Antwerpse, bleef Frans op de eerste plaats een Kempenaar. Hoe dikwijls uitte hij niet zijn spijt over de teloorgang van het typische landschap en het prijsgeven van de

oude waarden van de Kempische volkskultuur.

Onder het pseudoniem Frank Van Herendaal schreef Frans talrijke mooie gedichten, waarvan een gedeelte werd gepubliceerd, ondermeer in de drie bundels *Arcadisch land van mijn jeugd*.

Frans Verbiest was een echte intellectueel, meer theoretisch dan praktisch gericht. Hij was dan ook geen organisator. Zijn persoonlijkheid was gekenmerkt door een gevoelige natuur, een Vlaamse overtuiging, een evangelische bezieling en een hartelijke omgang met mensen. Ons medelid stierf na een pijnlijke

ziekte in alle eenvoud en volgens de tekst van het gedachtenisprentje, die hij nog zelf opstelde: «...hopende op de belofte van goedheid van de Heer der Heren, ...Hem prijzende en dankende voor al het goede en het schone in mijn leven».

Gaston Van Bulck.

(1) Vgl. G. VAN BULCK, *In memoriam Frans Verbiest*, in: *Heemkundig handboekje voor de Antwerpse regio*, XXXIX, 1991, nr. 3 (sept.), blz. 24-25; H. VAN REUSEL en J. GORIS, *In memoriam Frans Verbiest*, in: *Lindeblad*, XVII, 1991, nr. 34, blz. 65-70.

Boekbeoordelingen

G.J.B. VERBEET, *Van eenheid naar deling van de provincie Limburg. De grensscheiding in 1839 tussen Kinrooi, Thorn, Hunsel, Stramproy en Bocholt*, Heythuysen, 1989, 79 blz., ill., krt. Verkrijgbaar in de boekhandel.

Naar aanleiding van de 150ste verjaardag van het Verdrag van Londen (19 april 1839) werden in Belgisch- en Nederlands-Limburg diverse initiatieven genomen. Zo werd in Alden Biesen een historisch colloquium gehouden (vgl. *Ons Heem*, 44, 1990, blz. 191-192) en zagen enkele publikaties het daglicht. De studie van dr. G.J.B. Verbeet verdient in dat opzicht speciale aandacht. De auteur promoveerde overigens in 1978 op deze materie aan de Universiteit van Nijmegen: *Limburg op de tweekringsprong. Welvaart en politiek dilemma 1814-1839*. De hier voorgestelde publikatie belicht een aspect uit de scheidingsgeschiedenis van de beide Limburgen. In 1844 werd uitvoering gegeven aan de overeenkomst van de Belgisch-Nederlandse commissie, die in 1843 tot een gedetailleerde uitwerking was gekomen van het bovengenoemde Scheidingsverdrag van Londen. Tussen de Maas (bij Kessenich) en Lozen-Bocholt, aan de westzijde van de Zuid-Willemsvaart, werden toen grenspalen geplaatst, genummerd 126 tot en met 169. Aldus hadden de grote mogendheden beslist. De plaatselijke bevolking had het liever anders gewild, doch werd niet geraadpleegd. Dr. Verbeet beschrijft de situatie in Limburg voordat de grenspalen werden opgericht tussen de huidige Belgische gemeenten Bocholt en Kinrooi en de Nederlandse gemeenten Hunsel, Stramproy en Thorn. In elf hoofdstukken wordt de politieke evolutie tussen 1815 en 1839, die uiteindelijk uitliep op de scheiding, geschetst. In een ver-

helderend, kronologisch overzicht van de feiten kan de lezer het gebeuren op de voet volgen. Twee bijlagen, resp. de bevolkingsgetallen van een aantal Midden-Limburgse gemeenten (1814-1838) en de lijst van de burgemeesters in die gemeenten (1815-1839), ronden het geheel af. Een beknopte literatuurlijst verschaft aan de belangstellenden stof voor verder onderzoek. Jammer dat het werk wordt ontzien door heel wat storende zetfouten, o.a. Lanaken (= Lanaken) en Lommen (= Lummen) (blz. 11), Prajectensia (= Trajectensia) (blz. 75). De geschiedschrijver P.J. Maas (i.p.v. Maes) gaf zijn tweedelige monografie over Neeroeteren uit te Roeselare (i.p.v. Roeselaar) (blz. 74). In de lijst van de burgemeesters van Neeroeteren moet men lezen: M. Indekeu (i.p.v. Indeken) en P. Pen(d)ris (i.p.v. Peuris) (blz. 73). Ondanks deze schoonheidsfoutjes is de publikatie van dr. Verbeet ongetwijfeld een aanwinst voor de studie van de grensscheiding tussen de beide Limburgen en speciaal voor de bestudeerde dorpen.

J. Gerits.

L. VERCAMMEN, *Wij aan de grens. Geschiedenis van Essen*, Essen, 1989, ill., krt. Prijs: 400 fr. (+ verzendkosten: 50 fr.). Te bestellen: Heemkundige Kring Essen, Moerkantsebaan 48, 2910 Essen.

De Heemkundige Kring van Essen nam het initiatief om het boek *Wij aan de grens. Geschiedenis van Essen* terug uit te geven. Dat suksesboek werd in 1937 geschreven door onderwijzer Alfons Tirliren (1906-1981) en gemeentesekretaris Gerard Meeusen (1900-1965) en belichtte het historisch verleden van de grensgemeente vanaf de prehistorie tot de periode, die onmiddellijk aan het uitbreken van de

Tweede Wereldoorlog voorafging. Een aanpassing van het werk aan de inmiddels verworven nieuwe historische inzichten en het doortrekken van het verhaal tot op onze tijd waren echter minimale eisen, die voor de eventuele heruitgave gesteld werden. Pater Louis Vercammen, hoofdredakteur van het heemkundig jaarboek *De Spycker*, werd met die taak belast. Het werd geen gewone herdruk van het oude werk, maar een heel nieuw boek met dezelfde titel, waarin de verruimde historische kennis volgens de hedendaagse eisen van een dorpsgeschiedenis zijn verwerkt. Na het «ten geleide» van burgemeester H. Suykerbuyk en een methodologische verantwoording van auteur L. Vercammen, wordt de geschiedenis van Essen in drieëntwintig hoofdstukken voorgesteld. Eerst maakt de lezer kennis met het historisch-geografisch kader, waarin de nagenoeg 850-jarige geschiedenis van Essen zich afspeelde. De geschreven bronnen tonen immers aan dat het dorp in 1159 in de geschiedenis trad. Afzonderlijke hoofdstukken worden gewijd aan de grensgeschillen, de parochie, het bestuur, de rechtspraak, de bevolking, de opvoeding, de gezondheid, de landbouw, de moertering, het verkeer en de ontspanning. Na deze reeks goed gestoffeerde thematische hoofdstukken volgt de auteur vanaf de 16de eeuw tot de 20ste eeuw het historisch gebeuren in kronologische volgorde: de 16de eeuw, de Tachtigjarige Oorlog, onder Oostenrijk, onder Frankrijk en onder Willem I. De 19de eeuw kreeg als titel «de tijd van toen» mee. Daarna handelt pater L. Vercammen over de Eerste Wereldoorlog («achter de draad») en de Tweede Wereldoorlog («tussen bommen en granaten»). Het laatste hoofdstuk, gewijd aan «Essen nu», belicht de naoorlogse tijd, waarin het dorp evolueerde tot een moderne gemeente. De hoofdstukken werden welbewust beknopt gehouden en de voetnoten terzijde gelaten om de leesbaarheid van het werk te bevorderen. Het boek besluit met een overzicht van de geraadpleegde bronnen: archief, tijdschriften en boeken. Zowel de Heemkundige Kring Essen als pater Louis Vercammen, die uitstekend werk leverde, verdienen onze gelukwensen met deze fraai verzorgde en degelijke historische dorpsmonografie.

J. Gerits.

Achttiendaagse veldtocht. Herdenking door v.z.w. Erf en Heem (1940-1990). (Erf en Heemuitgaven, 15-16), 2 dln., Sint-Katelijne-Waver, 1990, 68 en 95 blz., krt. Prijs: 370 fr. voor niet-leden; 345 fr. voor leden, telkens verhoogd met 45 fr. voor verzending. Te bestellen door overschrijving van het bedrag op rek. 068-0508840-05 van v.z.w. Erf en Heem, 2860 Sint-Katelijne-Waver (met vermelding «Achttiendaagse veldtocht»).

In het kader van de vijftigste verjaring van de

Achttiendaagse Veldtocht (mei 1940) heeft de Heemkundige Kring «Erf en Heem» van Sint-Katelijne-Waver een belangrijke tentoonstelling ingericht en — als verlengstuk — een degelijke en bijzonder boeiende publikatie verzorgd. Beide initiatieven werden tot een goed einde gebracht, dank zij voorbeeldig groepswork binnen de Kring, in nauwe samenwerking met de plaatselijke oudstrijdersverenigingen en de Simon Stevinstichting. Het eerste deel van de gelegenheidsuitgave is gewijd aan het militaire gebeuren binnen de Waverdorpen en zijn weerslag op de lokale bevolking. Na een beknopte algemene inleiding, waarin de Tweede Wereldoorlog in zijn politieke en militaire kontekst wordt gesitueerd, gaan de auteurs verder in op de belevenissen van het Belgisch leger, het nationaal verdedigingssysteem in 1940, de zgn. IJzeren muur, de mobilisatie van 1938, het verblijf van de karabiniers Prins Boudewijn te St.-Katelijne-Waver en de veldtocht van de speciale vestigingseenheden, bestaande uit zeven bataljons. Na het flink gestoffeerd overzicht van de militaire operaties, wordt aandacht gevraagd voor de rol van het plaatselijke gemeentebestuur, de hulpactie ten voordele van de gemobiliseerden en hun families en aan de oorlogservaringen, die door ooggetuigen in enkele instellingen van de Waverdorpen werden opgetekend, nl. in het Ursulinenklooster van O.-L.-Vrouw-Waver, in het Passionistenklooster van St.-Katelijne-Waver en in de St.-Katharinaschool. Het tweede deel van de merkwaardige publikatie omvat een uitvoerige reeks persoonlijke verslagen en vraaggesprekken met oudstrijders uit de beide Waverdorpen en met zgn. CRAB's (mannen van 16 tot 35 jaar), die bij het uitbreken van de oorlog werden opgeroepen. Het geheel wordt afgerond met enkele interviews met burgers op de vlucht. Het boekdeel wordt afgesloten met de lijst van gesnevelde soldaten en burgerlijke slachtoffers. Ten gerieve van de belangstellende lezers werd achteraan in de uitgave een overzicht van de belangrijkste studies over de Tweede Wereldoorlog opgenomen. Aan de hand van deze tweedelige publikatie heeft de Heemkundige Kring «Erf en Heem» een bijzonder waardevolle bijdrage geleverd tot de studie van de Achttiendaagse Veldtocht en tot de geschiedenis van de Wereldoorlog 1940-1945. Het werk is niet alleen belangrijk voor de Waverdorpen en hun omgeving, maar het kan ook met vrucht worden geraadpleegd door allen, die voor eigen dorp of streek een soortgelijke studie willen ondernemen.

J. Gerits.

J. DAUWE, *Gemeentepolitiek te Lebbeke, 1795-1990*, Lebbeke, 1990, 603 blz., ill. Prijs: 800 fr. (zonder verzendingskosten). Te bestellen: Sekretariaat

Heemkring Lebbeke, p/a Heidebaan 2, 9280 Lebbeke.

De periode tussen twee gemeenteraadsverkiezingen (1988 en 1994) is de geschikte tijd om een politieke geschiedenis van een gemeente te schrijven. Met zijn werk over het plaatselijk bestuur van Lebbeke heeft Jozef Dauwe een hoofdvogel afgeschoten. Aan de hand van een massa archiefmateriaal, prive-archivalia en alle nog bestaande gedrukte bronnen (kranten, vlugschriften) wordt een uitgebreid beeld gegeven van de politieke evolutie van een dikwijls zeer gedreven politieke bedrijvigheid, met aandacht voor de diverse nationale conflicten, die op lokaal vlak voor de nodige problemen zorgden (schoolstrijd, sociale problematiek, doorbraak Vlaams-nationalisme...), waarbij uiteraard de zuiver lokale problemen ook ruimschoots uit de doeken worden gedaan. In de bijlagen krijgen we naast een lijst van de samenstelling van alle gemeenteraden, OCMW-raden (met uiteraard de voorlopers als burgerlijk godshuis en COO), de kerkraden en een beknopte biografische lijst van alle (158) gemeenteraadsleden die Lebbeke reeds rijk is geweest. Doordat de auteur gebruik kon maken van een hele verzameling vlugschriften kon de lokale situatie zeer goed geduid worden. Vele van deze druksels werden ook als illustraties opgenomen. Een zeer degelijke casusstudie, met een enorme ikonografische rijkdom, dat een uitstekend werk is voor iedereen die interesse heeft in dit onderwerp. Het biedt een goede leidraad voor iedereen die ook de politieke geschiedenis van zijn dorp wil schrijven, waarbij door de informatierijkdom het zeer goed vergelijkend materiaal aanbrengt.

H. Van Royen.

E. PUT, *De kleine scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (eind 16de - 1795)*. (*Symbolae Facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis. Series B*, vol. 7), Leuven, 1990, 341 blz., krt. Te bestellen: Universitaire Pers Leuven, Krakenstraat 3, 3000 Leuven.

Deze monografie over het volksonderwijs in het hertogdom Brabant (eind 16de - eind 18de eeuw) is de herwerkte versie van het doctoraal proefschrift, dat Eddy Put in 1987 aan de K.U.L. presenteerde en verdedigde. Hoewel reeds heel wat deelstudies en publikaties over de organisatie van het onderwijs in dorpen en steden voorhanden zijn, moet worden gezegd dat de meeste van die uitgaven beperkt bleven tot het aanbrengen van bouwstenen. Verder ontbrak het aan een algemeen historisch overzicht. Het hier voorgestelde boek heeft de grote verdienste dat het niet alleen de eerste synthese van de onderwijs-geschiedenis in het voormalige hertogdom Brabant is, maar dat het tevens de eerste probleemgerichte

benadering ervan weergeeft, waarbij het schoolwezen in zijn sociaal-ekonomische, kulturele en breed maatschappelijke context wordt gesitueerd. Kronologisch werd de onderzoeksperiode afgebakend tussen de jaren, waarin de Kerk haar greep op het onderwijs aanzienlijk versterkte (1585-1607), en de tweede helft van de 18de eeuw, toen de verworven machtspositie geleidelijk afbrokkelde. Op het geografische vlak beperkt de studie zich tot de grenzen van het hertogdom Brabant van na 1648, voor zover dat gebied samenviel met de toenmalige bisdommen Antwerpen en Mechelen. Zowel Noord-Brabant als een aantal Waals-Brabantse parochies werden dus buiten beschouwing gelaten. Het bronnenmateriaal waarover de auteur kon beschikken was weliswaar erg dispaaraat, maar ook veelzijdig en bijzonder rijk. Niet alleen het centrale (bisschoppelijke) kerkarchief, voornamelijk dekanale visitatieverslagen, maar ook het lokale kerkarchief, o.a. kerk- en armenrekeningen, schoolmeesterskontrakten enz., verschaften hem belangrijke informatie. De auteur behandelt zijn onderwerp in vijf hoofdstukken. Eerst belicht hij het onderwijs in zijn institutioneel kader, waarbij de wetgeving, de benoemingsbevoegdheid en het toezicht ter sprake komen. Daarna schetst hij de uitbouw van het scholennet. Vervolgens verschaft hij een profiel van de schoolmeesters en -meesteressen. In het vierde hoofdstuk komen de leerstof, de didaktiek en de leerdoelstellingen van het volksonderwijs aan bod. Tenslotte plaatst de auteur de schoolgaande jeugd in de kijker, haar deelname aan het onderwijs, de uitbesteding in een kostschool of -huis en de «kleine vreugden» van het schoolleven. In de bijlagen wordt een overzicht gegeven van de bestudeerde schoolmeesterskontrakten, de onderzochte stadsgeboden met betrekking tot de kleine scholen, de behandelde schoolreglementen, en de specifieke vindplaatsen van de dekanale visitatieverslagen. Bijzonder leerrijk zijn de kaarten over de verspreiding van de kleine scholen op het platteland en in de kleine steden. Het geheel wordt afgerond met een systematische bibliografie en een algemeen besluit, waarin de voornaamste onderzoeksresultaten met betrekking tot het volksonderwijs in de 17de-18de eeuw nogmaals worden samengevat. Dr. Eddy Put heeft met zijn boeiende en uiterst leerrijke studie de historiografie van het volksonderwijs in het hertogdom Brabant opmerkelijk verrijkt. Hij heeft niet alleen een schitterende synthese uitgewerkt, maar tevens een uitstekend basiswerk beschikbaar gesteld, dat als uitgangspunt kan dienen voor het verder onderzoek op het lokale vlak.

J. Gerits.

J. VAN BULCK, *Van de «elle» en het «pond»*, Schilde, [1990], 167 blz., ill. Prijs: 500 fr. (verzendingkosten: 50 fr.). Te bestellen: Heemkundige Kring «Scilla», Fondatiedreef 7, 2970 Schilde.

In de geschiedschrijving ontmoet men geregeld maat- en meeteenheden, waarvan de betekenis niet onmiddellijk duidelijk is. De tijdrekenkunde (kronologie), de leer van maten en gewichten (metrologie), de kennis van de munteenheden (numismatiek) enz. behoren tot de hulpwetenschappen van de historiografie, ook op het lokale vlak. De Heemkundige Kring «Scilla» van Schilde heeft in dat verband een lofwaardig initiatief genomen. Daarbij kon men rekenen op de medewerking van Jos Van Bulck, die een uitgebreide handleiding schreef rond de geschiedenis, de betekenis en het gebruik van maat- en meeteenheden. Na een historisch overzicht van de internationale afspraken inzake eenheden en symbolen, schetst de auteur de geleidelijke weg naar de eenheid. Vervolgens komen de diverse domeinen van de maat- en meetsystemen aan bod: de lengte-, oppervlakte- en inhoudsmaten; de gewichten; de tijdseenheden, de kalender en zijn data; het muntwezen; de elektriciteit. Van verschillende verschijnselen of begrippen is echter geen eenheid bepaald, omdat het meestal over samengestelde evenementen gaat, zoals de windkracht of een aardbeving. Men werkt dan met cijfers, die op een tabel of schaal zo goed mogelijk weergeven wat werd waargenomen. In dat verband komen allerhande wetenswaardigheden aan bod, zoals het kaliber van vuurwapens, de eenheid van garens, de papierformaten, de auto (oortaangetal van brandstof; banden; smeerolie; fiskale pk enz.), milieuproblemen, het geluid en het licht. Alles wat in onze samenleving maar enigszins te maken heeft met maat- en meeteenheden, wordt in deze handleiding beschreven, verklaard en toegelicht. Alleszins een nuttig werkinstrument voor heemkundige kringen.

J. Gerits.

R. VANDEURZEN, *Mijn dagboek*, [Opglabbeek], 1990, 78 blz., ill. Prijs: 300 fr., verhoogd met 50 fr. verzendingskosten. Te bestellen: Leo Roosen, Elf-Septemberlaan 11, 3660 Opglabbeek.

Zoals vele andere ingrijpende gebeurtenissen uit het verleden, heeft ook de Tweede Wereldoorlog tal van dagboeken, persoonlijke aantekeningen en ooggetuigenverslagen opgeleverd. Hoewel dergelijke documenten soms met omzichtigheid benaderd moeten worden, wat hun historische waarde betreft, verschaffen zij toch heel wat bruikbaar feitenmateriaal en nuttige achtergrondinformatie. Dergelijke ego-documenten uit de Tweede Wereldoorlog worden de jongste tijd in toenemende mate gepubliceerd. Ook Rik Vandeurzen (geb. 1924), een boerenzoon

uit Opglabbeek, heeft zijn ervaringen als gedeporteerde naar Duitsland opgetekend en door de Heemkundige Kring «Glatbeke» laten uitgeven. Op 22 juni 1944 werd hij in eigen dorp door de Gestapo aangehouden. Na een tijdelijk verblijf in enkele Belgische interneringsplaatsen, volgde deportatie naar Duitsland. Zes weken was hij tewerkgesteld in het strafkamp Forsterbruck (IJzelheim-Sterkrade) en vervolgens in een wapenfabriek buiten het kamp. Hij genoot er het gezelschap van zijn streekgenoot, Jan Gofflo, uit Meeuwen-Wijshagen, die echter ten gevolge van een luchtbombardement op 10 februari 1945 om het leven kwam.

In een vlotte stijl verhaalt de auteur het leven in en buiten het kamp, de wreedheden, de voeding, het werk in de fabriek enz. Nadat hij op 19 maart 1945, samen met twee lotgenoten, kon ontsnappen, werd hij door Amerikaanse soldaten bevrijd. Op 17 april 1945 was hij weer thuis bij zijn familie. Rik Vandeurzen hield in het kamp een dagboek bij, dat evenwel tijdens een bombardement verloren ging. Het ganse gebeuren is hem echter bijgebleven en na 43 jaar schreef hij alles neer, ondanks het verbod van zijn geneesheer, want de feiten beschrijven betekende alles weer beleven. Het werd een merkwaardig dokument.

J. Gerits.

H. VANDOMMELE, *Noten voor miljoenen. De geschiedenis van hazelnoot tot walnoot, over kastanje en amandel en andere soorten. Verleden, heden, toekomst*, Sint-Niklaas, 1990, 252 blz., ill. Prijs: 700 fr., te storten op rek. 413-9031131-03 van Herman Vandommele, Sint-Gillisbaan 88, 9100 Sint-Niklaas.

Met de publikatie van *Noten voor miljoenen* rondde Herman Vandommele, laureaat van het «Joachim Beuckelaer-Eremerck» (1984), zijn vijfde- en zesde kultuurhistorische reeks over de inheemse fruitsoorten af. Na zijn zeer gewaardeerde werken over appels (1975; 2de druk 1980), peren (1979), kersen (1983) en pruimen (1987), belichtte hij in een afzonderlijk boek de geschiedenis van de verschillende notensoorten. Ook in deze uitgave komen, naast een historische schets van de verspreiding der noten, de teelt, de soorten, de volkskundige betekenis, het belang voor de volksgezondheid en de gastronomische waarde, de spreuken en gezegden aan bod. In het geschiedkundig overzicht wordt ruim aandacht besteed aan de toponymie en aan de familienamen, die met de notenteelt en het -verbruik verband houden of ervan afgeleid zijn. Vervolgens geeft de auteur informatie over de vroegste cultuur van de noten, het opduiken en de verspreiding van de verschillende soorten en hun belang voor de volksgeneeskunde. Daarna belicht hij uitvoerig de geschiedenis van en

kele oude en jongere notensoorten, waarvan telkens een beschrijving wordt gegeven. Daarbij wordt eveneens aandacht besteed aan de teeltwijze, de plantafstand en bemesting, de snoeitechniek en de opbrengst, de ziekten en hun bestrijding, het gebruik van vruchten en hout. Ook de hedendaagse situatie van de notenteelt in diverse landen en het notenverbruik in de wereld komen ter sprake. Daarbij worden heel wat volkskundige en gastronomische wetenswaardigheden medegedeeld. De rol van de noten in het menselijk voedingspatroon en het gezondheidsaspect, dat ermee samenhangt, komen in afzonderlijke hoofdstukken aan bod. In dat verband deelt de auteur heel wat recepten en remedies mede. Het boek wordt afgesloten met tabellen over de notenopbrengst en over het verbruik van de geteelde notensoorten. Daarna volgt een uitvoerige bibliografie van boeken, die tot verdere studie kunnen aanzetten, en van geraadpleegde tijdschriften. Een index van hoofdzakelijk zaaknamen vervolledigt dit veelzijdig, leerrijk en boeiend naslagwerk. Ook deze populair-wetenschappelijke monografie is vlot geschreven en voor iedereen toegankelijk, zowel voor beroepsmensen als voor amateurs. Ze vormt een belangrijke bron van inlichtingen over de «wereld» van de noten, hun geschiedenis, teelt, betekenis en gebruik. Een reeks aangepaste tekeningen en foto's verhogen nog het belang van deze fraai verzorgde publikatie, die wij een ruime verspreiding toewensen.

J. Gerits.

W. VAN HOOFF, *Het Sint-Elisabeth-Rusthuis. (Erf en Heemuitgaven, 17)*, Sint-Katelijne-Waver, 1990, 70 blz., ill. Prijs: 175 fr. voor niet-leden; 160 fr. voor leden, telkens verhoogd met 45 fr. voor verzending. Te bestellen door overschrijving van het bedrag op rek. 068-0508840-05 van v.z.w. Erf en Heem, 2860 Sint-Katelijne-Waver (met vermelding «Sint-Elisabeth-Rusthuis»).

In de reeks *Erf en Heemuitgaven*, die de Heemkundige Kring «Erf en Heem» geregeld uitgeeft, heeft voorzitter Willy Van Hoof een historische schets gepubliceerd over het St.-Elisabeth-Rusthuis te St.-Katelijne-Waver. Die karitatieve instelling werd door mevrouw Alexandra De Raedt (1834-1901), weduwe van Felix Billemont, gesticht, op grond van haar testament van 6 december 1899. Haar voornemen om het kasteel Fruytenborgh als rusthuis voor bejaarden in te richten, kon niet gerealiseerd worden. Het kasteel werd in 1903 openbaar verkocht en in 1908 werd een nieuw rusthuis geopend, dat onder de bescherming van St.-Elisabeth werd gesteld. Aanvankelijk werd het rusthuis bediend door de Liefdezusters van de Verrezen Zaligmaker uit St.-Niklaas, maar vanaf 1928 was de leiding van het toenmalig C.O.O.-rusthuis (thans O.C.M.W.) toe-

vertrouwd aan de Gasthuizusters-Augustinessen van Lier. Ze bleven er tot 1990. Na de omstandigheden van de stichting van het rusthuis, zijn beheer en dagelijkse leiding te hebben verhaald, belicht W. Van Hoof de verdere geschiedenis van de instelling, waarbij hij opeenvolgend enkele episoden bespreekt, zoals de beschadiging van de gebouwen tijdens de Eerste Wereldoorlog, de rusthuiskapel als parochiale noodkerk, het tijdelijk schoollokaal (1922-1937), de aalmoezenierswoning (1929), de verbouwingswerken en de boerderij. Een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd aan het leven in het rusthuis. In 24 schuifjes heeft de auteur een treffend beeld gegeven van een instelling, die al ruim tachtig jaar een belangrijke rol speelde op het vlak van het karitatief dienstbetoon en de tewerkstelling. In bijlage wordt de lijst van de Gasthuizusters van Lier medegedeeld, die in de periode 1928-1990 hun beste zorgen wijdden aan het rusthuis en zijn bewoners.

J. Gerits.

A. VANTIEGHEM e.a., *Het Sint-Columbaretabel van Deerlijk, 2 dln.*, Deerlijk, 1988-1990, 56 en 160 blz. ill., 106 foto's, waarvan 45 in kleur (11 pagina-groot). Zwartlinnenband met goudopdruk (formaat: 21,5 x 30,3 cm.). Prijs: 750 fr. (deel I) en 600 fr. (deel II); 1250 fr. (delen I en II). Te bestellen: Freddy Byttebier, Rozenlaan 8, 8540 Deerlijk.

De Heemkring «Dorp en Toren» (Deerlijk), o.l.v. voorzitter Freddy Byttebier, had een opmerkelijk aandeel in de viering rond de terugkeer van het gerestaureerde St.-Columbaretabel (1-3 juli 1988) en in het wetenschappelijk projekt, dat in dat kader werd opgezet. De Heemkring verzorgde de redactie, de lay-out en het netwerk van de tweedelige monografie, die aan het merkwaardig, omstreeks 1535 in Kortrijk gemaakte retabel werd gewijd.

Het eerste deel, in een viertalige editie (Nederlands, Frans, Engels en Duits), is een kunstboek met een fraai verzorgd beeldverslag in kleur en korte, duidelijke teksten, die afgestemd zijn op de gemiddelde kunstliefhebber. Na het woord vooraf door Arnold Vantieghem, voorzitter komitee «Terugkeer St.-Columbaretabel», treft men er bijdragen aan over de heilige martelares Columba († 274), het retabel met het verhaal van haar marteldood en de restauratiegeschiedenis.

Het tweede deel is uitgegroeid tot een kunsthistorisch en technisch relaas over het 16de-eeuwse retabel. Na de inleiding van Roger Marijnissen, voormalig departementshoofd K.I.K., schetst Arnold Vantieghem de moeizame administratieve weg, die uiteindelijk leidde tot de bijzonder geslaagde restauratie. A. Bruggeman overloopt de tachtigjarige lijdensweg. In een volgende bijdrage behandelt mev. F. Thomaes-Van Hauwaert de ikonografische betekenis

van het retabel. Robert Didier (K.I.K.) gaat op zijn beurt verder in op enkele ikonografische bijzonderheden. Hij situeert het retabel in zijn kunsthistorische kontekst en peilt naar het ontstaan en de bestemming van het kunstwerk. In het volgende hoofdstuk belicht mevr. M. Serck-Dewaide het materieel onderzoek van het retabel en de wijze waarop het werd gerestaureerd. Haar bevindingen worden mede ondersteund door de dendrokronologische datering van J. Vynckier en het laboratoriumonderzoek van L. Knockaert. Het geheel wordt afgerond met de publikatie van het Latijnse lijdensverhaal van de H. Columba (Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. lat. nr. 12598, fol. 103v^o-105v^o) door dr. E. Warlop, met een Nederlandse en Franse vertaling. Dank zij de wetenschappelijke medewerking van verschillende specialisten, heeft de Heemkring van Deerlijk een leerrijk en boeiend dossier kunnen samenstellen betreffende het kostbaarste kunstwerk van het dorp.

J. Gerits.

L. PEE en A. STROOBANTS, *500 jaar Zwarte Zusters te Dendermonde 1491-1991*, Dendermonde, 1991, 336 blz. + 139 ill. Prijs: 600 fr. (+ 100 fr. verzendingskosten). Te bestellen door overschrijving van het verschuldigde bedrag op postnummer 000-0025227-07 van het Gemeentebestuur, 9200 Dendermonde (met vermelding stedelijke musea, herdenkingsboek «Zwarte Zusters»).

Alhoewel het eigen archief van de Zwarte Zusters bijna geen stukken van vóór 1900 bevat is Leo Pee er toch in geslaagd de geschiedenis van dit Augustinessenklooster in grote trekken te schetsen. Hij heeft zijn met veel moeite bijeengebrachte stof over vier hoofdstukken verdeeld. Eerst beschrijft hij het ontstaan van de Zwarte Zusters en daarna de besmettelijke ziekten in stad en Land van Dendermonde. De hoofdstukken III en IV zijn gewijd aan de Zwarte Zusters te Dendermonde tijdens het Oude Regime en het Franse Bewind (1491-1815) en de Zwarte Zusters in de 19de en 20ste eeuw.

Aimé Stroobants van zijn kant behandelde de bouwgeschiedenis van het Zwartzustersklooster, dat drie vestigingsplaatsen kende: in de Krommen Elleboog, in het Prinsenhof en op de Vlasmarkt. Tenslotte publiceerde A. Stroobants nog de catalogus (blz. 269-322) van de gelijknamige tentoonstelling die van 27 september tot 10 november 1991 liep in het Zwijvekemuseum.

De Zwartzusters-Augustinessen van Dendermonde hebben twee bekwame historici weten aan te trekken voor het verhalen van de ziekenzorg in de hospitalen en thuisverpleging van talrijke patiënten door generaties edelmoedige zusters. In bijlage worden verder o.m. de statuten van 1748 uitgegeven en een lijst van alle bekende Zwartzusters van Dender-

monde gepubliceerd. Voor de illustraties moest men vooral een beroep doen op fotomateriaal, dat gelukkig in voldoende mate beschikbaar was. Ondanks de beperkte bronnen hebben de auteurs ons een goed inzicht gegeven in het werk van de zusters, die in oorsprong de taak hadden de zieken thuis te gaan verplegen, zoals dat nu nog gebeurt door het Wit-Gele Kruis.

L. Stockman.

K. BOS, J. VAN DAMME en A. DE KLERK (red.), *Dorpen in Zeeland*, Middelburg, Stichting Natuur- en Recreatieinformatie, 1991, 148 blz. Prijs: 28,50 gld.

Wie de geschiedenis van de eigen gemeente of streek bestudeert, doet er goed aan om geregeld kennis te nemen van de ervaringen en de vaststellingen van collega's uit andere plaatsen of regio's. Het is uiteraard nuttig om daarbij ook af en toe over staatkundige grenzen heen te stappen. *Dorpen in Zeeland*, een historische verzamelbundel over de kleine(re) lokaliteiten in de gelijknamige Nederlandse provincie, biedt daartoe een uitstekende gelegenheid. Temeer omdat deze streek een geschiedenis achter de rug heeft, die tal van verwijzingen inhoudt naar het (aangrenzende) Belgische grondgebied. Denken wij b.v. aan het grondbezit van de Gentse Sint-Baafsabdij op de Zeeuwse eilanden in de Middeleeuwen en aan grensoverschrijdende land- en waterwegen zoals de spoorlijn Mechelen-Terneuzen in een meer recent verleden. Ondertussen zal het trouwens wel voor iedereen duidelijk zijn dat de communicatie om en rond de Belgisch-Nederlandse staatsgrens ook vandaag vlot en intens verloopt.

Dorpen in Zeeland bevat 13 kronologische en thematische bijdragen over de geschiedenis van deze leefgemeenschappen. Daarbij wordt vooral veel aandacht besteed aan het ruimtelijke uitzicht en de sociale functie van de Zeeuwse dorpen, en met name aan de evolutie ervan tussen de Romeinse tijd en vandaag. De verschillende auteurs zijn er overigens in geslaagd om de programmaverklaring van de driekoppige redactie van dit boek meer dan behoorlijk in praktijk te brengen: «*Zeeland is een provincie, waar nog steeds veel mensen in dorpen wonen. Over die en vroegere dorpen gaat dit boek: hoe ze zijn ontstaan, hoe ze zich hebben ontwikkeld, welke er zijn verdwenen, wat hun namen betekenen, welke verschillende typen er zijn, hoe ze er in het verleden uitzagen, wat we er aan doen om hun beeldbepalende karakter te behouden, hoe het is om in de moderne tijd in een dorp te wonen en hoe druk we ons maken om hun voortbestaan*» (blz. 3). Dat maakt dat *Dorpen in Zeeland* zich aan de lezer presenteert als een veelzijdige maar toch coherente publikatie, met

daarin — naast de dorpen — één opvallende konstante: het water (van de Schelde en de Noordzee), dat de historische evolutie in dit gewest zo nadrukkelijk (mee) bepaald heeft !

Wie niet specifiek is geïnteresseerd in de geschiedenis van Zeeland, kan met dit boek toch zijn voordeel doen via een aantal generaliserende stukken, die de betekenis van de kerk, het kerkhof, het kasteel en de *vate* (= openbare waterput) in de dorps-geschiedenis belichten (blz. 91-123). Uitdrukkelijke vermelding verdient daarnaast ook het artikel over *De Zeeuwse dorpen en hun namen* (blz. 58-68) van Rob Rentenaar, die vorig jaar een voorbeeldig vul-

garisatiewerkje over toponymie publiceerde onder de titel *Groeten van elders. Plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur* (Naarden, Uitgeverij Strengtholt, 135 blz., 27,50 gld.).

Het slothoofdstuk van *Dorpen in Zeeland*, gewijd aan *Kleine woongemeenschappen in een uitdijende wereld* (blz. 133-145), geeft een genuanceerd, maar toch gematigd positief antwoord op de impliciete vraagstelling uit de titel van deze toekomstgerichte bijdrage. En die konklusie kan misschien ook de pleitbezorgers van de kleinschalige dorpen in Vlaanderen aanzetten tot enig voorzichtig optimisme...

Nico Van Campenhout.

STEUN VOOR «ONS HEEM» IN 1991

Het tijdschrift *Ons Heem* mocht in 1991 weer rekenen op een bijzonder milde steun van heel wat lezers, die door hun beschermende of steunende financiële bijdrage niet alleen hun sympathie toonden jegens het heemkundig werk in Vlaanderen, maar ook de uitgave van ons tijdschrift daadwerkelijk steunden. Uiteraard danken wij ook de talrijke andere lezers, die soms al vele jaren trouw hun jaarlijks abonnement betaalden.

BESCHERMENDE LEZERS :

J.B. Bosselaers, Leuven – G. Deraedt, Leidschendam (Ned.) – L. Derideaux, Roosdaal – D. De Spiegeleer, Affligem – A. D'Hoker, Erpe-Mere – J. Gerits, Eksel – P. Gillis, Kontich – J.M. Herremans, Heusden-Zolder – R. Keukelinck, Ekeren – H.M. Koppen, Nederweert (Ned.) – A. Lowyck, St.-Andries – Meersman-Wouters, Viersel – P. Meulenaere, Mortsel – R.L. Morren, Tienen – A. Op de Beeck, Stabroek – P. Peumans-Meens, Millen – R. Ruys, Wichelen – L. Scherens, Mechelen – H. Vancaillie, Brugge – R. Van den Abeele, St.-Martens-Latem – Mevr. Van den Abeele-Nyssen, Voeren – J. Van den Broeck, St.-Katelijne-Waver – L. Van Driessche, Wieze – A. Vanhuyse, Laken – G. Van Risseghem, Gent – G. Veulemans, Brugge – P. Weyns-Mijlemans, Beerzel.

STEUNENDE LEZERS :

Abdij der Trappisten, Malle – H. Anthonis, Olen – M. Clement, Diksmuide – J.Th. Daamen, Niel-bij-As – A. De Sutter, Berlaar – W. Grant, Heist-o/d-Berg – W.F. Janssens, Heeze (Ned.) – A. Meirte, Berchem – Olieslagers-De Ceulaer, Vorselaar – A. Pauwels, Kortrijk – J. Philippen, Diest – A. Smeyers, Alsemberg – A. Stels-Pierle, Bunsbeek – K. Van den Abeele, St.-Martens-Latem – J. Vandenbroucke, Kachtem – H. Vandommele, St.-Niklaas – G. Van Doren, Leuven – J. Van Dyck, Ekeren – Vangeel-Vandeveld, Rijmenam – A. Van Schaick, Herk-de-Stad – Heemkundige Kring «Hobonia», Hoogboom-Kapellen – Heemkundige Kring «De Vlierbes», Vlimmeren.

*Steun het Verbond voor Heemkunde
door uw persoonlijke bibliotheek
of die van uw Kring te verrijken !*

Ons Heem

- Volledige jaargangen tot en met 1975	300 fr.
- Volledige jaargangen na 1975	450 fr.
- Losse nummers	50 fr.
- Themanummers	100 fr.
- Pakket met 10 nummers uit verschillende jaargangen	120 fr.

Heemspiegel. Driemaandelijks beleids- en vormingsblad

- Jaarabonnement (vier nummers)	150 fr.
---------------------------------	---------

Vriendenboek dr. Jozef Weyns

350 fr.

Hangers (met Verbondskenteken)

150 fr.

Verbondswimpels

75 fr.

Vraag inlichtingen op het Sekretariaat
Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel.
Tel. 03/658.90.34

Hoegaarden

ONS HEEM. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen.
Uitgegeven onder auspiciën van de v.z.w. Verbond voor Heemkunde.

Jaarabonnement over te maken op postrek. nr. 000-0495981-20 of bankrek. nr. 401-4517901-47 op naam van «Verbond voor Heemkunde» v.z.w., Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel (met vermelding: «Ons Heem»). Buitenlandse betalingen enkel op postrekening.

Gewoon abonnement: 530 fr.

Steunend abonnement: 750 fr.

Beschermend abonnement: vanaf 1.000 fr.

Buitenland: 100 fr. toeslag.

REDAKTIERAAD:

Hoofdredactie: Drs. J. Gerits, «Amphion», Groenstraat 56, 3941 Eksel.

Penningmeester: R. Vermeiren, Van de Wervelaan 56, 2970 Schilde.

Koördinatie en verzending: Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel.

Leden:

J. Devuyst, Ommegangstraat 81, 9420 Erpe-Mere.

J. Olyslaegers, Nieuwstraat 14, 2550 Kontich.

F. Sillis, Christus-Koninglaan 50, 2640 Mortsel.

Ir. L. Stockman, Brugstraat 103, 9880 Aalter.

Not. Luc Van Eeckhoudt, St-Truidensesteenweg 366, 3300 Hakendover.

Dr. H. Vannoppen, Leuvensesteenweg 839, 3071 Erps-Kwerps.

NIEUWE ABONNEMENTEN en OUDE JAARGANGEN: Sekretariaat, Kerkstraat 17A, 2970 's-Gravenwezel. Tel. 03/658.90.34.

RUILDIENST: Drs. J. Gerits, Groenstraat 56, 3941 Eksel.

DRUKKERIJ: Drukkerij Vercruysse, Diksmuideheirweg 36, 8200 Sint-Andries.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: Drs. Jan Gerits, Groenstraat 56, 3941 Eksel.